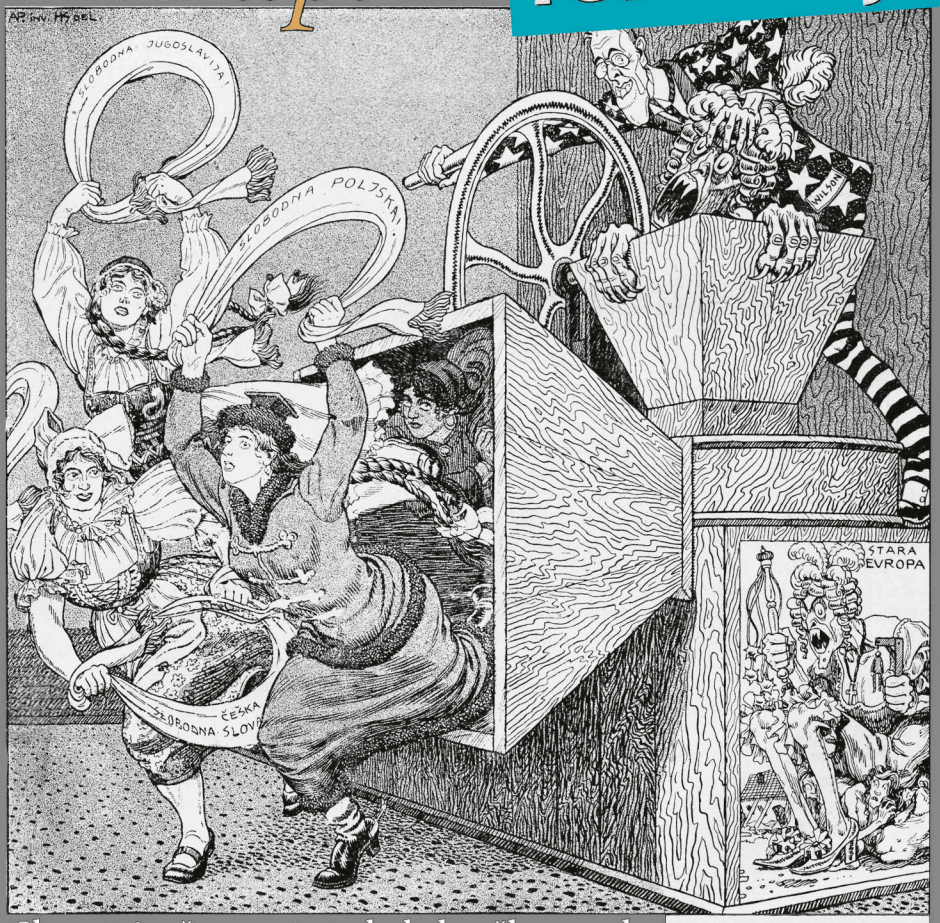
Med *upi* in realnostjo

Slovenci v času zatona habsburškega orla in nove jugoslovanske stvarnosti

Gregor Antoličič

1851

Gregor Antoličič
MED UPI IN REALNOSTJO
Slovenci v času zatona habsburškega orla
in nove jugoslovanske stvarnosti

Gregor Antoličič
MED UPI IN REALNOSTJO
Slovenci v času zatona habsburškega orla in nove jugoslovanske stvarnosti

Redna zbirka Celjske Mohorjeve družbe za leto 2025

© Celjska Mohorjeva družba, 2024
Vse pravice pridržane.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.4)"19"

ANTOLIČIČ, Gregor
Med upi in realnostjo : Slovenci v času zatona habsburškega orla in nove jugoslovanske stvarnosti / Gregor Antoličič. - Celje : Društvo Mohorjeva družba : Celjska Mohorjeva družba, 2024

ISBN 978-961-278-728-8
COBISS.SI-ID 208419075

Gregor Antoličič

Med *upi* in realnostjo

Slovenci v času zatona habsburškega orla in nove jugoslovanske stvarnosti

1851
Celjska Mohorjeva družba
Prva slovenska založba

Vsebina

Uvod 7

I Labodji spev habsburške monarhije 15

II Zadnji boj habsburškega orla..... 61

III Prevrat 101

IV Živela, Jugoslavija!..... 137

V Jugoslavija Koromandija? 171

Recenziji 191

Viri in literatura 197

Imensko kazalo 213

Uvod

Čas med zatonom habsburškega orla in ustanavljanjem dveh jugoslovanskih držav v slovenski zgodovini predstavlja eno izmed najbolj dinamičnih obdobij.[1] Vihre prve svetovne vojne so namreč ustvarile okoliščine, v katerih je prišlo do zatona štirih velikih imperijev, na pogorišču katerih so nastajale nove državne tvorbe. V času tektonskih premikov v svetovni politiki – to je bilo tudi obdobje, ko so se med svetovne velesile »izstrelile« ZDA, medtem ko je Evropa izgubila svoj stoletni primat na geopolitičnem področju – smo se Slovenci znašli pred velikimi preizkušnjami. Pričujoča knjiga tako ponuja širši vpogled v zadnje obdobje obstoja habsburške monarhije, prevrat leta 1918 in ključne poteze skupne jugoslovanske države v začetni fazi njenega obstoja. Zaradi obširnosti teme knjiga marsikatero tematiko obravnava le površinsko, mnogim se tudi popolnoma izogne, toda kljub temu skuša bralcu prikazati celovit vpogled v obdobje prve moderne slovenske tranzicije. Ta je namreč odločilno vplivala na usmeritev naroda med letoma 1918 in 1991.

[1] Raziskava je vključena v program (P6-0052) in projekt (Z6-2662), ki ju sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

Habsburška monarhija kot večstoletna domovina Slovencev je v zadnjem obdobju svojega obstoja, tj. predvsem po letu 1848 oz. v času vladavine »večnega« cesarja Franca Jožefa, doživljala precejšnje krize. Te so se odražale tudi v notranjepolitičnih reformah, svoj vrhunec pa doživele v preureditvi države v dvojno monarhijo, Avstro-Ogrsko. Čeprav so Slovenci tradicionalno veljali za enega cesarju in dinastiji najbolj zvestih narodov, so konec 19. stoletja bolj kot kadarkoli prej začeli kritično razmišljati o svojem položaju pod žezlom Habsburžanov. Narodno gibanje, ustanavljanje političnih društev/strank, kulturni napredek, večanje števila domače inteligence itd. so bili dejavniki, ki so vplivali na spremenjen odnos do države. Kot zvesti podaniki so Slovenci sicer precej časa želeli v monarhiji doseči večjo enakopravnost. Šele čas ob koncu prve svetovne vojne, ko sta se zaradi dolgotrajnosti vojne med prebivalstvom vedno hitreje širila pomanjkanje in nezadovoljstvo, je ustvaril ozračje, v katerem je ideja o avtonomiji dobila vedno jasnejši antihabsburški značaj. Znamenita Majniška deklaracija je sredi vojne vihre predstavljala še zadnjo jasno pobudo Slovencev in drugih južnih Slovanov, ki so živeli pod okriljem habsburške monarhije, da bo država vendarle morala razmisliti o temeljiti notranjepolitični reformi. Toda kompleksna nacionalna trenja, ki so monarhijo prežemala že nekaj desetletij, so za vrh države s cesarjem na čelu predstavljala preveliko enigmo. Čeprav se je cesar Karel kot »zadnji« Habsburžan trudil, da bi vendarle ohranil celovitost države in s tem seveda rodbino obdržal na prestolu, je jeseni 1918 sledil razpad večstoletne monarhije.

Z razpadom »dežele Habsburžanov« so Slovenci stopili na jugoslovansko pot. Najprej so se z drugimi »habsburškimi« južnimi Slovani povezali v Državo Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki je bila razglašena 29. oktobra 1918, temu pa je že 1. decembra sledila združitev s Kraljevino Srbijo v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev. Država SHS se je namreč zaradi težkega zunanjepolitičnega položaja – Kraljevina Italija je npr. zasedla precejšen del zahodnega dela slovenskega etničnega

ozemlja – izkazala za prešibko na mednarodnem prizorišču. Kljub nelagodju precejšnjega dela politike, ki se je bal, da nova jugoslovanska država ne bo utemeljena na enakopravnosti, ampak da si bodo v njej vodilno vlogo želeli zagotoviti Srbi, je na koncu prevladala pragmatična želja po povezovanju v veliko državo, ki bi se lahko lažje soočala z izzivi tedanjega časa. Med slednje je v prvi vrsti spadalo urejanje mejnih vprašanj, ki jih je, v mnogih primerih žal na škodo Slovencev, rešila pariška mirovna konferenca.

Kljub temu da so slovenski politiki kot gonilna sila tranzicije med Habsburžani in Karađorđevići polagali precejšnje upe v skupno jugoslovansko državo, jih je politična realnost po decembru 1918 postavila pred velike izzive. Država je bila na podlagi ustave iz leta 1921 urejena centralistično, nevarnost za obstoj naroda pa je predstavljal predvsem državni unitarizem, ki je dolgoročno stremel k zlitju Srbov, Hrvatov in Slovencev v skupni jugoslovanski »narod«. Čeprav je novo jugoslovansko okolje Slovencem kljub centralizaciji in unitarizmu omogočilo precejšen narodni napredek (dobili smo npr. lastno univerzo), se je vse do današnjih dni stare Jugoslavije – tudi zaradi negativnega odnosa njene naslednice – oprijela negativna konotacija. To dejstvo je verjetno vzrok, da Slovenci danes te države ne sprejemamo kot naše. V tem okviru je Kraljevina Jugoslavija v zavesti ljudi ostala kot »nepomembna« vmesna tvorba v tranziciji med habsburško monarhijo in socialistično Jugoslavijo. Takšno dojemanje kraljevine je še toliko bolj zanimivo, ker so slovenski zgodovinarji v obdobju od osamosvojitve Slovenije naprej napisali več poglobljenih študij kraljeve Jugoslavije. Tako so npr. dr. Jurij Perovšek, dr. Andrej Rahten, dr. Jure Gašparič idr. na to temo napisali temeljna dela, ki pa – presenetljivo! – med širšo slovensko javnostjo niso vzbudila povečanega zanimanja za spoznavanje zgodovine stare Jugoslavije.

Še bolj nenavadno je, da tudi Države Slovencev, Hrvatov in Srbov, v kateri so Slovenci dosegli sicer kratkotrajno

avtonomijo v samostojni državi, ne štejemo za njeno pomembno predhodnico. Čeprav je Država SHS resda obstajala le dober mesec, sta proces njenega nastanka, ki je bil daljši od samega obstoja države, in združitev s Kraljevino Srbijo v skupno državo pokazala, česa vsega so bili tedaj Slovenci in njihovi politiki sposobni. Prvič v moderni zgodovini naroda so namreč dokazali svoje državotvorne sposobnosti. V tem okviru lahko med časom leta 1918 in slovensko osamosvojitvijo leta 1990/91 potegnemo ogromno vzporednic. Ob tem, ko se v javnosti nenehno pojavljajo polemike glede vprašanja, kdo so bili v času zatona socialistične Jugoslavije »pravi« osamosvojitelji, v oči bode dejstvo, da povprečni Slovenec ne zna navesti pomembnih »osamosvojiteljev« leta 1918. Morda lahko iz tega obdobja med politiki navedemo Antona Korošca, med drugimi pomembnimi osebnostmi pa Rudolfa Maistra. Množica preostalih intelektualcev, kulturnih delavcev in politikov, ki so izjemno pomembno vplivali na ohranjanje slovenskega naroda, pa bolj ali manj tone v pozabo. Zaradi tega imamo zgodovinarji pomembno nalogo, da s svojimi deli opozarjamo na ključne zgodovinske procese in posameznike v njih. Domači intelektualci 19. in začetka 20. stoletja so se dobro zavedali, da narod brez zgodovinske zavesti nima prihodnosti. To vodilo bi si danes zaradi vse hitrejše globalizacije in digitalizacije morali pogosteje priklicati v našo zavest.

Med vsemi državnimi tvorbami, ki jih obravnava pričujoča knjiga, izkazujemo Slovenci danes še največ znanja in zanimanja za habsburško monarhijo in njene vladarje. To je vsekakor svojevrsten zgodovinski paradoks. Habsburško monarhijo sta namreč obe jugoslovanski naslednici vrgli na smetišče zgodovine, njeno »demonizacijo« pa najbolje opisuje stereotip o »ječi narodov«. Čeprav je jugoslovanska stvarnost po letu 1918 tudi v javnem okolju brisala vse vidne simbole nekdanje habsburške oblasti, danes zanimanje za to državo med Slovenci raste. Tudi v antični zgodovini so npr. vladarji, ki so

»bogokletnežu« Ehnatonu sledili na prestolu, skušali izbrisati vse vidne simbole njegove »monoteistične« vladavine. Toda na koncu danes ljudje poznajo prej Ehnatona in njegovega sina Tutankamona kot vse tiste vladarje, ki so izvajali revizijo zgodovine in želeli svoje predhodnike izbrisati iz zavesti ljudi. Položaj v primeru našega modernega dojemanja habsburške monarhije ni bistveno drugačen.

Ključni namen pričujoče knjige je bralcem predstaviti širšo sliko dogajanja ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja. V tem času smo se Slovenci kot narod povezali, naši politični predstavniki pa dozoreli do te mere, da so lahko v ključnih trenutkih zgodovine imeli dovolj samozavesti, da so z odločnimi potezami narod obvarovali pred razkosanjem, če ne celo propadom. Geostrateška lega slovenskega etničnega prostora nam je omogočila gospodarski razvoj, hiter prenos misli in idej, hkrati pa nas je zaradi stisnjenosti med velike sosedne narode nenehno ogrožala. Ta nevarnost je ob koncu prve svetovne vojne dosegla enega izmed svojih vrhuncev. Italijani na zahodu so zasedali ozemlja, ki jim jih je leta 1915 obljubila Antanta. Avstrijci so skušali Koroško in Spodnjo Štajersko pripojiti svoji državi, medtem ko so Madžari kazali jasne težnje po priključitvi Prekmurja. Če bi vsem sosedom v letu 1918/19 uspelo odrezati želeni kos slovenske »pogače«, bi tako razkosani narod brez močnega gospodarstva postopno izginil. Odločne poteze Slovencev ob koncu prve svetovne vojne so bile zaradi tega ključ do narodnega preživetja in nadaljnje rasti, ki je v času zatona socialistične Jugoslavije pripeljala do neodvisnosti. Zaradi tega je poznavanje tranzicije, ki je Slovence pripeljala v »objem« jugoslovanske države, in posledic, ki jih je ta odločitev prinesla, izjemno pomembno za razumevanje nacionalne zgodovine in položaja, v katerem smo Slovenci danes.

Na tem mestu se iskreno zahvaljujem celotnemu uredništvu Celjske Mohorjeve založbe za odlično sodelovanje, predvsem pa razumevanje takšnih in drugačnih zagat avtorja. Posebna

zahvala gre tudi obema recenzentoma, dr. Alešu Mavru in dr. Martinu Beletu, ki sta si vzela čas, rokopis knjige prebrala in ga z nasveti odlično dopolnila. Zagotovo brez jezikovnega pregleda Tineta Logarja, legende slovenskega založništva, knjiga ne bi bila tako kakovostna, za kar mu gre še posebna zahvala. Za vsakega avtorja oz. raziskovalca je pomembno, da ima pri svojem delo podporo delodajalca. Prav zaradi tega posebno zahvalo izrekam predstojnici Zgodovinskega inštituta Milka Kosa, dr. Petri Svoljšak. Na koncu se zahvaljujem svoji družini, ki me vedno podpira pri raziskovanju in pisanju.

Gregor Antoličič
Maribor, avgust 2024

I

Labodji spev *habsburške* monarhije

Morda že naslov pričujočega poglavja sam po sebi predpostavlja največji izziv njegove vsebine. Kdaj namreč v »življenjski dobi« neke državne tvorbe nastopi prelomni trenutek, po katerem lahko govorimo o »labodjem spevu«? Mnogi zgodovinarji so v habsburški monarhiji znake razkroja odkrili že v času revolucije leta 1848/49, spet drugi v vzpostavitvi dualizma, nekateri v predolgi vladavini reformam precej nenaklonjenega cesarja Franca Jožefa, tisti nekoliko bolj naklonjeni monarhiji pa šele v času prve svetovne vojne. Kljub različnim časovnim zamejitvam in iskanju ključne točke preloma pa so si zgodovinarji bolj enotni pri atestiranju glavnega razkrojnega dejavnika, ki je monarhijo destabiliziral oz. pretresel v njenih temeljih. Druga polovica 19. stoletja je bila po uverturi v času Napoleona v znamenju vzpona nacionalizmov, ki so na območju habsburške monarhije prerasli v nacionalna trenja. Slednja so postala »rakava tvorba«, ki je počasi, a vztrajno začela prežemati družbo, politiko in na koncu tudi državo. Negativni vplivi nacionalizmov so bili najprej in hkrati tudi najbolj občutni na nacionalno mešanih območjih države, npr. na Spodnjem Štajerskem in Koroškem, kjer so usodno in dolgoročno zaznamovali odnose med stoletnimi sodržavljani. Zagotovo so »habsburška« nacionalna trenja na začetku 20. stoletja doživela svojevrsten vrhunec. A še preden

bi lahko država in njeno kronano vodstvo našla rešitev iz »nacionalne zagate«, je izbruhnila prva svetovna vojna, ki je nacionalna trenja še dodatno poglobila in zabila še zadnji žebelj v »habsburško krsto«.

Dolgo 19. stoletje, v katerem je habsburška monarhija doživljala več padcev kot vzponov, je bilo najprej v znamenju »rogoviljenja« francoskega povzpetnika. Napoleon Bonaparte je s svojim osvajalnim pohodom po Evropi, poigravanjem s stoletnimi dinastijami in širjenjem idej francoske revolucije, ki je vsaj na papirju razglašala enakost med ljudmi, svobodo tiska in druge precej demokratične pridobitve, zagotovo spremenil tok zgodovine. Čeprav je, kot je to značilno za ustvarjalce velikih imperijev, tudi Napoleonova zvezda razmeroma hitro zašla, so bile posledice njegove avanture trajne. Ideje o enakosti ljudi in moderno razumevanje naroda so zajeli tudi slovenski prostor. V tem obdobju se je med Slovenci »rojevalo« marsikaj: od moderne nacionalne zavesti do diplomatskega jezika, literature, umetnosti itd.[2] Zagotovo nam ob misli na pomembne oz. znane Slovence prve polovice 19. stoletja v ospredje stopi France Prešeren, ki je sicer v naši nacionalni zavesti zasidran kot največji slovenski pesnik, vendar ga lahko z zgodovinske perspektive ocenimo tudi kot pomembnega narodnega buditelja. Prešernu ob bok lahko postavimo isto leto rojenega Antona Martina Slomška. Čeprav sta oba pooseblja, če se smemo izraziti v modernem izrazoslovju, vsak svoj »politični pol«, sta kljub različnim svetovnim nazorom pomembno vplivala na razvoj Slovencev. Seveda Prešeren in Slomšek nista bila edina, ki sta zaznamovala obdobje slovenskega narodnega preporoda. Pred njima je deloval že Žiga/Sigismund Zois, Slomškovemu svetovnemu nazoru bliže sta bila npr. Jernej Kopitar in Janez Bleiweis, medtem ko sta krog bolj svobodomiselnih posameznikov ob Prešernu zaznamovala še Matija Čop in Andrej Smole. Med tiste, ki so konec 18. in na

[2] Prim. Šumrada, *Rojevanje slovenskega diplomatskega jezika*.

začetku 19. stoletja naprej »potiskali slovenski nacionalni vlak«, lahko štejemo še Marka Pohlina, Jurija Japlja, Blaža Kumerdeja, Antona Tomaža Linharta, Valentina Vodnika idr. Toda ideje posameznikov oz. skupin so po navadi trčile ob omejitve, ki jih je postavljala država. V našem primeru habsburška monarhija.[3]

Podobno kot druge »stare« monarhije je tudi habsburško Napoleonov osvajalni pohod po Evropi precej pretresel. Država je na račun Francije izgubljala, vsaj začasno, ozemlja in svoj stoletni vpliv v osrednji Evropi. Tako je bil npr. tudi del današnje Slovenije vključen v znamenite Ilirske province. Ob ozemeljskih »odtegljajih« je Habsburžane hudo prizadela Napoleonova politična rekonstrukcija Evrope. Leta 1806 je namreč francoski cesar razpustil Sveto rimsko cesarstvo, ki so mu Habsburžani sicer kot voljeni cesarji vladali dolga stoletja. Dotedanji svetorimski cesar Franc II. se je zaradi tega moral zadovoljiti samo s cesarskim naslovom na območju domače Avstrije, kjer je nato do svoje smrti leta 1835 vladal kot Franc I. Kaj bi torej lahko naredili ponižani Habsburžani, da bi vsaj delno ublažili posledice Napoleonovega vihranja po Evropi? V skladu z načelom »prijatelja imej blizu, sovražnika pa še bliže, če ne celo v postelji«, se je Franc I. po nasvetu svojega zunanjega ministra Klemensa von Metternicha odločil, da bo sprejel Napoleonovo prošnjo in svojo hčer Marijo Luizo poročil s francoskim cesarjem. Habsburžani so se torej držali preverjenega recepta, ki je v zgodovini med seboj povezal marsikateri nasprotujoči si rodbini. Ne nazadnje so na podlagi takšnih porok v preteklih stoletjih pridobivali precej politične moči in ozemelj. Ob dednih pogodbah, ki so Habsburžanom npr. »podarile« posesti grofov Celjskih, so bile poroke pomemben dejavnik mednarodne politike. Čeprav Marija Luiza nad svojim izbrancem sprva ni bila niti najmanj navdušena, se je

[3] Vidmar, »The Slovenes between the Illyrian Provinces and the Kingdom of Illyria«, 31–42; Štih, Simoniti in Vodopivec, *Slovenska zgodovina*, 242–255; prim. Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice*.

pač »žrtvovala« za svojo družino. Tudi pri Napoleonu ni šlo v prvi vrsti za poroko iz ljubezni, ampak za pragmatizem cesarja, ki je svojo družino želel transformirati v rodbino oz. vladarsko dinastijo. Za dosego tega cilja je Napoleon potreboval prestolonaslednika, ki pa mu ga njegova velika ljubezen Josephine v več letih zakona ni »podarila«. In res, leta 1811 je Marija Luiza Napoleonu rodila dolgo pričakovanega sina. Francoski cesar je dobil prestolonaslednika, toda medtem se je postopno krepila opozicija proti njemu. Po znamenitem porazu pri Waterlooju je bilo vsega konec. Napoleona so izgnali na Sveto Heleno, Marija Luiza pa je postala vojvodinja Parme. Njunega sina Napoleona Françoisa Josepha Charlesa Bonaparteja, ki je do očetovega padca nosil naslov rimskega princa, pa je njegov dedek, cesar Franc I., leta 1818 imenoval za kneza Reichstadskega.[4]

Habsburžani so tako prestali napoleonsko dobo in svojo državo s sklicem dunajskega kongresa leta 1815 ponovno uveljavili kot ključno velesilo na stari celini. Ob politični rekonstrukciji Evrope je bil eden izmed najpomembnejših sklepov kongresa ustanovitev Svete alianse. Le-ta je predstavljala zavezništvo med avstrijskim cesarjem, ruskim carjem in pruskim kraljem. Njenim članicam je zagotavljala medsebojno pomoč v primeru izbruha revolucionarnih vrenj, za tiste, ki so si želeli družbenih sprememb, pa hegemona, ki je predstavljal precejšnjo oviro za njihova prizadevanja. Toda Sveta aliansa v obdobju po letu 1815 ni mogla zaustaviti širjenja nacionalnih in liberalnih idej. Gasila je le posamezne izbruhe ognja, ni pa uspela pogasiti požara, ki ga je zanetilo širjenje idej francoske revolucije. Prvi znaki, da je bilo pred evropskimi voditelji obdobje nemirov, so se pokazali že leta 1820, ko je najprej izbruhnila revolucija

[4] Anders in Eggert, *Maximilian von Mexiko. Erzherzog und Kaiser*, 10–12; Haslip, *Maximilian. Kaiser von Mexiko*, 9–16; Holler, *Sophie. Die heimliche Kaiserin*, 33; prim. Chastenet, *Marie-Louise. L'impératrice oubliée*; prim. Holler, *Napoleons Sohn. Der unglückliche Herzog von Reichstadt*; prim. Williams, *Joséphine. Désire et ambition*.

Franc I., upodobljen kot avstrijski cesar. Portret je leta 1832 izdelal slikar Friedrich Amerling (vir: Wikipedija).

v Španiji in se nato razširila tudi na jug Italije. Glavna cilja revolucionarjev sta bila dosega liberalnih reform in uvedba ustave, ki bi omejila vladarsko samovoljo. Medtem ko so se torej hitro po sklicu dunajskega kongresa začele kazati razpoke v kongresni ureditvi Evrope, so na območju Avstrijskega

cesarstva ohranjanje statusa quo zagotavljali stroga cenzura, omejevanje svobode govora, policijski nadzor itd. Glavna avstrijska politična osebnost, arhitekt ponapoleonske Evrope, je v tem obdobju postal knez Klemens von Metternich, ki je leta 1821 iz zunanjega ministra (funkcijo zasedal od leta 1809) prerasel v hišnega, dvornega in državnega kanclerja.[5] Nazadnje je ta naziv v času vladavine Marije Terezije nosil znameniti knez Wenzel-Anton Kaunitz, ki je bil ded Metternichove prve žene Marije Eleonore.[6] Odločitev cesarja Franca I., da je ta izjemno pomemben naziv obudil in podelil Metternichu, pa je delno povezana tudi z našim prostorom. Čeprav je Metternich že v obdobju napoleonskih vojn, nedvomno pa v času trajanja dunajskega kongresa veljal za prvega politika cesarske Avstrije, je zvezdni trenutek v svoji karieri dosegel v času trajanja ljubljanskega kongresa. Do njegovega sklica je prišlo zaradi že omenjenih revolucionarnih vrenj leta 1820. Sveta aliansa se je, da bi preprečila nadaljnje širjenje revolucije po Apeninskem polotoku, konec leta 1820 najprej srečala v Opavi, nato pa v začetku leta 1821 še v Ljubljani. Majhno provincialno mesto je s sklicem kongresa postalo središče evropskega političnega dogajanja. Ne nazadnje sta pomen, predvsem pa bliščkongresa dvignila udeležba avstrijskega cesarja Franca I. in ruskega carja Aleksandra III.[7] Verjetno je bila v očeh Franca I. prav Metternichova vloga v času kongresov v Opavi in Ljubljani zadnji impulz, ki je potrdil njegovo odločitev, da podeli prestižni naslov kanclerja in z njim povezano politično moč v roke ambicioznega politika in diplomata. Takšno tezo vsaj delno dokazuje dejstvo, da je cesar Metternichu omenjeni naslov podelil en dan za tem, ko

---

5 *Aus Metternichs nachgelassenen Papieren*, VII/9, 653; Več o življenju in delu Metternicha beri v: de Bertier de Sauvigny, *Metternich*.

6 Pohl in Vocelka, *Habsburžani*, 379.

7 Več o ljubljanskem kongresu beri v: Rahten, Antoličič in Mulej (ur.), *Ljubljanski kongres 1821*; Rahten in Antoličič (ur.), *The Congress of Ljubljana 1821*; prim. Antoličič (ur.), *Kongres po kongresu*.

Velikonočna procesija pred ljubljanskim magistratom v času trajanja ljubljanskega kongresa (vir: Muzej in galerije mesta Ljubljana)

se je iz Ljubljane vrnil na Dunaj.[8] Metternich je na tej podlagi pridobil izjemno politično moč. Zato ne preseneča, da se je v slovenskem zgodovinopisju obdobja od padca Napoleona

[8] Pivec-Stelè, *Dnevnik Henrika Coste*, 208–209.

do izbruha revolucije leta 1848/49 prijelo ime Metternichov absolutizem. Bolj kot vladar je torej Metternich postal gonilna sila habsburške politike. Temu je po smrti Franca I. leta 1835 v precejšnji meri botrovalo dejstvo, da je bil njegov sin Ferdinand I., ki se ga je prijel vzdevek Dobrohotni, šibkega zdravja in je zaradi tega stal v senci vsemogočnega Metternicha.[9]

Sveta aliansa je za razliko od Metternicha že v drugi polovici dvajsetih let 19. stoletja začela izgubljati svoj vpliv, nekatere evropske države pa so pričela pretresati nova revolucionarna vrenja. V Franciji je tako npr. leta 1830 izbruhnila revolucija, ki je s prestola vrgla kralja Karla X. Ta se je po abdikaciji z družino najprej odpravil v Veliko Britanijo, ko pa tam zaradi pritiskov novega francoskega kralja Ludvika Filipa ni bil več zaželen, mu je »azil« ponudil avstrijski cesar Franc I. Nekdanji francoski kralj je z njegovim dovoljenjem bival na Hradčanih v Pragi. Ko je po smrti Franca I. prestol prevzel Ferdinand I. in bil kronan tudi za češkega kralja, je moral Karel X. maja 1836 zaradi nastanitve udeležencev kronanja zapustiti Hradčane. Na povabilo grofa Johanna Coronini-Cronberga se je nato z družino odpravil v Gorico. Na potovanju proti Avstrijskemu primorju, vmes je npr. v Linzu praznoval svoj 79. rojstni dan, se je Karel okužil s kolero in 6. novembra 1836 v Gorici umrl za njenimi posledicami. Zadnji francoski kralj iz dinastije Burbonov je bil pokopan v kripti kapele v samostanu Kostanjevica.[10] Kot zanimivost velja na tem mestu omeniti, da je bil grof Coronini-Cronberg eden izmed pomembnih vzgojiteljev bodočega cesarja Franca Jožefa. Da je bil Franc Jožef na svojega vzgojitelja zelo navezan, dokazuje dejstvo, da je kot cesar dvakrat obiskal Šempeter (leta 1882 in 1900) in tamkajšnje pokopališče, kjer je bil grof Coronini-Cronberg pokopan po smrti leta 1880.[11]

---

9 Prim. Holler, *Gerechtigkeit für Ferdinand*.

10 Prim. Clément in de Montplaisir, *Charles X, le dernier Bourbon*.

11 Podberščič, »Ivan Krstnik Coronini«, 43–48.

Franc Jožef ob obisku šempetrskega pokopališča leta 1900. Na njegovi levi stoji Franc Coronini, sin cesarjevega vzgojitelja, s katerim se je Franc Jožef v mladosti veliko družil (vir: Društvo soška fronta 1915–1917).

Medtem ko so druge evropske dežele pretresala nova revolucionarna vrenja, so se Habsburžani predvsem po zaslugi Metternicha in »njegovega« absolutizma trdno držali prestola. Toda bilo je samo vprašanje časa, kdaj bo novo revolucionarno vrenje zajelo tudi Avstrijo. Priložnost za obračun z osovraženim Metternichom se je nenadoma pojavila leta 1848, ko je revolucionarni val najprej zajel Francijo in se od tam hitro razširil po stari celini. Ko je revolucija marca 1848 pljusknila v Avstrijsko cesarstvo, se je iztekel tudi Metternichov čas. Dunaj, tedaj še vedno obdan z mogočnim obzidjem, so preplavili revolucionarji, osovraženi Metternich pa je že 13. marca pobegnil proti Angliji. Ferdinandu I. ni preostalo nič drugega, kot da se je uklonil nekaterim zahtevam revolucionarjev. Tako je že 14. marca ukinil strogo cenzuro in 25. aprila vpeljal ustavo. Vendar koncesije vladarja revolucije niso ustavile. Ko je maja Dunaj zajel nov val revolucionarnega vrenja,

je cesarska družina zapustila prestolnico in se odpravila v Innsbruck. Medtem ko so Habsburžani v predhodnih krizah, npr. ob turških obleganjih in napoleonskih osvajanjih, svojo prestolnico zapustili zaradi pritiskov tujih zavojevalcev, so bili zdaj njihovi lastni podaniki tisti, ki so jih »pregnali« iz njihovega doma. To je bil za Habsburžane zagotovo šok, ki je jasno ponazarjal, v kako globoki krizi se je znašla država. Revolucija pa ni zajela samo prestolnice, ampak tudi druge dele države. Po zaslugi železnice, ki je bila zgrajena do Zasavja, je hitro dosegla tudi naše kraje.[12] Močan odmev pa je doživela predvsem med Madžari in na področju avstrijskih severnoitalijanskih provinc. Čeprav je v vmesnem času državo zajel val demokratizacije v smislu volitev in sklica državnega zbora, je ponovni izbruh nemirov jeseni 1848 Habsburžane prisilil, da so že drugič zapustili Dunaj, tokrat v smeri proti Češki. V vmesnem času so se namreč vrnili iz Innsbrucka. Kriza, v kateri se je znašla vladarska dinastija, je jasno pokazala, da je bil Ferdinand I. res dobrohoten in pripravljen revolucionarje pomiriti z mnogimi koncesijami, vendar hkrati prešibka politična osebnost, da bi lahko državo odločno povezal pod žezlom Habsburžanov. V želji po rešitvi krone je družina na »kriznem« sestanku odločila, da bo Ferdinand I. sestopil s prestola v korist mladega nečaka Franca Jožefa. Takšno menjavo je podpiral tudi tedanji ministrski predsednik Felix zu Schwarzenberg. Zagotovo je bila ena izmed gonilnih sil tranzicije ambiciozna mati Franca Jožefa, nadvojvodinja Zofija, ki je svojega sina od ranega otroštva naprej vzgajala oz., bolje rečeno, dala vzgojiti za bodočega cesarja. Ferdinand I. namreč zaradi kopice zdravstvenih težav ni imel otrok, torej je prestolonasledstvo že davno pred izbruhom revolucije padlo na njegovega najstarejšega brata Franca Karla, očeta Franca Jožefa. Ker Zofija svojega moža ni imela za najbolj

[12] Prim. Granda, *Dolenjska v revolucionarnem letu 1848/49.*

sposobnega in bistrega – nekaj časa so se na Dunaju celo širile govorice, da je imela razmerje s knezom Reichstadskim, ki naj bi bil pravzaprav pravi oče Franca Jožefa –, je ambiciozna nadvojvodinja izkoristila čas revolucije, da je lahko svojega prvorojenca potisnila v ospredje. V češkem Olomucu je tako 2. decembra 1848 prišlo do »kronanja« Franca Jožefa za novega avstrijskega cesarja.[13]

Od marca 1848 do decembra, ko je Franc Jožef stopil na prestol, je revolucija v kratkem času precej spremenila Avstrijsko cesarstvo. Za tedaj številčno gledano največji del prebivalstva – kmete – je revolucija prinesla dokončno odpravo fevdalizma. Cesar Ferdinand I. je namreč septembra potrdil zakon o zemljiški odvezi in s tem na smetišče zgodovine vrgel stoletni družbeni red. Na drugi strani se je s sprejetjem ustave, izvedbo prvih volitev in sklicem državnega zbora v habsburški monarhiji začel dolg proces demokratizacije, ki je tako kot sama država v naslednjih desetletjih doživljal vzpone in padce. Na volitvah za dunajski državni zbor je bil npr. izvoljen tudi znameniti slovenski jezikoslovec Franc Miklošič.[14] Ob volitvah za dunajski državni zbor so tudi na Slovenskem leta 1848 potekale volitve za vsenemški državni zbor, ki je bil sklican v Frankfurtu. V njem se je med drugim razpravljalo o povezovanju nemških dežel v enotno cesarstvo, pri katerem sta bili na mizi predvsem dve možnosti – z Avstrijo ali brez nje.[15] Hkrati je revolucija pospešila tudi razvoj nacionalnih gibanj. Slovenski intelektualci so tako v revolucionarnem letu oblikovali prvi in temeljni narodni program, ki je predvideval

---

[13] Čuček, »Franc Jožef – otroštvo, mladost in prva leta vladanja«, 44–46; prim. Holler, *Sophie. Die heimliche Kaiserin*; prim. Clark, *Frühling der Revolution*.

[14] ÖStA, HHStA, Länderabteilung, Österreichischer Reichstag 1848 I Wahlkarten, AŠ 41.

[15] Prim. Mann, »Das Ende der deutschen Nationalversammlung«; prim. Siemann, *Die deutsche Revolution*.

ustanovitev posebne samoupravne Slovenije z lastnim deželnim zborom, seveda pod okriljem oz. žezlom Habsburžanov. Program Zedinjene Slovenije, pri nastajanju katerega je sodeloval tudi Miklošič, je postal temelj slovenskih nacionalnih zahtev.[16] Matija Majar - Ziljski, duhovnik in narodni buditelj, je v *Kmetijskih in rokodelskih novicah* 29. marca 1848 slovenski narodni program opisal z mislijo:

> Vsaki naj v svoji deželi doma živi, kakor mu je drago in ljubo: Nemec po nemško, Italijan po italijansko, Voger po vogersko … Mi Slaveni pa tudi tverdno, z vso močjo od vsih terjamo, da tudi nas puste doma po našim živeti: Slovence po slovensko. Presvitli Cesar so oče nas vsih; mi Slovenci pa z drugimi narodi jednaki. Mi nismo čez Nemce, Italijane ali Vogre – pa tudi oni niso čez nas. To naj pri vsaki priložnosti vsaki Slovenec proti vsakimu govori in tverdi! /…/ Kaj pa mi želimo? /…/ da bode nam slobodno, da moremo v Slovenii kadar koli hočemo in kakor hočemo po malim v šole in v kanclije vpeljati naš slovenski jezik, da nas ne sme noben narod siliti, ptuj jezik nam nametovati. /…/ Kdor za svoje ne skerbi, je vero zatajil, in je hujši od nevernika.[17]

Nekoliko daljši citat iz Majarjevega sestavka ob osnovnih zahtevah narodnega programa nosi tudi pomembno opozorilo nevarnosti razplamtenja nacionalnih gibanj. Kot je zapisal Majar, pri nacionalnih zahtevah ni šlo za tekmovalnost, odrekanje pravic drugih narodov na račun lastnega, ampak za pravični razvoj in enakopravnost. Toda kot bomo videli v nadaljevanju, se predvsem politiki druge polovice 19. stoletja, tako slovenski kot nemški, teh priporočil niso držali. To pa je dalo možnost, da so nacionalne zahteve oz. narodni programi

---

[16] Melik, »Ideja Zedinjene Slovenije«, 15–20; prim. Prunk, *Slovenski narodni programi*.

[17] *Kmetijske in rokodelske novice*, 29. 3. 1848.

prerasli v nacionalna trenja. Morda je zaradi tega še toliko bolj simbolno, da je bila prav v revolucionarnem letu 1848, ko je bila odpravljena stroga cenzura, Prešernova *Zdravljica* prvič javno objavljena. Med Slovence so jo razširile *Kmetijske in rokodelske novice* na njihovi naslovnici 26. aprila 1848, torej dober mesec po pozivu Matije Majarja - Ziljskega.[18] Podobno kot njegova stališča do enakopravnega razvoja različnih narodov, ki so živeli pod plaščem cesarja, je tudi *Zdravljica* na eni strani spodbujala slovensko nacionalno zavest, a hkrati poudarjala mirno sobivanje različnih narodov: »Žive naj vsi narodi, / ki hrepene dočakat dan, / da koder sonce hodi, / prepir iz sveta bo pregnan.« Toda enako kot Majarjevih besed slovenski politiki tudi sporočilnosti *Zdravljice* niso razumeli na tak način.

V dobrih desetih mesecih, odkar so se na Dunaju začeli nemiri, je v državi, v primerjavi s predhodnim časom, prišlo do relativno hitre demokratizacije, lahko bi celo rekli svobode, v sklopu katere je tudi Prešeren dobil priložnost, da lahko javno objavi pesem, ki mu je že štiri leta ležala v predalu. Glede na temeljne spremembe, ki jih je spodbudila revolucija 1848, so mnogi upali, da se bo reformno obdobje nadaljevalo tudi pod novim vladarjem. K temu naj bi pripomogla predvsem nezadostna starost Franca Jožefa, saj je v letu prevzema prestola dopolnil šele osemnajst let. Čeprav po navadi velja, da so mladi dovzetni za spremembe, starejši pa se oklepajo ustaljenega stanja, je bilo pri Francu Jožefu ravno obratno. S kronanjem je postal cesar po Božji milosti in kot tak za svoja dejanja odgovoren samo stvarniku in ne poslancem v državnem zboru. Tako je seveda sam gledal na svoje cesarsko poslanstvo. Na njegovo razumevanje vladarskega »poklica« in vloge v državi je zagotovo močno vplivala vzgoja pod »žezlom« Metternicha. Pod vplivom te so se v Francu Jožefu zakoreninili legitimistični duh, globoka religioznost in absolutistična

[18] *Kmetijske in rokodelske novice*, 26. 4. 1848.

nagnjenja. Namesto za pričakovanega podpornika z revolucijo spodbujenih sprememb se je po prevzemu oblasti izkazal za vnetega nasprotnika revolucije. Obračun je sledil tako rekoč čez noč. Že 4. decembra, torej dva dni po kronanju, je ukinil ustavo svojega predhodnika, razpustil državni zbor in marca 1849 vpeljal novo, t. i. oktroirano, torej vsiljeno ustavo. Ta je sicer predvidevala vzpostavitev dvodomnega parlamenta, vendar v resnici nikoli ni stopila v veljavo. Da je pri oktroirani ustavi šlo bolj za simbolno kot resno mišljeno dejanje, dokazuje dejstvo, da jo je cesar konec leta 1851 ukinil. Tako je glavne politične odločitve še naprej sprejemal samo Franc Jožef. Revolucije in njenih demokratičnih pridobitev, razen odprave fevdalizma, je bilo konec in cesarska družina se je lahko maja 1849 slavnostno vrnila na Dunaj. Težave so Francu Jožefu spomladi 1849 povzročali samo še uporniški Madžari in Italijani. Toda tudi s tema skupinama je reakcija hitro obračunala. Na Madžarskem je mlademu cesarju s svojo vojsko na pomoč priskočil ruski car, medtem pa je revolucijo med Italijani dokončno zatrl feldmaršal Josef Radetzky. V počastitev njegovih zmag proti upornim Italijanom mu je Johann Strauss st. posvetil *Radetzkyjevo koračnico*. Z zmago nad revolucijo in ukinitvijo oktroirane ustave je država pod vladavino mladega cesarja ponovno vstopila v obdobje absolutizma, tokrat Bachovega (avstrijski notranji minister med letoma 1849 in 1859) oz. neoabsolutizma. Habsburška monarhija je tako v manj kot petdesetih letih doživela dva temeljna pretresa – prvi je bil napoleonski čas, drugi revolucionarno leto 1848/49 –, ki jima je sledilo obdobje absolutizma. Toda za razliko od Metternichovega je bil Bachov krajši, predvsem pa se ni končal z revolucijo, ampak s postopnim dojemanjem vodstva države, da se demokratizaciji ne bo mogoče izogniti.[19]

Podobno kot v času Metternichovega je tudi pri Bachovem absolutizmu šlo za državni nadzor nad mišljenjem in

[19] Čuček, »Franc Jožef – otroštvo, mladost in prva leta vladanja«, 45–48.

Franc Jožef okoli leta 1851. Med vsemi Habsburžani je Franc Jožef vladal najdlje, vsega skupaj 68 let (vir: osebni arhiv Igorja Vodnika).

ravnanjem ljudi, strogo cenzuro, omejevanje delovanja političnih društev, tj. vsesplošno omejevanje pravic posameznika. Kratenje revolucionarno-demokratičnih pridobitev je sicer potekalo postopoma, saj se neoabsolutizem ni pojavil čez

noč, ampak se je počasi priplazil skozi zadnja vrata. Oporo novemu sistemu pa je država gradila predvsem na vojski, policiji, uradništvu in Cerkvi. A hkrati se je politična elita zavedala, da je revolucija predstavljala tako globok družbeni rez, da se brez nove revolucije/nemirov ne bo mogoče vrniti v čas pred letom 1848. Da bi omilili nejevoljo ljudi nad krčenjem demokratičnih pridobitev, se je država lotila intenzivne modernizacije na tistem področju, ki je ljudem omogočilo preživetje – gospodarstvu. Država je tako znižala carinske stopnje ter odpravila notranjo carinsko mejo med avstrijskim in ogrskim delom države. Hkrati je bila uvedena obrtna svoboda, reformirana sta bila davčni in monetarni sistem, država pa je modernizirala tudi sodstvo in upravo. Po načelu »kruha in iger« je monarhija torej odpravo demokratičnih pridobitev želela omiliti z izboljšanjem ekonomskega položaja ljudi. To je bilo še toliko bolj pomembno, ker je revolucija 1848 široko podporo med ljudmi dobila tudi zaradi tega, ker je država leta pred tem zaradi izjemno slabih letin zabredla v gospodarsko krizo, katere posledice so najbolj občutili tisti na dnu družbene lestvice. Bachov absolutizem je tako na eni strani prinašal pozitivne spremembe na področju gospodarstva, uprave in sodstva, hkrati pa omejeval svobodo ljudi. Tipična značilnost obdobja po letu 1851 je bila tudi močna centralizacija države. Ta pa je s seboj prinesla vedno močnejšo germanizacijo in večanje vpliva nemščine kot univerzalnega jezika države. Ob odrekanju svoboščin je torej Bachov absolutizem vplival tudi na postopno naraščanje nacionalnih napetosti. Kljub močni germanizaciji pa slovenščina ni bila popolnoma odrinjena. Oktroirana ustava, ki efektivno nikoli ni bila uveljavljena, je celo priznavala enakopravnost vseh jezikov. Na upravno-pravnem in šolskem področju se je vloga slovenščine celo okrepila. Uradi in sodišča so jo uporabljali v poslovanju s tistimi strankami, ki niso znale nemško. Slovenščina je v okviru obsežnih šolskih reform postala obvezni učni predmet za slovenske dijake na gimnazijah. S sklenitvijo konkordata leta 1855 so se povečale

pristojnosti Cerkve na področju šolstva, kar je pripomoglo k temu, da je narodnozavedna slovenska duhovščina lahko močneje vplivala na slovensko mladino. Bodoči intelektualci in politični voditelji so se tako knjižne slovenščine učili v šoli, to pa je skupaj s podporo narodnozavedne duhovščine izjemno pomembno vplivalo na nadaljnji razvoj narodnega gibanja. Le-to pa se je v petdesetih letih 19. stoletja zaradi onemogočenja delovanja političnih društev omejilo na delovanje na kulturnem področju. Tisti, ki so želeli nadaljevati z demokratizacijo družbe in nacionalnim razvojem, so tako čakali na novo priložnost oz. krizo, ki bi državo prisilila v sprejetje koncesij.[20]

Kljub gospodarskemu in družbenemu napredku je bila habsburška monarhija še vedno vpeta v stoletja stare strukture. Odprava fevdalizma je sicer prizadela marsikaterega veleposestnika, vendar bolj na področju politične moči kot financ. Hkrati je pospešena industrializacija postopno ustvarjala sloj novih bogatašev, ki so na eni strani želeli postati del visoke družbe – za dosego tega cilja so si ob izgradnji znamenitega dunajskega bulvarja Ringstrasse mnogi izmed njih dali zgraditi veličastne mestne dvorce –, na drugi strani pa so želeli, da se njihova gospodarska moč odraža tudi na političnem področju.[21] Ob plemstvu in aristokraciji pa je številčnejše meščanstvo prav tako hrepenelo po političnem udejstvovanju. Za vse tiste sloje, ki so si želeli sprememb, je nova priložnost za dosego njihovih ciljev nastopila konec petdesetih let 19. stoletja. Naraščajoča želja italijanskih državic po združitvi v enotno državo je pripeljala do trka z avstrijskimi interesi na območju severne Italije. Avstrija je namreč posedovala bogati provinci Lombardijo in Benečijo, ki sta v državni proračun prispevali veliko denarja. Hkrati so Benetke predstavljale pomembno oporišče avstrijske mornarice. Vse od zatrtja revolucije 1848/49

[20] *Slovenska novejša zgodovina 1*, 25–26.

[21] Winkelhofer, *Das Leben adeliger Frauen*, 187.

do svoje upokojitve leta 1857 je kot guverner obe provinci vodil Radetzky. To dejstvo vsekakor ni ugodno vplivalo na odnose med Italijani in vlado na Dunaju. Radetzky je namreč v vojaškem slogu tudi po letu 1849 skušal v kali zatreti vsako novo revolucionarno bilko. Ob tem je država v Lombardiji in Benečiji pobirala izjemno visoke davke in pospešeno nacionalizirala posesti tistih italijanskih revolucionarjev, ki so po zadušitvi revolucije zapustili svojo domovino. V želji po tesnejši navezavi italijanskih podložnikov na habsburško dedno hišo je pozimi 1856/57 Lombardijo in Benečijo obiskal Franc Jožef skupaj z mlado in lepo soprogo Sisi. Hkrati je leta 1857 na mestu guvernerja Lombardije in Benečije Radetzkega zamenjal cesarjev mlajši brat Maksimilijan. Za njegovim imenovanjem je bila predvsem želja, da bi s stalno prisotnostjo Habsburžana Italijane prepričali, da se vendarle splača ostati pod okriljem Avstrijskega cesarstva. Toda vsi ti poizkusi so se kaj hitro izkazali za neuspešne. Sardinsko kraljestvo, gonilna sila združitvenega procesa italijanskih državic, se je medtem povezalo s francoskim cesarjem Napoleonom III., ki je podprl italijanske združitvene težnje. Dunaj je želel separatistične težnje Italijanov prehiteti in je aprila 1859 Sardinskemu kraljestvu napovedal vojno.[22]

Čeprav je bila habsburška monarhija v zadnjem obdobju njenega obstoja država, polna vojaškega blišča, katerega glavni simbol je bil cesar, ki je na vseh javnih nastopih vedno nosil vojaško uniformo, je bilo za vsem tem zelo malo dejanske vojaške moči. Že leta 1849 je monarhija potrebovala rusko pomoč pri zadušitvi upora na Madžarskem. Še bolj katastrofalno pa se je cesarska vojska odrezala v vojni proti Sardinskemu kraljestvu aprila 1859. K temu je seveda treba dodati, da je odločilni dejavnik v tej vojni bila predvsem francoska vojska. Kakorkoli že, avstrijska vojska je na področju severne Italije doživela hude poraze, ki so terjali tudi visok krvni davek. Vojne

[22] Antoličič, *Maksimilijan*, 53–55.

se je tedaj kot vrhovni poveljnik vojske prvič in zadnjič v svoji dolgi vladavini udeležil tudi Franc Jožef, ki pa je pogorel na bojnem polju.[23] Po porazu pri Solferinu junija 1859 je v pismu svoji soprogi Sisi zapisal: »To je žalostna zgodba o strašnem dnevu, ko je bilo veliko storjenega in ko se nam sreča ni nasmehnila. Za marsikatero izkušnjo sem bogatejši in spoznal sem, kako se počuti premagani vojskovodja.«[24] Avstrijskim porazom je sledilo premirje, v okviru katerega je Franc Jožef Lombardijo najprej predal Napoleonu III., ta pa jo je nato »podaril« Sardinskemu kraljestvu. Na področju severne Italije je Avstriji tako ostala samo še Benečija, ki pa je že leta 1866 postala naslednja »žrtev« italijanskih združitvenih teženj.

Porazi cesarske vojske so dodobra načeli javno podobo Franca Jožefa, ki se z italijanskega bojišča ni vrnil kot uspešen vojskovodja, ampak kot poraženec. Če je zatrtje revolucije 1848/49 dalo možnost, da je lahko cesar zavrl procese demokratizacije, so njegovi porazi na severu Italije dali priložnost za ponovno vznikanje »revolucionarnih« idej. Zunanjepolitična nemoč monarhije je vplivala na njeno notranjepolitično preobrazbo. Enak proces je država, kot bomo videli v nadaljevanju, doživela še enkrat. Pod vplivom poraza v vojni z Italijani je bil Franc Jožef prisiljen sprejeti notranjepolitične koncesije. Na tej podlagi je bila 20. oktobra 1860 izdana federalistično usmerjena oktobrska diploma, neke vrste ustava. Ta je vsaj delno upoštevala avtonomnost zgodovinskih dežel, torej Štajerske, Koroške, Kranjske itd., ter hkrati predvidevala šibko demokratizacijo. Vpeljan naj bi bil 100-članski državni zbor, ki naj bi imel posvetovalno funkcijo le na finančnem in gospodarskem področju. Medtem naj bi deželni zbori ohranili precejšnjo avtonomijo. S takšnim načrtom pa se niso strinjali nemški centralisti, Madžari in zagovorniki večje demokratizacije. Pod pritiskom teh skupin je oktobrsko

[23] Bled, *Franc Jožef*, 114–115, 206–207; Antoličič, *Maksimilijan*, 58–59.
[24] Bled, *Franc Jožef*, 209.

diplomo že februarja 1861 zamenjal veliko bolj centralistično usmerjen februarski patent. Ta je vpeljal dvodomni državni zbor, ki se je delil na gosposko in poslansko zbornico. Člane gosposke zbornice je imenoval cesar, v poslansko zbornico pa so jih do leta 1873 volili deželni zbori, od tega leta naprej pa neposredno volivci. Vpeljanih je bilo pet volilnih razredov, imenovanih kurije: virilisti (nevoljeni škofje in rektorji univerz), veleposestniki, trgovske in obrtne zbornice, mesta in podeželje. Vsaka od teh kurij je volila že vnaprej določeno število poslancev. S februarskim patentom je demokratizacija habsburške monarhije naredila velik korak in hkrati spodbudila v času neoabsolutizma onemogočen nadaljnji razvoj nacionalnih gibanj. Toda z njihovim pospešenim razvojem se je začela vedno močneje izoblikovati tudi nacionalno-politična diferenciacija. Postopno bujenje narodne zavesti je namreč med Slovenci pripeljalo do jasnega izoblikovanja nacionalne pripadnosti in posledično delitve na podpornike oz. zagovornike ter nasprotnike slovenskega tabora. Medtem ko v revoluciji 1848 nacionalni dejavnik ni igral ključne vloge – kot smo že omenili, je bil Miklošič v državni zbor izvoljen v izključno nemško govorečem prostoru –, se je po letu 1860 slika počasi začela spreminjati.[25] Velik del meščanstva in plemstva, ki je do šestdesetih let podpiralo oz. celo vodilo slovenski kulturni in gospodarski razvoj, se je zdaj pričel javno opredeljevati za nemško stran. Vzroke za to je treba iskati v stališču mnogih, da Slovenci niso bili zmožni lastnega razvoja brez nemške kulture in jezika. Spet druge je precej motila vedno močnejša konservativna in katoliška usmeritev slovenskega tabora. Duhovniki so vedno očitneje začeli stopati na politični parket, kar tistim z bolj liberalnim pogledom na svet ni bilo preveč po godu. Hkrati je treba poudariti, da so bili razlogi posameznikov za pripadnost enemu ali drugemu taboru večplastni in

[25] ÖStA, HHStA, Länderabteilung, Österreichischer Reichstag 1848 I Wahlkarten, AŠ 41.

niso bili omejeni samo na dejansko nacionalno pripadnost. Tudi mnogo Slovencev se je raje kot za slovenski izreklo za nemški tabor. Odločitve, ki so jih sprejemali posamezniki, so pripeljale celo do narodnostnega razbitja družin. Ker se je na začetku ustavne dobe, takšno ime se je prijelo obdobja po koncu Bachovega absolutizma, slovenski tabor šele začel jasno oblikovati, na prvih volitvah ni mogel nastopiti složno. Toda tudi ta slika se je postopno začela spreminjati.[26]

Naslednje spremembe je »habsburško« ustavno življenje doživelo manj kot deset let po sprejetju februarskega patenta. Kot smo že nakazali, ponovno pod vplivom vojaških oz. zunanjepolitičnih neuspehov države. Leta 1866 je naprej izbruhnil konflikt med Avstrijo in Prusijo, ki je tlel vse od revolucionarnega leta 1848/49 naprej. Revolucija je namreč na dan naplavila nesoglasja med Prusijo in Avstrijskim cesarstvom glede prevlade v nemškem prostoru. Šlo je predvsem za željo po rekonstrukciji Svetega rimskega cesarstva, ki ga je Napoleon razpustil leta 1806. In seveda so pri tem želeli imeti prste vmes tudi Habsburžani, ki so toliko stoletij nosili krono Svetega rimskega cesarstva. Zaradi tega je v revolucionarnem letu 1848/49 avstrijski ministrski predsednik na vsenemški parlament v Frankfurtu poslal zahtevo po vključitvi Avstrijskega cesarstva v vsenemško državo. Toda večinski del poslancev se s takšnim predlogom ni strinjal in na svoji seji 28. marca 1849 pruskega kralja Friderika Viljema IV., iz dinastije Hohenzollern, izvolil za dednega cesarja malonemške nacionalne države – tj. države, ki ni vključevala Avstrijskega cesarstva.[27] Friderik Viljem IV. na srečo Habsburžanov ni želel sprejeti vsenemške krone, vprašanje združitve Nemčije

[26] Melik, *Volitve na Slovenskem*, 5–8; *Slovenska novejša zgodovina 1*, 26–27.

[27] Winkler, *Die Deutschen und die Revolution*, 26; Evans, »1848–1849 in the Habsburg Monarchy«, 207–236; Pogge von Strandmann, »The German Revolutions of 1848–1850 and the Sonderweg of Mecklenburg«, 99–134.

z Avstrijskim cesarstvom ali brez njega pa je bilo odloženo. Nov zagon je to vprašanje dobilo, ko je v Prusiji leta 1862 položaj ministrskega predsednika zasedel ambiciozni Otto von Bismarck. Ta se je najprej lotil notranjepolitičnih reform, predvsem pa reforme vojske, v kateri je videl ključno sredstvo za dosego svojega glavnega političnega cilja – združitve nemških držav in dežel v enotno cesarstvo, vendar brez Habsburžanov.[28] Mednarodne politične okoliščine leta 1866 so v Bismarckovih očeh nato ponudile idealno priložnost za dokončno rešitev vprašanja nemške združitve. Sredi junija je tako izbruhnila vojna med Prusijo in Avstrijskim cesarstvom, dani trenutek pa je izkoristila še Italija in se podala v »boj« za Benečijo. Izid bojevanja na dveh frontah je bil za habsburško monarhijo katastrofalen. Poraz proti Prusiji je Habsburžane dokončno izločil iz boja za vsenemško krono, ki si jo je leta 1871 po zmagi v francosko-pruski vojni nadel pruski kralj Viljem I. Medtem je Avstriji vsaj v vojni proti Italiji sprva kazalo dobro, vendar je katastrofalni poraz proti Prusiji na koncu tudi Italijo povzdignil med zmagovalce. Benečija je bila izgubljena.[29]

Vojaške poraze so na notranjepolitičnem področju izkoristili Madžari, ki so dosegli preoblikovanje države v dualistično Avstro-Ogrsko. Franc Jožef in Sisi sta bila leta 1867 kronana za madžarskega kralja in kraljico, medtem pa je Avstrijski del države istega leta dobil novo, t. i. decembrsko ustavo, ki je ostala v veljavi vse do razpada monarhije.[30] Nova ustava je vsebovala seznam temeljnih pravic, ki so bile precej podobne tistim, ki jih je vsebovala že ustava iz leta 1849. Tako so bile vpeljane svoboda tiska, govora, združevanja, veroizpovedi itd., torej kopica demokratičnih pridobitev. Z vidika slovenskega

---

28 Prim. Gall, *Bismarck. Der weiße Revolutionär.*

29 Prim. Bremm, *1866. Bismarcks Krieg*; prim. Heinemann, Höbelt in Lappenküper (ur.), *Der preußich-österreichische Krieg 1866.*

30 Antoličič, »Franc Jožef in Madžari«, 36–50.

narodnega gibanja je bil izjemno pomemben 19. člen ustave, ki je zagotavljal enakovreden položaj vseh narodov monarhije. Ustava je tako Slovencem na eni strani omogočila ustanavljanje društev, iz katerih so se razvile ključne politične stranke, z obljubljeno enakopravnostjo pa pravni temelj, s katerim so lahko politični voditelji in intelektualci žugali proti tistim, ki so Slovencem želeli odrekati oz. omejevati njihove temeljne državljanske pravice. Decembrska ustava je tako dokončno postavila, seveda nehote, tudi temelje za naraščanje mednacionalnih napetosti.[31]

Začetki ustavnosti in parlamentarizma so spodbudili aktivnejše politično delovanje Slovencev. V šestdesetih letih sta se znotraj slovenskega političnega tabora izoblikovala dva pola. Na eni strani konzervativnejši tabor staroslovencev, ki so ga pooseblja li npr. Janez Bleiweis, Etbin Costa in Lovro Toman, ter liberalnejši tabor mladoslovencev, znotraj katerega so pomembne politične osebnosti bili Fran Levstik, Valentin Zarnik in Josip Vošnjak. Mladoslovenci so po sprejetju decembrske ustave začeli z organizacijo taborov, množičnih zborovanj na prostem. Ker so tabori postali med ljudmi izjemno priljubljeni, so se gibanju postopno priključili tudi staroslovenci. Do leta 1871 je bilo organiziranih osemnajst taborov, na katerih se je povprečno zbralo okoli 6000, na največjem v Vižmarjah pa celo 30.000 ljudi. Govorci na taborih so jasno izpostavljali slovenske narodne zahteve, dogodki pa so se zaključili z »glasovanjem« oz. jasno izraženo množično podporo programu Zedinjene Slovenije ter jezikovne enakopravnosti v šolah in uradih. Ker je taborsko gibanje preraslo v skupno udejstvovanje obeh političnih polov, so se organizatorji trudili, da so se izognili vsem perečim političnim temam, pri katerih niso imeli enakih stališč. Do krhanja enotnega delovanja znotraj taborskega gibanja je nato prišlo po letu 1870 zaradi krepitve katoliškega tabora, ki je postajal vedno bolj nezadovoljen s

[31] *Slovenska novejša zgodovina 1*, 28.

samo načelnim izražanjem katoliških stališč. Na prihajajočih volitvah zaradi tega slovenski tabor ni nastopil enotno, kar je nemškim političnim strankam omogočilo, da so dosegale odločilne zmage. Volilni porazi so med slovenskimi politiki pripeljali do prepričanja, da je treba sodelovati in s skupnim nastopom na volitvah premagati Nemce. Delovanje pod geslom sloge je pomenilo, da so podobno kot v času taborskega gibanja posamezne politične struje morale pri svojih zahtevah stopiti korak nazaj. Glavni povezovalni člen znotraj sloge so zaradi tega še naprej predstavljale narodne zahteve glede enakopravnosti jezika oz. vsesplošne enakopravnosti Slovencev. Sloga je nato omogočila, da so Slovenci na volitvah postopno pridobivali politične mandate. Toda proti koncu osemdesetih let 19. stoletja so razhajanja med liberalnejšim in konservativnim delom slovenske politike postajala vedno večja. Vsaka stran je imela svoje politično glasilo oz. časnik, v katerih se je postopno začel čutiti razkol znotraj sloge.[32]

Zadnje desetletje 19. stoletja je nato minilo v znamenju ustanavljanja slovenskih političnih strank, ki so se vse do razpada monarhije, pa tudi po njem, borile za politično prevlado med Slovenci. Leta 1892 je tako nastala Katoliška narodna stranka, ki se je leta 1905 preimenovala v Slovensko ljudsko stranko (od leta 1909 Vseslovenska ljudska stranka). Pomembne osebnosti te stranke do razpada monarhije so bili Janez Evangelist Krek, Ivan Šusteršič in Anton Korošec.[33] Liberalni tabor je medtem iz političnega društva leta 1894 prerasel v Narodno stranko, ki se je od leta 1905 imenovala Narodno napredna stranka. Med njene najvidnejše voditelje lahko štejemo Ivana Tavčarja in Ivana Hribarja. Tik pred koncem dolgega 19. stoletja pa je

[32] Čuček, »Taborsko gibanje na Slovenskem«, 15–33; Rajšp, »Taborsko gibanje na Slovenskem«, 12–39; Rihtarič, »Državnozborske volitve na slovenskem Štajerskem«, 277–288; prim. Ribičič et. al., *Taborsko gibanje na Slovenskem*.

[33] Prim. Rahten, *Slovenska ljudska stranka*; prim. Erjavec, *Zgodovina katoliškega gibanja*.

v Trstu nastala še Jugoslovanska socialdemokratska stranka, na listi katere je na državnozborskih volitvah leta 1907, sicer neuspešno, kandidiral Ivan Cankar.[34] Kot zanimivost velja na tem mestu omeniti, da je Cankar svojo javno politično agitiranje »plačal« z zaporno kaznijo. V Mestnem domu v Ljubljani je namreč 12. maja 1913 imel predavanje z naslovom *Slovenci in Jugoslovani*. V njem je poudarjal problem jugoslovanskih narodov, ki so živeli razkosani na različne države. Na prireditvi je bil tedaj prisoten tudi policijski ovaduh, ki si je skrbno zapisoval njegove besede. Le-te so po mnenju državnih preiskovalcev nakazovale na Cankarjeve težnje po združevanju Slovencev in Hrvatov z drugimi južnimi Slovani zunaj okvirov habsburške monarhije. Sledila je obravnava, na koncu katere si je Cankar prislužil en teden zaporne kazni.[35]

Habsburška monarhija je tako v drugi polovici 19. stoletja ob zunanjepolitičnih tegobah doživljala tudi precejšne notranjepolitične spremembe. Največja je vsekakor bila sprejetje dualizma, ki je vnesla še dodatno dinamiko v naraščajoča narodna nesoglasja. Tudi Slovenci, ki so si želeli večje enakopravnosti, z dualizmom oz. koncesijami na račun Madžarov niso bili zadovoljni. Kakšna država pa je habsburška monarhija na prelomu iz 19. v 20. stoletje pravzaprav bila? Po zadnjem štetju prebivalstva, ki ga je monarhija izvedla leta 1910, je v državi živelo približno 51 milijonov ljudi, ki so živeli na ozemlju, velikem 676.614 km^2. V avstrijskem delu monarhije, torej tistem, v okviru katerega so živeli Slovenci, je bivalo 28,5 milijona ljudi. Dunaj kot glavno mesto je štel približno 2 milijona prebivalcev, številka, ki se ji mesto danes, dobrih sto let po razpadu monarhije, ponovno približuje. Morda zadnji

---

[34] Lončar, *Politično življenje Slovencev*, 29, 40, 50; Čuček, *Uspehi spodnje-štajerskih Slovencev*, 16–17; *Slovenska novejša zgodovina 1*, 28–32; prim. Čuček, »Pregled slovenskih političnih taborov«, 9–24.

[35] ARS, SI AS 307, Deželno sodišče v Ljubljani, Spis Vr 445/13. Digitalizirani spis Cankarjeve obravnave je objavil Arhiv Republike Slovenije na spletni strani: https://www.gov.si/novice/2019-06-01-kazenski-spis-ivana-cankarja/.

za nas pomemben statistični podatek je število Slovencev, ki so tedaj živeli pod žezlom Habsburžanov. Državni statistiki so jih leta 1910 našteli 1.321.098, kar je predstavljalo približno 4,5 odstotka prebivalstva celotne države. K temu pa je treba dodati dejstvo, da je prav ta številka burila oz. še vedno buri duhove med slovenskimi zgodovinarji. Popis prebivalstva namreč ni spraševal po nacionalni pripadnosti, ampak po občevalnem jeziku. Predvsem na nacionalno mešanih območjih, npr. Spodnjem Štajerskem, je to zagotovo privedlo do tega, da je kak Slovenec kot občevalni jezik navedel nemščino. Hkrati so ob popisu lahko lastniki stavb navajali podatke za vse njihove najemnike. To je seveda marsikje privedlo do tega, da je nemški ali pa italijanski lastnik stavbe za vse svoje najemnike vpisal enako nacionalno pripadnost, kakršne je bil sam. Statistike in štetja prebivalstva so bili pogosto podvrženi politiki posamezne države, njihovi rezultati pa odvisni od tega, kakšna vprašanja so se postavljala. Zaradi tega so bila štetja prebivalstva še toliko bolj podvržena polemikam, saj zgoraj navedene številke na nekaterih področjih ponujajo možnost širokega spektra interpretacij. Kljub nacionalnim trenjem in politični nestabilnosti pa je država na marsikaterem področju napredovala. Šolstvo, predvsem visoko, je postajalo dostopnejše tudi revnejšim družbenim slojem, kar je pozitivno vplivalo tudi na razvoj slovenskega narodnega gibanja. Hkrati je država doživljala tudi razvoj industrije, ki pa je bil neenakomerno porazdeljen in vseh delov monarhije ni zajel v enaki meri. Država se je konec 19. stoletja posvečala tudi intenzivnemu reformiranju, tako v samem naborniškem sistemu kot tudi opremi. Z uvedbo splošne vojaške obveze je tudi vojska omogočila nižjim slojem napredovanje po družbeni lestvici, a hkrati postala talilni lonec narodnosti, kar je, kot bomo videli v nadaljevanju, tudi v vojsko vnašalo probleme nacionalnih trenj. Za razliko od drugih evropskih velesil, ki so se konec 19. stoletja podajale v lov za kolonijami, je habsburška monarhija ubrala drugačno pot. Za razliko od

Nemčije, Francije, Belgije in Velike Britanije se namreč ni spogledovala s kolonijami v odročnih krajih, ampak je začela postopno izvajati t. i. obmejni imperializem, torej širitev države prek neposredne meje. To pa je na Balkanu pripeljalo do povečanja napetosti med Avstro-Ogrsko in Kraljevino Srbijo, ki so ustvarile ozračje, v katerem je lahko prišlo do izbruha prve svetovne vojne.[36]

Procesi demokratizacije, ki so se začeli leta 1860/61, so državo do začetka 20. stoletja transformirali v dualistično monarhijo, ki je imela dva državna zbora – dunajskega in budipeštanskega. Zadnji veliki uspeh demokratizacije države pred izbruhom prve svetovne vojne pa je bila leta 1906 vpeljana in na volitvah leta 1907 prvič »preizkušena« splošna in enako moška volilna pravica. Le-ta je vsaj za moški del družbe dala temelj za vzpostavitev pravičnejšega parlamentarnega zastopstva, saj so svoje predstavnike končno lahko volili tudi najrevnejši deli prebivalstva. Kritike je nov sistem povzročil predvsem pri nemških politikih, ki so se upravičeno bali, da bodo izgubili vodilno vlogo v državnem zboru. Posledice volilne reforme je v knjigi *Mein Kampf* kritiziral celo Adolf Hitler, ki tudi sicer ni bil pretirano naklonjen svoji nekdanji domovini. V volilni reformi je nacistični vodja videl začetek degermanizacije habsburške monarhije. Volitve maja 1907 so pripeljale do tega, da je v dunajskem državnem zboru sedelo 233 »nemških« in 283 »nenemških« poslancev. Oba podatka moramo sicer gledati skozi prizmo tega, kar smo ugotovili malo prej. Izrekanje oz. določanje nacionalne pripadnosti je bilo pogosto podvrženo različnim vplivom in ni vedno odražalo dejanskega stanja. Kakorkoli že, tehtnica v

[36] Suppan, *Ali je bila Avstro-Ogrska obsojena na propad*, 27–56. Podatke štetja prebivalstva leta 1910 je digitalizirala Avstrijska nacionalna knjižnica (Österreichische Nationalbibliothek), dostopni pa so na spletni strani: https://alex.onb.ac.at/static_tables/ost.htm, pridobljeno 13. 3. 2024.

državnem zboru se je začela nagibati na nemško stran. Z vidika demokratizacije družbe je to seveda bilo logično. Sicer je res delež nemških poslancev s 50 odstotkov leta 1885 padel na 45 leta 1907, toda Avstrijski Nemci so znotraj monarhije predstavljali samo 36 odstotkov prebivalstva. Volilna reforma jim je resda »vzela« nekaj mandatov, še vedno pa so bili glede na njihovo številčnost, proporcionalno gledano, bolje zastopani od drugih narodov.[37] Po volitvah leta 1911 je v državnem zboru od skupno 516 sedelo 23 slovenskih poslancev, če za slovenskega poslanca ne štejemo Hrvata Matka Mandiča, ki je bil sicer izvoljen v volilnem okraju Podgrad - Koper. Če to preračunamo v odstotke, je bilo v dunajskem državnem zboru na predvečer prve svetovne vojne 4,5 % slovenskih poslancev. Vsaj v primeru Slovencev je bil odnos med številom prebivalstva in njegovo zastopanostjo v državnem zboru ustrezen. Na prvi pogled to seveda daje občutek »pravične demokratičnosti«, toda »numerična« pravičnost se pogosto ni odražala v dejanski politični moči. To se je npr. kazalo pri neenakovrednem položaju slovenskega jezika, saj je oviro pri formalno zagotovljeni jezikovni enakopravnosti mnogokrat predstavljala lokalna, deželna pa tudi državna politika. Ta se je seveda najbolj odražala v središču demokracije, torej v dunajskem državnem zboru. Od zasedanja prvega državnega zbora leta 1861 naprej so imeli poslanci ob nastopu svojega mandata možnost prebrati svečano zaobljubo tudi v maternem jeziku. Jezikovna enakopravnost pa se je začela krhati glede vprašanja poslanskih govorov v nemškem jeziku. Tako temeljni zakon o državnem zboru kot tudi poslovnik državnega zbora namreč nista vsebovala predpisov o jeziku obravnav. Nemška in nenemška struja v državnem zboru sta se zaradi tega trudili to pomanjkljivost odpraviti. Nemci so seveda zahtevali, da bi nemščina postala edini jezik obravnav, medtem ko so si preostali narodi prizadevali, da bi lahko tudi

[37] Deberling, *Adolf Hitler*, 244.

v državnem zboru vsak govoril v svojem jeziku. Glede na dejstvo, da tehnologija, ki bi omogočila simultano prevajanje, kot jo poznamo danes npr. v Evropskem parlamentu, tedaj še ni bila na voljo, bi seveda govorjenje v maternih jezik v državnem zboru povzročilo zmedo, saj poslanci ne bi vedeli, kaj govorijo njihovi kolegi. Nemške zahteve po razglasitvi nemščine za edini jezik obravnav do konca obstoja monarhije niso bile uresničene, podobno pa tudi ne zahteve tistih, ki so si želeli govoriti v maternem jeziku. Vprašanje je bilo za tedanje čase očitno preveč kompleksno, da bi se ga dalo rešiti v zadovoljstvo vseh.[38]

Polemike glede jezika poslanskih govorov so bile odraz nacionalnih trenj kot najbolj perečega problema obdonavske monarhije. Kot je bilo že večkrat poudarjeno, so bila seveda najprej na udaru nacionalno mešana območja, v primeru Slovencev predvsem Spodnja Štajerska in Koroška, počasi pa je odmev trenj postajal vse glasnejši tudi na Dunaju. Dober primer vpliva nacionalnih trenj na krhanje državne enotnosti je postala 60. obletnica vladavine cesarja Franca Jožefa. Slednjo je Avstro-Ogrska praznovala leta 1908. Ta obletnica je bila še toliko bolj slovesno načrtovana, ker predhodna okrogla obletnica, torej petdeseta leta 1898, zaradi umora cesarice Elizabete/Sisi ni bila izpeljana.[39] V počastitev 60. obletnice prihoda Franca Jožefa na prestol, predvsem pa tudi kot izkazovanje narodne enotnosti habsburške monarhije, je bila na Dunaju organizirana velika parada, na kateri je sodelovalo 12.000 ljudi, vila pa se je v sedem kilometrov dolgi koloni od Praterja prek bulvarja Ringstrasse vse do Hofburga. Na povorki so sodelovali tudi predstavniki Slovencev. Tako si je Franc Jožef lahko ogledal »podskupino ›Zeleni Jurij‹, belokranjsko svatbo, slovenske

[38] Lukan, *Iz »črnožolte kletke narodov« v »zlato svobodo«?*, 11–13; Cvirn, *Razvoj ustavnosti in parlamentarizma*, 245–246, 288.

[39] ÖStA, HHStA, GKA, KsA, Helsinki, AŠ 9, mapa 2, Tod Kaiserin Elisabeth.

ribiče, Slovence iz tržaške okolice« idr. V časniku *Slovenec* so poudarili, da je cesar s posebnim zanimanjem sledil »kranjski skupini« in posebno pohvalil »tirolske, štajerske, koroške in kranjske skupine«. Morda največji izkaz enotnosti države pa je bilo petje »cesarske« himne *Bog ohrani, bog obvari*, pri katerem je sodelovalo približno 3000 pevcev.[40] Toda izkazovanje enotnosti in vdanosti narodov svojemu »očetovskemu« cesarju ni potekalo tako, kot so organizatorji pričakovali. Vedno večja nacionalna nesoglasja so namreč privedla do bojkota čeških udeležencev proslave. Njihov »izostanek« je bil posledica neprimernih izjav dunajskega župana Karla Luegerja in podžupana Josefa Neumayerja. Zaradi tega so 10. aprila 1908 češki poslanci v državnem zboru uradno naznanili, da ne bodo sodelovali na proslavi. Verjetno je ob izjavah prvega in drugega moža Dunaja Čehe k temu privedel tudi načrtovani program proslave. Ta se je namreč začel s skupino, ki je predstavljala Rudolfa I. Z vidika kronološke predstavitve rasti vpliva Habsburžanov logična odločitev je Čehe razjezila zaradi tega, ker je bil Rudolf I. tisti, ki je v bitki pri Dürnkrutu (tudi Moravskem polju) leta 1278 premagal češkega kralja Otokarja II. Přemysla in tako svojim naslednikom tlakoval pot do češke krone. Nacionalizmi in nacionalna trenja so tako očitno na predvečer prve svetovne vojne dosegli takšno raven, da so postale problematične tudi zgodovinske osebnosti izpred več kot 600 let. Kot zanimivost velja omeniti, da je organizacijski odbor prireditve ob izdaji programa naletel tudi na odpor Hrvatov. Te je užalilo dejstvo, da je v programu med drugim pisalo, da so imeli hrvaški vojaki talent za prilaščanje tuje lastnine. Organizacijski odbor se je nato opravičil hrvaškim zastopnikom in spremenil besedilo programa, tako da so Hrvati za razliko od Čehov sodelovali na prireditvi.[41]

---

[40] *Slovenec*, 13. 6. 1908.

[41] Grossegger, *Der Kaiser-Huldigungs-Festzug*, 163–165.

Idealiziran prizor s parade, posvečene 60. obletnici vladavine Franca Jožefa. Čeprav se je na začetku 20. stoletja tudi pred očmi cesarja pričela vidno krhati enotnost habsburške monarhije, je državna propaganda prikazovala drugačno sliko (vir: osebni arhiv Igorja Vodnika).

Kompleksnost nacionalnih nesoglasij, ki se je kazala ob obeleževanju vladarskega jubileja, je prav leta 1908 med Slovenci dosegla svoj krvavi vrhunec. Septembra tega leta je Družba sv. Cirila in Metoda načrtovala občni zbor in za kraj njegove izvedbe izbrala Ptuj. Izbor mesta vsekakor ni bil naključen. Spodnještajerska mesta Maribor, Celje in Ptuj so veljala za središča nemštva in so tako tvorila t. i. nemški trdnjavski trikotnik. Zaradi tega so se spodnještajerski Nemci oklepali svoje politične moči v teh mestih, medtem ko so se Slovenci trudili Nemcem na volitvah odtrgati čim več mandatov in morda celo postaviti kakega svojega predstavnika za župana.[42] Na podlagi tega ne preseneča, da je bil za izvedbo občnega zbora izbran Ptuj, saj so s takšno odločitvijo želeli izpostaviti slovenskost Ptuja, kar je drugo stran močno razburilo.

[42] Prim. Cvirn, *Trdnjavski trikotnik*; prim. Moll, *Kein Burgfrieden*.

V podporo Nemcem na Ptuju so prispeli rojaki od drugod in 13. septembra 1908 napadli slovenske udeležence občnega zbora.[43] Že ob prihodu Slovencev na ptujsko železniško postajo so Nemci kričali »Windische Hunde, Lausbuben«, Slovenci pa so jim v odgovor zapeli »Hej, Slovani«.[44] Uradnemu delu občnega zbora je nato sledila v popoldanskih urah veselica, na kateri pa je prišlo do splošnega pretepa, ki so mu sledile tudi aretacije. Novice o dogodkih na Ptuju so spodbudile slovenske in nemške demonstracije po številnih krajih monarhije. Le nekaj dni po »ptujskih dogodkih« je do najbolj nasilnih in krvavih demonstracij prišlo v Ljubljani (med 18. in 20. septembrom). Ker je bila država tik pred aneksijo Bosne in Hercegovine (o tem več v nadaljevanju), ji demonstracije v Ljubljani in drugih delih monarhije, npr. v Pragi, seveda niso bile po godu. Zaradi tega so oblasti želele ljubljanskim demonstracijam narediti hiter konec, to pa je privedlo do streljanja v množico in smrti Rudolfa Lunderja in Ivana Adamiča, več oseb pa je bilo ranjenih. Ravnanje oblasti je sprožilo veliko ogorčenje, pogreba obeh ubitih pa se je udeležilo okoli 20.000 ljudi. Morda je bil šok zaradi dogodkov še toliko večji, ker se niso zgodili nekje na narodnostno mešanem območju, ampak v »osrčju« slovenstva. V Ljubljani je v času demonstracij županoval Ivan Hribar, ki mu Franc Jožef prav zaradi njegovega neodločnega ukrepanja proti demonstrantom leta 1910 ni hotel potrditi novega županskega mandata.[45] Dogodki v Ljubljani so jasno pokazali, kako kritičen položaj so dosegla nacionalna trenja. Na tej podlagi ne preseneča, da je dr. Ivan Oražen, slovenski zdravnik in pripadnik liberalnega tabora, na shodu, ki je potekal 18. septembra, izjavil: »/P/otem bodo tudi na cesarskem Dunaju spoznali, da bo Avstrija slovanska, ali pa je ne bo!«[46]

---

43 *Slovenska novejša zgodovina 1*, 38.
44 *Slovenec*, 14. 9. 1908.
45 Grdina, *Ivan Hribar*, 61–70.
46 *Slovenec*, 19. 9. 1908.

Rudolf Lunder in Ivan Adamič na mrtvaškem odru. Kot žrtvi krvavih nacionalnih trenj sta mnogim predstavljala simbol »boja« za enakopravnost. V spomin na krvave dogodke leta 1908 so leta 1929, torej v času nove jugoslovanske stvarnosti, obrežje ob Ljubljanici vzdolž tržnice najprej preimenovali v Nabrežje 20. septembra, leta 1952 pa v Adamič-Lundrovo nabrežje (vir: Digitalna knjižnica Slovenije – dLib.si).

Čeprav je bila lojalnost večine Slovencev monarhiji tudi po krvavih dogodkih precej neomajna, so se vendarle med manjšino začele širiti ideje o jugoslovanskem povezovanju zunaj okrilja Avstro-Ogrske, ki so že dolgo visele v zraku. Med najbolj radikalnimi skupinami je bila tajna organizacija preporodovcev, predstavnikov jugoslovansko usmerjenih dijakov, ki so v letih 1912 in 1913 izdajali časopis *Preporod*. Pripadniki te skupine so zagovarjali idejo, da je bilo rešitev jugoslovanskega in slovenskega vprašanja mogoče doseči samo po revolucionarni poti. Ker znotraj Avstro-Ogrske niso videli možnosti za rešitev omenjenih vprašanj, so poudarjali, da lahko jugoslovanska država nastane le na ruševinah stare Avstrije. Gibanje je imelo izjemno malo pristašev, po izbruhu prve svetovne vojne pa so oblasti proti njim »uprizorile« veleizdajniški proces. Na njem so bili nekateri člani gibanja obsojeni na nižje zaporni kazni, medtem ko sta bila kot

glavna agitatorja preporodovcev na daljši zaporni kazni obsojena Janže Novak in Ivan Endlicher, ki je umrl v preiskovalnem zaporu 4. septembra 1915.[47]

Kako močno so nacionalna trenja prežemala Avstro-Ogrsko, ob dogodkih v Ljubljani nakazujejo tudi težave, ki jih je zaradi svoje multinacionalne sestave imela vojska. Čeprav je le-ta veljala za enega izmed stebrov države in ponos družbe in cesarja, so nacionalna trenja načela tudi njeno trdnost. Poveljstvo vojske je trenja poskušalo rešiti z vedno pogostejšimi premestitvami enot iz njihovega domačega oziroma mobilizacijskega okolja v druge dele monarhije. V okviru teh premikov so npr. nemške čete premestili na Češko, Bošnjake na Štajersko, Poljake in Čehe na Tirolsko, Madžarsko in v Dalmacijo. Negativni učinek teh premestitev pa je bila nejevolja lokalnega prebivalstva zaradi prihoda »tujcev«. Pesnik Peter Rosegger je navzočnost bosansko-hercegovskih enot v Gradcu opisal kot »vojno proti Turkom na Štajerskem, kot v starih časih.«[48] Na tej podlagi vojaško poveljstvo s premeščanjem enot ni doseglo zmanjšanja nacionalnih napetosti, prav nasprotno, zaradi takšnega ravnanja so se nacionalni spori samo še poglobili. Iz le nekaj primerov lahko vidimo, kako zapletena je bila nacionalna zagata habsburške monarhije. Čeprav se je je v obdobju od njenega razpada naprej oprijelo negativno poimenovanje »ječa narodov«, izraz, ki ga je zgodovinopisje že zdavnaj ovrglo, bi bil za habsburško monarhijo v zadnjem obdobju njenega obstoja morda pravilnejši izraz »ujetnica narodov«. Naroda, ki sta imela privilegirani položaj, Nemci in Madžari, sta se le-tega za vsako ceno oklepala in nista bila pripravljena sklepati koncesij na račun tistih, ki so imeli občutek, da so kljub ustavi in drugim procesom demokratizacije družbe drugorazredni, nekateri celo tretjerazredni državljani. Medsebojnega razumevanja je bilo vedno manj, edini bolj ali manj vidni povezovalni člen med narodi pa je bil ostareli

[47] Svoljšak in Antoličič, *Leta strahote*, 35–36.

[48] Allmayer-Beck, *Die Bewaffnete Macht*, 116.

cesar. Toda kot smo videli na primeru obeleževanja njegove 60. obletnice vladavine, je tudi cesar postopno izgubljal svojo povezovalno vlogo.[49]

Ob krvavem vrhuncu nacionalnih trenj je bilo leto 1908 za monarhijo prelomno tako na zunanjepolitičnem kot tudi notranjepolitičnem področju. Avstro-Ogrska se je namreč zaradi krize, ki je izbruhnila v Osmanskem cesarstvu, odločila, da bo nekdanji osmanski provinci Bosno in Hercegovino, ki ju je okupirala leta 1878, tudi uradno priključila državi. Leta 1908 je tako prišlo najprej do aneksije, temu pa je sledila aneksijska kriza kot odraz napetosti med Avstro-Ogrsko in Kraljevino Srbijo. Le-ta se z aneksijo ni strinjala, saj sta obe provinci spadali tudi v njeno interesno območje kot del velikosrbske ideje, ki je stremela k srbski priključitvi vseh predelov, kjer so živeli Srbi. Hkrati so se v Beogradu bali, da je njihova soseda z aneksijo jasno pokazala, da se želi širiti globlje proti Balkanskemu polotoku in da bo morda tudi Srbija postala naslednja žrtev avstro-ogrskega obmejnega imperializma. Ob Kraljevini Srbiji in njeni zaveznici Rusiji nad aneksijo tudi znotraj monarhije niso bili vsi navdušeni. Z uradno priključitvijo Bosne in Hercegovine se je namreč v državi povečalo število južnih Slovanov, kar je razmerje med Nemci in Nenemci še bolj nagnilo na stran slednjih.[50]

Ob političnem nemiru, ki ga je povzročila aneksija, je bilo leto 1908 na habsburškem notranjepolitičnem področju prelomno tudi zaradi menjav na čelu avstrijske vlade. Odhodu Maksa Vladimirja Becka z mesta ministrskega predsednika je namreč sledilo obdobje politične nestabilnosti. Becku je najprej leta 1908 sledil Richard Freiherr von Bienerth, ki so mu, kot bomo videli v nadaljevanju, preglavice povzročali tudi slovenski državnozborski poslanci. Po izgubi parlamentarne večine je Bienertha leta 1911 zamenjal Paul

[49] Rauchensteiner, *Der Erste Weltkrieg*, 39.

[50] Prav tam, 40–41.

Gautsch Freiherr von Frankenthurn, ki je na položaju ostal dobrih 5 mesecev, dokler ga ni že novembra 1911 zamenjal Karl Graf Stürgkh. Čeprav je bil Stürghk med zadnjimi tremi omenjenimi morda najbolj sposoben, so nacionalna trenja in posledično politična nestabilnost na predvečer prve svetovne vojne vedno močneje hromili delovanje dunajskega državnega zbora.[51] V letih pred izbruhom vojne so poslansko zbornico pretresale glasne obstrukcije manjših oziroma nacionalnih strank. Rusinski poslanci so npr. decembra 1913 ob množici navadnih instrumentov v dvorano državnega zbora prinesli celo električne zvonove, ki so jih prav za ta namen naročili v Parizu, in tako glasno kazali svojo politično nepokorščino. Tudi češki poslanci so npr. 5. marca 1914 začeli s hrupno obstrukcijo, s katero so želeli pokazati svoje nasprotovanje Stürgkhovi razpustitvi češkega deželnega zbora in oblikovanju namestniške komisije za Češko. Stürgkh je bil zaradi češke obstrukcije 16. marca 1914 prisiljen za nedoločen čas preložiti zasedanje državnega zbora.[52]

Prekinitev parlamentarnega življenja v avstrijskem delu države pa ni pretirano šokirala ne cesarja ne prestolonaslednika Franca Ferdinanda. Tudi njima je bilo že dalj časa jasno, da tako pač ne bo več moglo iti naprej. Toda za razliko od ostarelega cesarja je prestolonaslednik vendarle razmišljal o rešitvah iz nacionalne zagate. Toda politični vsakdan se je v demokraciji kljub preložitvi zasedanja državnega zbora moral nadaljevati. Zaradi tega so od preložitve naprej zakone za avstrijski del monarhije sprejemali na podlagi XIV. člena *Temeljnega državnega zakona*. Slovenski pravnik Ivan Žolger, doma iz Slovenske Bistrice, je namreč že leta 1898 objavil delo *Österreichisches Verordnungsrecht*, v katerem je dokazal, da je na podlagi omenjenega člena možno vladati

[51] Prav tam.

[52] Cvirn, *Razvoj ustavnosti in parlamentarizma*, 234–235.

Franc Jožef in prestolonaslednik Franc Ferdinand. Čeprav med stricem in nečakom ni vladala pretirana simpatija, prej precejšnje nerazumevanje, je atentat v Sarajevu za ostarelega cesarja predstavljal kapljo čez rob pri naraščajočih napetostih na Balkanu (vir: osebni arhiv Igorja Vodnika).

brez državnega zbora.[53] Nerešeni nacionalni problemi so tako jasen odsev dobili tudi v avstrijskem hramu demokracije. To pa je povzročilo, kot je zapisal Janez Cvirn, da je v državnem zboru prišlo do neke vrste državljanske vojne. Vedno hujši

[53] Rahten, *Prestolonaslednikova smrt*, 57–58; Rauchensteiner, *Der Erste Weltkrieg*, 41.

nacionalizem je namreč onemogočil sodelovanje med narodi in strankami ter posledično tudi normalno delovanje državnega zbora. Do njegovega ponovnega sklica je prišlo šele po izbruhu vojne konec maja leta 1917. Toda tudi tedaj je za Slovence, kot tudi druge nenemške narode, ostajala glavna prioriteta rešitev nacionalnega vprašanja oz. dosega nacionalne enakopravnosti.[54]

Zaradi nakopičenih težav in le malo odločnih rešitev je avstro-ogrska državna propaganda na predvečer prve svetovne vojne tako rekoč vse svoje delovanje usmerila v poveličevanje cesarja Franca Jožefa in vojske. Kljub temu da so bili na začetku 20. stoletja že zdavnaj pozabljeni porazi cesarske vojske v vojnah proti Italiji in Prusiji, je država vojaške idole raje iskala v velikih zmagovalcih nad Osmani, Napoleonom in revolucijo leta 1848/49. Ob preureditvi Dunaja so v drugi polovici 19. stoletja tako na različnih koncih mesta zrasli veliki spomeniki slavnih avstrijskih vojskovodij. Čeprav Franc Jožef ni bil »vojaški cesar« in tudi ne »prvi vojak« svoje vojske – vse od poraza leta 1859 je neposredno vodenje vojske prepustil drugim –, je imel vojsko vseeno za temeljni steber svoje monarhične oblasti. Kamniti simbol iskanja vojaških junakov v preteklosti je, ob že omenjenih spomenikih, predstavljala predvsem slavnostna dvorana c.-kr. vojaškega muzeja v dunajskem Arsenalu. Na ramenih 52 podob vojaških poveljnikov iz avstrijske zgodovine stojijo stebri dvorane, na stopnišču, ki vodi v zgornje nadstropje, pa so v marmor vklesane podobe vojaških poveljnikov iz leta 1848/49. Po prvotnih načrtih bi naj na sredino te dvorane slavnih mož postavili kip Franca Jožefa, vendar do razpada monarhije ta ideja ni bila uresničena. Franc Jožef se tako kljub dejstvu, da je tako rad nosil vojaško uniformo, v zgodovino ni vpisal kot pomemben vojskovodja. Pravzaprav je njegova glorifikacija temeljila predvsem na dolgi vladavini. Čeprav je na predvečer prve svetovne vojne, ko je na prestolu sedel že blizu 70 let, deloval kot relikt iz

[54] Cvirn, *Razvoj ustavnosti in parlamentarizma*, 235.

preteklih časov, so ljudje v njem videli očetovsko oz. že kar dedovsko podobo. Dejansko je bilo tedaj med živimi le malo takšnih, ki so še na lastni koži doživeli vladavino njegovega predhodnika. Tudi med vladarskimi kolegi iz drugih držav je bil bolj ali manj edini predstavnik svoje generacije. Na začetku 20. stoletja so v Evropi namreč preminuli že vsi vladarji, ki so vladali v času, ko je Franc Jožef sedel na prestol. Angleška kraljica in indijska cesarica Viktorija, sicer 11 let starejša od Franca Jožefa, je umrla že leta 1901. Generacijsko najbliže mu je bil edino devet let mlajši romunski kralj Carol I. Zagotovo se je Franc Jožef zavedal svojega položaja kot zadnjega vladarja preživete generacije.[55] To lahko sklepamo na podlagi pogovora, ki ga je imel aprila 1910 s Teodorjem Rooseveltom, nekdanjim predsednikom ZDA. Med pogovorom je Franc Jožef Rooseveltu dejal: »Jaz sem zadnji monarh stare šole.«[56]

Prav zaradi starosti Franca Jožefa in nenaklonjenosti novim korenitim reformam države so slovenski politiki na začetku 20. stoletja večje upe namenjali prestolonasledniku Francu Ferdinandu. Le-ta je, nasprotno od njegovega predhodnika, čutil, da sta zaradi dualizma imela v monarhiji privilegiran položaj dva naroda, tretja, močna slovanska skupina pa je zaostajala za njima. Zaradi tega je iskal rešitve iz nacionalne zagate, ki jih je videl v federativni preureditvi monarhije. Tako bi se po mnenju prestolonaslednika nacionalno vprašanje rešilo samo po sebi. Končni cilj reformnega programa Franca Ferdinanda sta bila vzpostavitev federativne Velike Avstrije ter krepitev moči krone in centralnih državnih organov.[57] Vmesno postajo na poti do federativne državne ureditve pa je za prestolonaslednika predstavljal trializem, ki ga je Ivan Šusteršič, prvak SLS, v posebnem memorandumu za Franca

---

[55] Allmayer-Beck, *Die Bewaffnete Macht*, 15–16; prim. Kroner, *Die Hohenzollern als Könige von Rumänien*.

[56] Bled, *Franc Jožef*, 631.

[57] Rahten, *Prestolonaslednikova smrt*, 50–53.

Franc Jožef v lovskih oblačilih. Podoba cesarja v »civilu« je prej izjema kot pravilo. Večino svojega življenja je Franc Jožef nosil vojaško uniformo. S tem je podanikom jasno pokazal, kako veliko vlogo je v njegovem življenju, in posledično državi kot celoti, predstavljala vojska (vir: osebni arhiv Igorja Vodnika).

Ferdinanda označil kot državnopravni program slovenskega ljudstva.[58] Želja po odpravi osovražene dualistične državne ureditve je bila, kljub različnim političnim nazorom, skupna točka tako slovenskega katoliškega kot tudi liberalnega

[58] Šušteršič, *Moj odgovor*, 63.

tabora.[59] Prav zaradi tega je bilo za dosego tega cilja po mnenju Šusteršiča ključno, da južni Slovani na svojo stran pridobijo Franca Ferdinanda. Tako so upali, da bo prestolonaslednik po prevzemu prestola monarhijo preuredil v korist Slovanov. Usodni streli iz pištole Gavrila Principa so izvedbo takšnih načrtov preprečili. Šusteršič je v svojih spominih o atentatu v Sarajevu zaradi tega zapisal: »Jaz sem bil neizmerno potrt. Mnogi Slovenci in Hrvati smo videli v nadvojvodi Francu Ferdinandu moža, ki bo, ko pride na prestol, rešil habsburški jugoslovanski problem v našem smislu. Z njegovo smrtjo so bile pokopane naše takratne nade.«[60] Kljub smrti reformam naklonjenega prestolonaslednika je večina slovenskih politikov in prebivalstva še globoko v vojna leta živela v prepričanju, da je njihova prihodnost pod okriljem habsburške monarhije zagotovljena. Čeprav z državo in njeno dualistično ureditvijo mnogi niso bili zadovoljni, so vseeno upali, da bodo tisti, ki so imeli v rokah škarje in platno, po koncu vojne našli ustrezne rešitve za uskladitev želja in potreb vseh »avstrijskih« narodov.[61]

Večjo samozavest je v prepričanje, da se bo država v kratkem morala lotiti korenitih sprememb, vnesla tudi večja politična moč slovenskih politikov. Ti so na podlagi volilne reforme leta 1906 in izkušnje iz več kot štiridesetih let parlamentarnega življenja na predvečer prve svetovne vojne dosegli pomembne parlamentarne mejnike. V začetku leta 1909, v času trajanja aneksijske krize, je bil npr. na pobudo Ivana Šusteršiča v državnem zboru ustanovljen veliki opozicijski blok. Ta se je imenoval Slovanska unija in je od 17. februarja 1909 naprej povezoval 28 čeških agrarcev, 20 mladočehov, 20 članov Zveze južnih Slovanov, 17 članov Slovenskega kluba, 17 češkega katoliških narodnjakov, 12 češkega radikalcev,

---

[59] Rahten, *Prestolonaslednikova smrt*, 55.

[60] Šusteršič, *Moj odgovor*, 105.

[61] Cvirn in Gašparič, »›Neizbežnost‹ razpada Habsburške monarhije – slovenski pogled«, 444; Šusteršič, *Moj odgovor*, 65–66.

5 starorusinov, 4 člane Moravske ljudske stranke in 2 češka realista. Slovanski opozicijski blok je tako pod svoje okrilje spravil 125 poslancev in postal največja skupina v državnem zboru. Vzpostavitev tako močne slovanske parlamentarne enote je za ministrskega predsednika Bienertha prišla v času, ko je želel skozi parlamentarni postopek spraviti predlog o vojaških novincih. Zaradi aneksijske krize so namreč rasle napetosti med Avstro-Ogrsko na eni ter Kraljevino Srbijo in Rusijo na drugi strani, zato je država iskala nove možnosti, na podlagi katerih bi v primeru izbruha vojne lahko pridobila dodatne vojaške okrepitve. Člani Slovenskega kluba so, kljub temu da so pripadali opoziciji, podprli Bienerthov predlog, vendar so si svojo podporo dali poplačati v obliki pridobivanja političnih funkcij. Tako sta bila dva člana Slovenskega kluba v času aneksijske krize izvoljena za predsednika pomembnih parlamentarnih odsekov. Šusteršič je 16. marca 1909 postal predsednik aneksijskega, Josip vitez Pogačnik pa predsednik obrambnega odseka.[62] Na vrhuncu aneksijske krize, ko je v zraku že dišalo po vojni in so npr. v *Slovencu* pisali, kako »/…/ vso Evropo vznemirja strah pred veliko svetovno vojsko /…/«,[63] je imel Šusteršič 19. marca 1909 govor v državnem zboru. V njem je poudaril, da so bili Srbi resda bratje južnih Slovanov, živečih v monarhiji, da pa bi se slednji, sicer s krvavečim srcem, v vojni postavili v bran monarhije. S tem pa je jasno poudaril trdno lojalnost Slovencev habsburški monarhiji.[64]

Dolgo 19. in začetek 20. stoletja sta habsburško monarhijo postavljala pred velike izzive, ki se jih je država velikokrat lotevala precej neposrečeno. V takih razmerah je v izjemno slabi politični kondiciji in nakopičenih nacionalnih težavah dočakala izbruh prve svetovne vojne. Prav zaradi tega se zdi še

---

62 Rahten, *Slovenska ljudska stranka*, 84–85.

63 *Slovenec*, 20. 3. 1909.

64 Rahten, *Slovenska ljudska stranka*, 85–86.

toliko bolj nerazumljivo dejstvo, da je del politike, predvsem pa vrh vojske s Conradom von Hötzendorfom kot načelnikom generalštaba, tako brezglavo zakorakal v vojaški spopad svetovnih razsežnosti. Le-ta je namreč še toliko bolj razgalil vse nerešene težave monarhije ter v povezavi z vojaškimi neuspehi, pomanjkanjem in žalostjo ustvaril ozračje, v katerem monarhija ni mogla preživeti. Vojna, ki po navadi neko državo še tesneje poveže v boju proti zunanjemu sovražniku, se je na primeru Avstro-Ogrske izkazala za ekskluzivno silo, ki je privedla do razkroja večstoletne monarhije.

II

Zadnji boj habsburškega orla

V precej nestabilnem položaju, ko je avstrijskemu delu države politično delovanje omogočal samo »zasilni izhod«, ki ga je ponujal *Temeljni državni zakon*, je dvojna monarhija pričakala vroče, predvsem pa usodno poletje 1914. Franc Ferdinand, ki so mu mnogi zaupali, da bo monarhijo vendarle popeljal iz nacionalne zagate, se je skupaj s soprogo, nadvojvodinjo Zofijo Hohenberg, odpravil na uradni obisk Sarajeva. Dogodki, ki so temu sledili, so dobro znani. Atentatorji, povezani v tajno organizacijo Mlada Bosna, so 28. junija 1914 dobili idealno priložnost za obračun s habsburško dinastijo. Po prvem, neuspelem poskusu bombnega atentata, ki ga je izvedel Nedeljko Čabrinović, je nato v nesrečnem spletu okoliščin 20-letni Gavrilo Princip izkoristil priložnost in ubil Franca Ferdinanda in Zofijo. Streli, ki so odjeknili v Sarajevu, so kot potres z epicentrom na Balkanu Evropo in svet pahnili v vojno do tedaj nepredstavljivih razsežnosti.[65]

Odzivi na atentat in mednarodno, t. i. julijsko krizo, ki je sledila strelom v Sarajevu, so bili različni. Vojne stranke, to je skupno ime za vse tiste posameznike in skupine, ki so si vojno že dolgo želeli, so zavohale kri in začele s svojo nevarno

[65] Rahten, *Prestolonaslednikova smrt*, 22, 97, 103, 140; Ferguson, *The War*, 73.

Franc Ferdinand in Zofija Hohenberška sta imela tri otroke: Zofijo (1901–1990), Maksimilijana (1902–1962) in Ernsta (1904–1954). S streli v Sarajevu so ti trije otroci postali »prve« sirote prve svetovne vojne. Po smrti prestolonasledniškega para sta skrbništvo nad njunimi otroci prevzela Zofijina starejša sestra Marija Chotek in njen soprog Jaroslav von Thun und Hohenstein (vir: osebni arhiv Igorja Vodnika).

hujskaško igro. Dlje kot je kriza trajala, glasnejši so postali glasovi tistih, ki so si vojno želeli. Razumniki, ki so zaradi konstelacije mednarodnih zavezništev vedeli, da vojne ne bo mogoče omejiti na lokalni konflikt, pa so postajali vedno manj slišni. Berlin je podprl željo Dunaja po kaznovanju prestolonaslednikovih atentatorjev, ki jih je v očeh mnogih pooseblja Kraljevina Srbija. Konec julija je sledil niz medsebojnih vojnih napovedi, začetek avgusta 1914 pa je že bil v znamenju prve svetovne vojne.[66]

Ob uspešnem vojskovanju na frontah je bilo za Avstro-Ogrsko od prvega dne vojne naprej življenjskega pomena tudi zagotavljanje reda in miru, predvsem pa lojalnosti prebivalstva v zaledju. Za razliko od drugih nacionalnih držav, katerih prebivalstvo se je z nacionalnim ponosom podalo v boj, Francoz proti Nemcu, Nemec proti Francozu itd., je bila slika znotraj mnogonarodne monarhije drugačna. Tam so se ljudje podajali resda v boj za domovino, ki pa so jo različni narodi države različno dojemali. Edini povezovalni člen je tudi leta 1914 ostajal cesar, ki je s posebnim manifestom, naslovljenim *Mojim narodom*, svoje »pridne in lojalne« podanike pozval, da se pogumno borijo za domovino in cesarja. Toda pri zagotavljanju vdanosti in lojalnosti so nerešena nacionalna vprašanja habsburški monarhiji predstavljala veliko oviro.[67]

Na začetku, preden se podamo na bojna polja, si oglejmo, kako je znotraj države izbruh vojne usodno zaznamoval nacionalna trenja. Medtem ko so se vojaki na frontah borili proti zunanjim sovražnikom, so se različne državne in deželne institucije, pa tudi vojska, na notranji fronti borile proti vsakomur, ki bi utegnil zmotiti vojni napor ali bi celo hujskal proti državi. Z izbruhom vojne so namreč v veljavo stopili zakoni in uredbe, ki jih je imela država že dalj časa shranjene v predalu. Glede na stopnjevanje mednarodnih in notranjepolitičnih

[66] Prim. Clark, *Mesečniki*; prim. Otte, *July Crisis*.
[67] *Slovenec*, 29. 7. 1914.

napetosti vse od začetka 20. stoletja naprej ne preseneča, da je Avstro-Ogrska že leta 1912 pripravila pravno podlago, na temelju katere je lahko v kriznih časih, kar je prva svetovna vojna zagotovo bila, uveljavila izjemne ukrepe. Proces uvajanja pravnih temeljev, lahko bi rekli priprave terena za obračun z vidnimi in nevidnimi nasprotniki države, je pospešila julijska kriza. Tako je bil npr. 25. julija 1914, tik pred vojno napovedjo Kraljevini Srbiji, izdan poseben cesarski ukaz, s katerim so bile pod jurisdikcijo vojaških sodišč postavljene vse civilne osebe na območju vojaških teritorialnih oblasti, na katerih je bila izvedena mobilizacija. Hkrati je ministrski predsednik, grof Stürgkh, tik pred izbruhom vojne izdal poziv deželnim oblastem, da je treba vse sile podrediti zahtevam vojne. Kot bomo videli v nadaljevanju, pa so to oblasti na nacionalno mešanih območjih – skupaj s tamkajšnjimi nemško nacionalno usmerjenimi krogi – razumele kot poziv k pospešenemu iskanju sumljivih, veleizdajalskih in državi sovražno nastrojenih oseb.[68]

Izbruh vojne je na območju Avstro-Ogrske uveljavil poseben vojaško-birokratski sistem, ki se ga je oprijelo ime vojni absolutizem. Pozorni bralec pričujoče knjige bo hitro ugotovil, da je to že tretji absolutizem, ki ga omenjamo. Tudi vojni je bil v marsičem podoben Metternichovemu in Bachovemu. Vladala je npr. stroga cenzura tako tiska kot poštnega prometa, predvsem med fronto in zaledjem. Hkrati so bili na delu ovaduhi, ki so od gostiln do večjih shodov in prireditev pridno poslušali in beležili, kaj so govorili ljudje. Marsikdo, ki je morda v gostilni ob kakem kozarčku preveč izustil kaj proti vojni, državi ali cesarju, je hitro pristal pred vojaškim sodiščem. V družbi je torej zavladal čuden občutek negotovosti, predvsem pa nezaupanja do ljudi v okolici.[69] Kako stroge kazni so doletele posameznika zaradi deliktov, ki se nam z današnjega zornega kota zdijo precej banalni,

[68] Svoljšak in Antoličič, *Leta strahote*, 247.

[69] Prav tam.

nazorno prikazujeta naslednja dva primera. Karl Pewetz je bil npr. obsojen na smrt, ker je v graškem gostišču *Zum Apfel* avstrijsko himno imenoval za koračnico bede. Medtem je bil Anton Butek, rojen 1. januarja 1865 v Ljubljani, prav tako obsojen na smrt zaradi kršenja javnega miru, ker je vzklikal: »Vivat Italia, porco tedesco/Živela Italija, nemška svinja.«[70]

Bolj kot državne oblasti so se iskanja domnevnih »nevarnih elementov« intenzivno lotili državljani sami. Izbruh vojne in vpeljava izrednih ukrepov sta »borcem za nacionalne pravice« ponudila idealno priložnost za obračun z njihovimi nacionalnimi nasprotniki. Ker so bili sarajevski atentatorji južni Slovani in ker je bila Kraljevina Srbija južnoslovanska država, so bili Hrvati, »habsburški« Srbi, predvsem pa Slovenci na nacionalno mešanih območjih prve tarče obračunavanja nemško nacionalno usmerjenih krogov. Preganjanja so bila še toliko bolj učinkovita, ker so mnogi predstavniki/simpatizerji nemško nacionalnega tabora zasedali pomembne položaje v mestnih, deželnih in državnih organih. Na tej podlagi so imeli v rokah vzvode moči, s katerimi so laže in na bolj »čist« način obračunavali s svojimi nasprotniki. Že v času atentata v Sarajevu so bili npr. člani mariborskega sokolskega društva, ki so se ravno 28. junija mudili na izletu v Rušah, deležni prijav in aretacij, ker ob prispetju novice o atentatu niso prekinili slavja. Uradni prireditvi je namreč v značilnem slovenskem slogu sledila vaška veselica, ki je bila v času, ko je v Ruše prispela novica o atentatu, že tako »vesela«, da se je ni dalo v trenutku prekiniti. Nemško nacionalno usmerjeni krogi na Spodnjem Štajerskem pa so to izkoristili in nekatere udeležence obtožili srbofilstva ter jih prijavili oblastem.[71] Medtem pa je tudi mariborsko nemštvo na dan atentata na mariborskem ljudskem vrtu prirejalo veselico, ki jo v stanju dobre volje tudi Nemci po dospeli vesti o atentatu niso prekinili. Kot so

[70] ÖStA, KA, Kommando der Balkanstreitkräfte, AŠ 143.

[71] Urlep, »Cerkev in civilno prebivalstvo«, 54–55.

hudomušno zapisali v časniku *Straža*, so se nekateri udeleženci veselice »še drugega dne potikali pijani po mestnih ulicah.«[72] Toda udeleženci tega shoda niso pristali na sodišču. Obtožbe na račun Slovencev so ob domnevnem srbofilstvu vsebovale še izraze kot npr. rusofilstvo, narodno mišljenje, vohunjenje, verbalni delikti, pri katerih je bilo v ospredju žaljenje cesarja in cesarske hiše, spodbujanje k uporu itd. S takšnimi obtožbami je nemška stran na Spodnjem Štajerskem, pa tudi na Koroškem, želela obračunati z vsemi tistimi, ki so se jim zdeli nevarni pri uresničevanju njihovih nacionalnih ciljev. Dnevi po atentatu so tako potekali v znamenju močnega medsebojnega nacionalnega obtoževanja oz. tekmovanja, kdo je v resnici najbolj lojalen cesarski hiši in državi in kdo ne.[73] Medtem ko je časopisje v nemških rokah, predvsem časnik *Marburger Zeitung*, skušalo Slovence okriviti za sodelovanje pri atentatu, je slovensko časopisje na drugi strani spodnještajerske Nemce označevalo kot nelojalne Habsburžanom. Tako sta bila npr. v časniku *Marburger Zeitung* 2. julija 1914 objavljena kar dva članka, ki sta napeljevala na slovensko sokrivdo pri atentatu. Prvi je nosil naslovom »Sokrivci«, drugi pa »Slovenci in umor prestolonaslednika«.[74] Na drugi strani so v mariborski *Straži* 6. julija spodnještajerske Nemce obtoževali, da so bili bolj zvesti nemški cesarski družini, torej Hohenzollernom, kot pa domači.[75]

Medsebojno obračunavanje Slovencev in avstrijskih Nemcev po časopisju tudi v obdobju pred prvo svetovno vojno ni bilo nič nenavadnega. Toda s preganjanjem domnevnih nasprotnikov države so nacionalna trenja dosegla enega izmed svojih vrhuncev. To pa predvsem zaradi tega, ker so tudi državne oblasti zaradi vojnega stanja in strahu pred splošno ljudsko nepokorščino obtožbe jemale toliko resneje

[72] *Straža*, 3. 7. 1914.
[73] Pleterski, *Prva odločitev*, 20–32.
[74] *Marburger Zeitung*, 2. 7. 1914.
[75] *Straža*, 6. 7. 1914.

in proti mnogim posameznikom uvedle preiskave in sodne procese. Med obtoženci, na Štajerskem in Koroškem, je bilo precejšnje število duhovnikov in učiteljev, ki so predstavljali pomembno oporo slovenskega nacionalnega gibanja. Zaradi tega ne preseneča, da so bili trn v peti nemško nacionalno usmerjenim krogom. O razsežnosti aretacij ob posameznih znanih primerih zagotovo najbolje pričajo številke. S preganjanjem ob izbruhu vojne se je leta 1918 ukvarjala posebna vojaška komisija, ki je ugotovila, da je bilo leta 1914 na Štajerskem in Koroškem aretiranih 910 oseb, seveda civilistov, med katerimi je bilo kar 117 duhovnikov. Izmed aretiranih jih je 246 prišlo pred sodišče, od teh pa jih je bilo 165 obsojenih.[76] Čeprav sta bili Štajerska in Koroška najbolj na udaru, je tudi v drugih delih slovenskega ozemlja prišlo do preganjanj. Na Goriškem in v Istri je bilo npr. v istem obdobju aretiranih 305 oseb, med katerimi je bilo največ slovenskih in hrvaških uradnikov, odvetnikov, učiteljev, duhovnikov in študentov.[77] Številke jasno kažejo razsežnosti nacionalnih pregonov, ki so izbruhnili ravno v času, ko bi se morali narodi monarhije složno boriti za domovino in cesarja. Državne komisije, ki so raziskovale pregone (posebna komisija je bila vzpostavljena tudi na pobudo cesarja Karla), so ugotovile, da so izbruh vojne nemško nacionalno usmerjeni krogi želeli izkoristiti za obračun s slovenskim narodnim gibanjem. Hkrati pa so pregoni, kljub delovanju omenjenih komisij, jasno pokazali nemoč države pri reševanju nacionalnih sporov. Čeprav so do najvišjih državnih struktur, od ministrstev, ministrskega predsednika pa vse do cesarja, počasi pricurljali podatki o tem, kaj se dogaja na terenu, se tistim, ki so nezakonito oz. brez vednosti nadrejenih izvajali pregone, ni zgodilo nič. Štajerski deželni poveljnik Kostenzer je npr. 24. avgusta 1914 brez vednosti deželnega namestništva, tj. državnega predstavništva v

[76] Pleterski, *Prva odločitev*, 25–26.
[77] Pleterski, *Dr. Ivan Šušteršič*, 321.

deželi, izdal strogo zaupno povelje orožniškim postajam, da naj brez vsakega odlašanja in najostreje preganjajo srbofilske in panslavistične elemente.[78] Nadalje je ukaz podrejenim strukturam jasno zabičal, da morajo te elemente med ljudmi na vsak način najti, sicer da jih bo zaradi nesposobnosti doletela premestitev ali kaka podobna kazen. To vsekakor spominja na epizodo iz igre *Moj ata, socialistični kulak*, ko posebna komisija išče informbirojevce, tovariš iz mesta pa ob nič kaj uspešnem zaslišanju Maleka na koncu pripomni: »Toda, čeravno imamo samo enega osumljenega informbirojevca v našem kraju, bodite previdni /…/ zagotovo jih je več /…/ če ne bo dovolj, pridem še enkrat in tedaj jih bomo izvrtali ali pa naredili, razumete?«[79]

Očitno je, da je med nemško nacionalno usmerjenimi krogi po atentatu na prestolonaslednika vladala nekakšna evforija, da je treba čim več ljudi obtožiti in pripeljati pred sodišče ter tako nasprotnemu taboru zadati usodni udarec. Kostenzerjevo »skrivno« obvestilo je na koncu pristalo celo na mizi ministrskega predsednika grofa Stürgkha, ki je bil začuden, da je notranje ministrstvo postopek proti Kostenzerju ustavilo. Toda nerazumevanje na Dunaju – notranji minister je npr. štajerskega deželnega namestnika opomnil, da vsak pripadnik slovenska naroda menda ni bil politično sumljiva oseba – ni bistveno spremenilo dogajanja na terenu. Kljub komisijam, ki so ugotovile napake in nepravilnosti, je nekaznovanje tistih, ki so zagrešili neupravičene pregone pri mnogih, še bolj načelo lojalnost do države. Jasno se je namreč pokazalo, da je z ustavo zagotovljena enakopravnost v mnogih primerih predstavljala samo črke na papirju.[80]

Ob nacionalno motiviranih pregonih se je tudi država sama od atentata naprej lotila pregona oz. nadzora tistih, ki so bili

[78] Prim. Moll, *Die Steiermark*.
[79] Partljič, *Moj ata socialistični kulak*, 86.
[80] Pleterski, *Prva odločitev*, 25–27.

v njenih očeh že v mirnodobnem času sumljivi. S tem je bilo seveda mišljeno, da so kazali jasno naklonjenost Kraljevini Srbiji in ideji jugoslovanskega povezovanja zunaj okrilja monarhije. V ta kontekst spada npr. že omenjeni proces proti preporodovcem. Ker slednjih širša javnost ni poznala, je država iskala primernejše kandidate, na katerih bi lahko postavila zgled. Pod drobnogled državnih preiskovalcev so tako prišli npr. nekdanji ljubljanski župan Ivan Hribar, literarni zgodovinar in univerzitetni profesor Fran Ilešič in pisatelj Ivan Cankar, ki je že imel izkušnje z zaporom. Cankarja je npr. oblastem ovadila neka kmetica, vendar je bil oktobra 1914 izpuščen iz preiskovalnega pripora. Morda je omenjena trojica predstavljala najbolj znane aretirance, čeprav so bili med osumljenci tudi dr. Gregor Žerjav, Andrej Gaberščck, dr. Dinko Puc idr., v glavnem predstavniki liberalnega tabora.[81]

Ob ovadbah posameznikov je država do obremenilnih podatkov prišla tudi s hišnimi preiskavami. Na tej podlagi izstopa predvsem proces proti Hribarju, saj je bil uperjen proti vidnemu predstavniku liberalnega tabora oz. slovenske politike nasploh. Hribar je pri oblasteh že dolgo veljal za jugoslovansko usmerjenega politika, ker je imel tesnejše stike s Kraljevino Srbijo. Dunajska policijska uprava je nato 14. avgusta 1914 ljubljansko policijsko upravo obvestila, da so bili v stanovanju dalmatinskega državnozborskega poslanca Anteja Tresića-Pavičića najdeni dokumenti, ki so Hribarja obremenjevali veleizdaje. V najdenih pismih naj bi Hribar pisal, da je srečen zaradi vojaških uspehov Srbije; da bo v vojni prišlo do maščevanja nad Germani in Turki; da se zavzema za skupno delovanje Slovencev, Hrvatov in Srbov; da se je s srbskim poslanikom Jovanovićem pogovarjal o notranjepolitičnih zadevah Srbije; Tresiću, ki je bil namenjen v Rusijo, je svetoval, naj se sreča z ruskim ministrom Rubilowom; da želi srbskega odposlanca Jovanovića povabiti na lov na svojo posest na Kranjskem. Glede na dejstvo, da je bila tedaj Avstro-Ogrska v vojni tako z Rusijo kot tudi Kraljevino

[81] Prav tam, 20–32.

Srbijo, so pisma Hribarja bremenila tako srbofilnih kot rusofilnih nagnjenj. Dunajska policijska uprava je zaradi tega predlagala hišno preiskavo pri Hribarju doma, nekdanjega ljubljanskega župana pa naj bi po potrebi zaprli. Toda »vestna« ljubljanska policijska uprava je že 4. in 5. avgusta, torej dobrih deset dni, preden so pri Tresiću-Pavičiću našli obremenila pisma, izvedla hišno preiskavo Hribarjevega stanovanja in vile, vendar razen nekaterih konceptov pisem, namenjenih srbskemu ministrskemu predsedniku Nikoli Pašiću, beograjskemu županu idr., niso našli dokumentov, ki bi Hribarja obremenjevali veleizdaje. Kljub pomanjkanju dokazov je bil konfiniran, saj so preiskovalci sklepali, da je dokumente, ki bi ga lahko obremenili, pred hišnima preiskavama bodisi uničil bodisi spravil na varno. Hribar se je sicer branil vseh očitkov in poudarjal, da med stiki, ki jih je imel s Srbi in Rusi, ni bilo takšnih, ki bi ga lahko bremenili delovanja proti Avstro-Ogrski. Z njegovimi izjavami pa se ljubljanska policijska direkcija ni strinjala. Po njenem mnenju so Hribarjevo privrženost južnoslovanski ideji in združevanju južnih Slovanov dokazovali njegov obisk Rusije v letih 1897/1898, njegova organizacija slovanskega časnikarskega kongresa v Ljubljani leta 1902 ter njegovo častno predsedovanje južnoslovanskemu pisateljskemu in časnikarskemu kongresu v Sofiji leta 1906. Istega leta je tudi drugič odpotoval v Rusijo, kjer se je udeležil vseslovanskega kongresa v Sankt Peterburgu. Leta 1913, v času trajanja balkanskih vojn, pa je ustanovil Slovanski klub, s katerim je želel spodbujati boljše odnose med Slovenci in njihovimi južnoslovanskimi brati. Klub je bil nato že 26. decembra istega leta zaradi domnevnih tesnih povezav s Kraljevino Srbijo razpuščen. Ob pismih, najdenih pri Tresiću-Pavičiću, so Hribarja bremenila tudi pisma, najdena med hišno preiskavo pri prof. Franu Ilešiču. Na podlagi zbranih dokazov je 21. avgusta 1914 prišlo do uradne obtožbe Hribarja.[82]

[82] KA, FA, NFA, 5. Armee, AŠ 1276, dopis ljubljanske policijske direkcije državnemu tožilstvu v Ljubljani 21. 8. 1914.

V začetku decembra 1914 je bila kazenska preiskava proti Hribarju zaključena. Ker mu delovanja proti Avstro-Ogrski ni bilo mogoče dokazati, je bil izpuščen in se je lahko vrnil domov. V času preiskave in internacije, ki jo je prestajal od avgusta do decembra v kranjski deželni jetnišnici, ni doživljal hujšega šikaniranja. Dovolili so mu celo uporabo lastne posteljnine in hrane, opravljal pa je lahko tudi službene posle. V začetku decembra je nato zaradi zdravstvenih težav zaprosil za bivanje v Avstrijskem Primorju, od koder pa bi lahko po mnenju državnih organov prebežal na italijansko stran. Oblasti so mu ponudile bivanje v katerem od gornje- ali spodnjeavstrijskih zdravilišč, kar pa je zavrnil. Zaradi njegovega ravnanja so oblasti ponovno postale nezaupljive, tako da se je 20. januarja 1915 ponovno znašel v priporu. Februarja je bil obveščen, da bo konfiniran v kraju Abtenau na Salzburškem, kamor so ga pripeljali 30. marca 1915.[83]

Leta 1916 so prišli na dan novi obremenilni dokazi, ki naj bi potrjevali Hribarjevo antihabsburško delovanje. Po zavzetju Beograda – Kraljevina Srbija je bila poražena jeseni 1915 – je avstro-ogrska vojska v stanovanju soproge Frana Radeščka, dopisnika časnika *Dan*, našla pismo, ki ga je 4. januarja 1914, po razpustu Slovanskega kluba, Radešček poslal Hribarju. V njem ga je obvestil, da je bil na obisku pri srbskem polkovniku Vukasoviću, ki je menil, da je treba zaradi razpusta Slovanskega kluba ustvariti komunikacijsko vez med Slovenijo in Srbijo. Slovenski del te vezi naj bi deloval kot poseben oddelek Narodne odbrane.[84] To je bila srbska nacionalistična organizacija, ki je nastala po avstro-ogrski aneksiji Bosne in Hercegovine leta 1908. Povezovanje s skrajnimi srbskimi nacionalističnimi organizacijami je za Avstro-Ogrsko predstavljalo hud prekršek. Zanimiv je tudi podatek, da so pri hišni preiskavi stanovanja

---

83 Grdina, *Ivan Hribar*, 86–88.

84 Clark, *The Sleepwalkers*, 35, 37–38, 40–41, 46, 48, 52, 94–95, 99, 385, 454, 464.

soproge Frana Radeščka našli pesem, ki jo je Radešček napisal ob prejetju domnevne informacije, da je bil Hribar usmrčen. V 17. kitici je bilo zapisano, da je bila združitev Slovencev, Srbov in Hrvatov pod srbskim žezlom Hribarjev politični ideal.[85] Novi dokazi so Hribarja močno obremenjevali, a je imel srečo, da je bila ob prihodu cesarja Karla na prestol izvedena pomilostitev številnih političnih zapornikov. O amnestiji je bil Hribar obveščen 22. maja 1917; nemudoma je zaprosil za dovoljenje, da se vrne v Ljubljano.[86]

Kljub prizadevanjem, da bi s sodnimi procesi proti posameznikom ustvarili svarilni zgled, se je osrednja oblast na Dunaju zavedala, da širše obtoževanje Slovencev, kakršno so izvajali nemško nacionalno usmerjeni krogi na Štajerskem in Koroškem, ne vodi nikamor. Hkrati je vladalo tudi prepričanje, da bi množična obračunavanja s slovenskimi intelektualci in politiki lahko narod odvrnila od monarhije. Zato je oblast izostanek odločnega posredovanja proti preganjevalcem – kar so od ponovnega sklica dunajskega državnega zbora maja 1917 slovenski poslanci vedno znova izpostavljali – skušala nadoknaditi z močno propagando. Le-ta je stremela na eni strani k temu, da se vojne proti Kraljevini Srbiji ne prikaže kot vojne proti Slovanom, po drugi strani pa je izražala močna prohabsburška čustva. Kraljevina Srbija je bila kot država prikazana kot glavni sovražnik, časopisje pa so preplavili slogani kot »Srbe na vrbe« (slogan je bil povzet po pesmi dr. Marka Natlačena »Bojni grom«) ipd. Medtem so razglednice, kot pomemben medij komunikacije med ljudmi, začele krasiti stilizirane podobe cesarja Franca Jožefa. Časnik *Slovenec* je bil npr. 27. julija 1914, dan pred začetkom vojne, poln gesel, kot sta »Živela

[85] KA, FA, NFA, 5. Armee, AŠ 1276, dopis ljubljanske policijske direkcije državnemu tožilstvu v Ljubljani 25. 2. 1917.

[86] KA, FA, NFA, 5. Armee, AŠ 1276, dopis kranjskega deželnega predsednika grofa Attemsa poveljstvu soške armade 27. 5. 1917.

Avstrija! Doli s Srbijo!« in »Srbija je država Judežev /…/«.[87] Medtem pa so v *Straži* istega dne zapisali:

> Nemcem moramo povedati v tem resnem trenutku odkrito besedo. Avstrija in njen cesar ne nastopata proti Srbiji, ker so Slovani, ampak ker so naši sovražniki. Ne gre se torej za boj proti Slovanom, ampak za boj proti sovražnikom. Naj bo kdor bodi, Slovan ali Nemec, ako je naš sovražnik, potem je naša dolžnost, da sledimo klicu svojega cesarja. In mi Slovenci sedaj ne vprašamo, kakega rodu je naš nasprotnik, ampak mi izpolnjujemo brez ozira na vse okolnosti ono dolžnost, ki nam jo nalaga naša velika domovina Avstrija.[88]

Podobnega mnenja kot *Straža* je bil tudi Srečko Puncer, dijak iz Celja, ki je v zvezi z atentatom v Sarajevu in tistim, kar mu je sledilo, konec junija 1914 zapisal:

> Ta dan je prinesel sramoto čez južne Slovane. Vsak dober Slovenec mora grajati ta atentat iz moralnih in praktičnih razlogov. Iz moralnih, ker smo izgubili tako dobrega diplomata – prihodnjega vladarja. Iz praktičnih pa zaradi tega, ker nam bo vlada očitala zmerom nelojalnost, četudi na tem svetu domnevno ni nobenega ljudstva, ki je cesarju in njegovi dinastiji bolj vdano kakor slovensko.[89]

»Pridno« razpihovanje protisrbske propagande, ki ga je izvajalo tako katoliško kot liberalno usmerjeno časopisje, je obrodilo sadove. Med Slovenci je rasla sovražna nastrojenost do Srbije, le redki pa so v vojni proti sosedi videli podobo bratomorne vojne med južnimi Slovani. Sovražna nastrojenost do Srbov pa se je odražala tudi v verbalnem in fizičnem obračunavanju. Tako

---

87 *Slovenec*, 27. 7. 1914.

88 *Straža*, 27. 7. 1914.

89 Cvirn, »Der Austroslawismus und die Slowenen«, 77–85.

Serbiens Ende [Konec Srbije]. Propagandna razglednica, ki je slavila zmago Avstro-Ogrske, Nemčije in Bolgarije nad Kraljevino Srbijo. Šele s pomočjo zaveznic je Avstro-Ogrski uspelo Srbijo v jeseni/zimi 1915 dokončno poraziti (vir: osebni arhiv Igorja Vodnika).

je npr. 2. avgusta 1914 na Ptuju prišlo do izgredov in napada na gostišče, ki je bilo v lasti srbske družine. Ob opustošenju gostilne pa je razjarjena množica vzklikala »Dol s Srbijo!«[90] Hkrati je kot protiutež preganjanjem in nezaupljivosti do južnih

[90] *Slovenec*, 4. 8. 1914; Rihtarič, »Štajerc« in »Nemcem prijazni Slovenci«, 60–61.

Slovanov tudi slovenska politika skušala jasno in glasno poudarjati tradicionalno lojalnost Slovencev do države in vladarske hiše. V svojih spominih na čas izbruha vojne je Ivan Šusteršič, eden izmed najpomembnejših slovenskih politikov v zadnjem obdobju obstoja habsburške monarhije, vzdušje v Ljubljani po vojni napovedi Kraljevini Srbiji opisal takole: »Po celi Ljubljani so se razvile velikanske avstrijsko-patriotične demonstracije, iz vseh krogov prebivalstva, ne glede na politično naziranje. Nešteta množica se je podala med navdušenim vzklikanjem za Avstrijo in cesarja in glasnimi sovražnimi pojavi proti Srbiji, pred vladno palačo.«[91]

Preganjanju državi nevarnih subjektov je v zadnjih dneh julija sledila splošna mobilizacija, tako vojakov kot tudi civilnega prebivalstva. Avstro-Ogrska je 23. junija Kraljevini Srbiji predala ultimat, za katerega je že vnaprej vedela, da ga srbska stran ne bo mogla sprejeti. Izteku ultimata je 25. julija sledila delna mobilizacija avstro-ogrske vojske, po uradni vojni napovedi Kraljevini Srbiji pa je bila že 31. julija razglašena splošna mobilizacija. Razlika med delno in splošno mobilizacijo je bila v tem, da je 25. julija Avstro-Ogrska začela zbirati vojake samo za boj proti Srbiji, 31. julija pa je zaradi ruske splošne mobilizacije pod orožje poklicala vse svoje vojne obveznike.[92] Mobilizacijski razglasi so mlade fante pozvali, naj se čim prej zglasijo pri svojih vojaških enotah. Slovenska mesta kot npr. Ljubljana, Maribor in Celje so postala »mravljišča« mobilizirancev. Ker je Avstro-Ogrska mobilizirala tako veliko število moških, vojašnice v mestih, kjer je bila tako ali tako nastanjena že redna vojska, niso mogle sprejeti vseh. Zaradi tega so ponekod šolska poslopja spremenili v začasne vojašnice, začetek šolskega leta pa zamaknili. Negotovost, ki je vladala med Slovenci tako zaradi preganjanj in propagande kot tudi zaradi mobilizacije, je pripeljala do tega, da ste se izoblikovali

[91] Šušteršič, *Moj odgovor*, 108–109.

[92] *Slovenec*, 26. 6. 1914; *Slovenski narod*, 1. 8. 1914.

dve sferi dojemanja vojne. Na eni strani javna, kjer je vladala evforija, na drugi strani pa intimna, kjer so bili mnogi prežeti s strahom, negotovostjo, pa tudi nerazumevanjem, ali je vojna res bila potrebna. Tega si seveda marsikdo iz strahu pred aretacijo in ječo ni upal javno izreči.[93]

Izbruhu vojne, mobilizaciji in odhodu na fronto je sledil bojni krst avstro-ogrske vojske in posledično tudi slovenskih fantov. Avstro-Ogrska je z vojno napovedjo Kraljevini Srbiji najprej sprožila sicer lokalni obračun na Balkanu, ki pa je na podlagi mednarodnih zavezništev prerasel v svetovno vojno. Zaradi tega se je morala habsburška monarhija od avgusta 1914 naprej boriti na dveh frontah, z vstopom Kraljevine Italije v vojno pa od maja 1915 kar na treh. Kljub temu da je propaganda iz vojne proti Kraljevini Srbiji želela izvzeti dejavnik medsebojnega južnoslovanskega obračunavanja, je avstro-ogrska vojska večino slovenskih mobilizirancev raje posla na rusko fronto, saj je vladala negotovost, ali se bodo slovenski fantje pogumno borili proti Srbom. S tem pa je bila večina slovenskih nabornikov poslana na krvava bojišča vzhodne fronte, kjer je nad avstro-ogrsko vojsko nenehno visel nimbus poraza. Vojaško precej neugodnemu položaju monarhije je botrovalo dejstvo, da je vojska v vročem juliju 1914 precej slabo ocenila svoje dejanske vojaške sposobnosti. Čeprav je načelnik generalštaba Conrad von Hötzendorf vse od leta 1906, ko je prevzel ta položaj, nenehno zahteval vojno (med letoma 1913 in 1914 kar 25-krat), je po izbruhu prve svetovne vojne hitro uvidel, da brez zunanje pomoči monarhija ne bo mogla vojaško preživeti. Njegove ocene iz predvečera prve svetovne vojne so bile popolnoma napačne. Predvsem srbska vojska se je izkazala za veliko trši oreh, kot so Avstrijci pričakovali. Prve bitke na balkanskem bojišču so se zato končale katastrofalno. Na papirju močnejša in bolje

[93] Svoljšak, »Franc Jožef in prva svetovna vojna«, 135; Švajncer, *Svetovna vojna*, 30–33; Mušič, »Ognjeni krst«, 85.

opremljena avstro-ogrska vojska nikakor ni mogla premagati srbske.[94]

Še težji pa je bil položaj na vzhodnem bojišču, kjer so že pred začetkom vojne avstro-ogrski strategi ocenjevali, da ne bo lahko. V prvih bitkah proti ruskemu »medvedu« je avstro-ogrska vojska izkrvavela. Na fronti je padlo ogromno nabornikov in sposobnih oficirjev, mnogi, ki so preživeli ognjeni krst, pa so zaradi spoznanja lastne nemoči naredili samomor.[95] Sledila je vsesplošna streznitev, ki je zahtevala realnejšo oceno lastnih vojaških sposobnosti. Ker je v monarhiji in cesarski družini vojska uživala visok ugled (veljala je za enega izmed glavnih stebrov države in s tem tudi vladavine Franca Jožefa), je bilo razočaranje nad lastno vojaško nemočjo še toliko večje. Sijaj avstro-ogrske vojske iz dobe miru je prerasel v njeno žalostno podobo v vojnem času. Od poletja oz. zgodnje jeseni 1914 ni šlo več za blišč in lepe uniforme, temveč za golo preživetje.[96]

Porazi proti Kraljevini Srbiji in Rusiji so jeseni 1914 pripeljali do vedno glasnejših pozivov Avstro-Ogrske Nemčiji, da naj svoji zaveznici pošlje potrebne okrepitve. Konec leta 1914 je bil na Balkanu, na srečo Avstrijcev, vsaj v znamenju ohranjanja *statusa quo* iz časa pred izbruhom vojne, medtem ko je bil na vzhodni fronti na obzorju popoln zlom avstro-ogrske vojske. V želji, da bi rešili, kar se je rešiti dalo, je Conrad von Hötzendorf pozimi 1914/1915 sprožil t. i. zimsko ofenzivo v Karpatih. Z njo je želel preprečiti vdor ruske vojske v smeri proti Madžarski ter hkrati razbremeniti oblegano avstro-ogrsko trdnjavo Przemyśl. Le-ta je predstavljala simbol avstro-ogrske vojaške oblasti nad Galicijo. Toda vse je bilo zaman. Ofenziva je v snegu in mrazu propadla, avstro-ogrska vojska pa je izgubila 100.000 mož, za nadaljnje bojevanje nesposobnih pa jih je bilo

---

94 Svoljšak in Antoličič, *Leta strahote*, 105, 178–179.

95 O samomorih do izbruha vojne beri v: Čuček, »Vojaški samomori v Avstriji«.

96 Svoljšak in Antoličič, *Leta strahote*, 142–149.

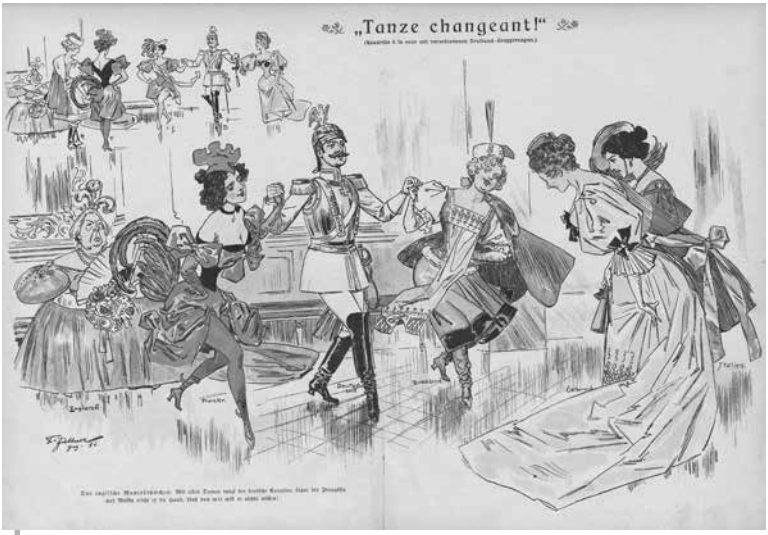
približno 500.000. Kljub ogromnemu človeškemu naporu na habsburški strani je ruska vojska po večmesečnem obleganju marca 1915 osvojila Przemyśl. Približno 110.000 avstro-ogrskih vojakov je odšlo v rusko ujetništvo.[97] Kako visok krvni davek so boji na vzhodnem bojišču terjali znotraj posameznih delov avstro-ogrske vojske, nazorno prikazuje žalostni povzetek, ki ga je sredi marca 1915 naredil Eduard von Böhm-Ermolli, poveljnik 2. avstro-ogrske armade. Njegove enote so ob prihodu na fronto štele 95.000 mož. V dobrih osmih mesecih bojevanja je izgubil 40.000 mož, od tega 6000 v bojih, preostale pa zaradi posledic ozeblin in bolezni. Bolj kot ruske krogle sta torej za avstro-ogrske vojake postala usodna dva nevidna sovražnika. Svojo oceno je Böhm-Ermolli sklenil z mislijo, da če bodo zadeve še naprej potekale s takšno dinamiko, počasi ne bo imel več nikogar, ki bi se lahko bojeval. Avstro-Ogrska je zaradi ogromnih izgub morala na bojno polje pošiljati vedno nove okrepitve, da je lahko kolikor toliko ohranjala številčno moč svojih enot.[98]

Avstro-ogrska vojaška nemoč je v Berlinu pripeljala do spoznanja, da bo pomladi 1915 zaveznica poražena, če ji nemška vojska ne bo priskočila na pomoč. V senci prihajajočega vstopa Kraljevine Italije v vojno so na vzhodni fronti pomladi in poleti 1915 sprožili skupno nemško-avstro-ogrsko ofenzivo – t. i. ofenzivo Gorlice-Tarnów, ki je prinesla dolgo pričakovano razbremenitev na vzhodni fronti. In ta je bila več kot potrebna, saj je v istem času Kraljevina Italija z vstopom v vojno odprla novo, za avstro-ogrsko že tretjo fronto. Ker je imela v pomladni ofenzivi na vzhodni fronti nemška vojska glavno besedo in je izdatno pomagala svoji zaveznici tako materialno kot z vojaki, so se v taboru t. i. centralnih sil postopno začela spreminjati razmerja med Nemčijo in

---

97 Prim. Tunstall, *Written in Blood*.

98 ÖStA, KA, NL, CONRAD, Beilage 124, Tagebücher des Obstlt. Kundmann vom 1./I. 1915 – 4./XI. 1916, bb, ee.

Karikatura Trozveze, objavljena v nemškem satiričnem časopisu *Lustige Blätter* leta 1896. Na karikaturi vidimo Nemčijo v podobi cesarja Viljema II., ki najprej pleše z Avstrijo in Italijo, nato pa še s Francijo in Rusijo, medtem ko Anglija, upodobljena kot »siva miška«, jezno gleda postopanje nemškega »kavalirja«. Toda na začetku 20. stoletja so se karte dokončno premešale in »nemški kavalir« je plesal zgolj še z Avstro-Ogrsko in Kraljevino Italijo (vir: *Lustige Blätter*, 1896, št. 5).

Avstro-Ogrsko. Če sta obe državi v vojno zakorakali z ramo ob rami, v medsebojnem spoštovanju in precej enakovrednem položaju, se je ta slika jeseni 1914 začela precej spreminjati. V Nemčiji je vladalo vedno večje začudenje in nerazumevanje avstro-ogrske vojaške nemoči, posledica tega pa je bilo drastično spreminjanje razmerij med zaveznicama – postopno se je krepil nadrejeni položaj Nemčije. Le-ta Avstro-Ogrske od konca leta 1914 ni več štela za enakovrednega partnerja.[99]

Vse od začetka vojne je Avstro-Ogrski precejšnje preglavice povzročala tudi Kraljevina Italija. Obe državi sta bili formalno sicer zaveznici, toda naraščanje napetosti med njima je do

[99] Rauchensteiner, *Der Erste Weltkrieg*, 935–941.

leta 1914 njuno zavezništvo precej destabiliziralo. Po porazih avstrijskih enot proti Prusiji in Italiji leta 1866 je v začetku osemdesetih let 19. stoletja prišlo do zbliževanja med nekdanjimi nasprotnicami. Nemški kancler Bismarck, ki je bil mojster sklepanja nemogočih zavezništev, je namreč leta 1879 spodbudil nastanek zveze z Avstro-Ogrsko, tej pa se je leta 1882 priključila še Kraljevina Italija. Iz dvozveze je nastala Trozveza.[100] Le-ta je med seboj sicer povezovala države, ki so bile med seboj naravnane bolj sovražno kot prijateljsko. Predvsem odnosi med Kraljevino Italijo in Avstro-Ogrsko so bili ves čas napeti, saj je habsburška monarhija v očeh Italijanov predstavljala prepreko pri uresničevanju njihovih iredentističnih teženj. Kljub nasprotjem je zveza precej dobro delovala, šele julijska kriza 1914 pa je razgalila temeljna nasprotja med zaveznicama. Kraljevina Italija je namreč ob izbruhu prve svetovne vojne razglasila nevtralnost in se začela od avgusta 1914 naprej intenzivno pogajati tako z Antanto kot tudi Avstro-Ogrsko. Pogajanja so se seveda dotikala morebitnega vstopa v vojno oz. vsaj nadaljevanja nevtralnosti. Cena za italijanski vstop v vojno pa je bila visoka oz. za Avstro-Ogrsko previsoka.[101] Kraljevina Italija je namreč za vstop v vojno na eni ali drugi strani imela precejšnje ozemeljske zahteve, na podlagi katerih je želela uresničiti svoje iredentistične težnje. Le-te so bile usmerjene v ustanovitev velike italijanske države, ki bi združevala vsa ozemlja, poseljena z Italijani. S tem pa je v središče italijanskih ozemeljskih želja padlo tudi slovensko etnično ozemlje. Medtem ko je bila Avstro-Ogrska pripravljena na manjše koncesije, je nasprotna stran Kraljevini Italiji ponudila precej več. »Dota« Antante je vključevala tudi Trst, Gorico,

[100] Trozvezi se je leta 1912 priključila še Romunija, ki pa je enako kot Kraljevina Italija ob izbruhu prve svetovne vojne razglasila svojo nevtralnost in nato leta 1916 v vojno vstopila na strani Antante.

[101] Prim. Fellner, *Der Dreibund*.

Istro, Zadar in dele Dalmacije. Podpisu Londonskega memoranduma aprila 1915 je tako mesec kasneje sledil vstop Kraljevine Italije v vojno proti Avstro-Ogrski.[102]

Italijanska odločitev, da se v vojno poda na strani Antante, je monarhiji prinesla že tretjega nasprotnika oz. tretjo fronto, na kateri se je morala boriti. In nova, t. i. jugozahodna fronta je kaj hitro postala ključna za preživetje države. Kot najpomembnejši del več kot 600 kilometrov dolge fronte se je izkazal njen najbolj južni sektor, ki je prečkal slovensko etnično ozemlje. To je bila seveda znamenita soška fronta, na kateri so se od maja 1915 do oktobra 1917 bili krvavi boji. Čeprav je Avstro-Ogrska zaradi težkih pogajanj z italijansko stranjo pričakovala, da bo prišlo do vojne s sosedo, so priprave nanjo potekale v senci dogajanja na vzhodnem bojišču. Ker Avstro-Ogrska po lastni oceni ni mogla zagotoviti zadostnega števila enot, da bi lahko preprečila vdor italijanske vojske, je bil seveda strah pred vzpostavitvijo nove fronte toliko večji. A splet okoliščin, uspešna ofenziva Gorlice-Tarnów in počasna italijanska mobilizacija so pripeljali do tega, da je avstro-ogrski vojski pod poveljstvom generala Svetozarja Boroevića uspelo italijansko napredovanje (kljub izgubi Gorice) zaustaviti na bregovih Soče. Zaradi tega je bilo spoštovanje generala južnoslovanskega porekla med Slovenci še toliko večje. Mnogo slovenskih mest mu je podelilo naziv častnega meščana, v pismih, ki so mu jih pisali, pa so tudi slovenski politiki hvalili njegove sposobnosti in pogum slovenskih mož, ki so se borili pod njegovim poveljstvom. Kljub precej uspešni obrambi so zaradi bližine nove fronte večja mesta, kot sta bila npr. Trst in Ljubljana, ob uspešnem preboju ležala v nekajurnem oz. dnevnem dosegu italijanskih enot. Ob vsaki novi italijanski ofenzivi, skupno jih je bilo do preobrata na fronti enajst, je med Slovenci vladal strah, kaj se bo zgodilo, če branitelji ne bodo uspeli zadržati nasprotnika. Zaradi tega ne preseneča, da se je Anton Korošec že 20. maja 1915, tj. tik

[102] Prim. Lipušček, *Sacro egoismo*.

pred italijanskim vstopom v vojno, na nevarnost italijanske zasedbe slovenskega ozemlja odzval z besedami: »Roke proč od naše zemlje in naše usode!«[103] Koroščeve besede, izrečene v Mariboru, bi lahko razumeli tudi kot izraz emancipacije slovenskega naroda in njegovega dojemanja naselitvenega prostora, na katerem je živel. Da so bile izrečene v Mariboru, je bilo glede na nadaljnji potek dogodkov precej simbolno dejanje. Mesto ob Dravi, v katerem so živeli Slovenci in avstrijski Nemci, je bilo po vstopu Kraljevine Italije v vojno izbrano za sedež poveljstva jugozahodne fronte. Ob razpadanju Avstro-Ogrske pa je Maribor kasneje postal center delovanja prevratnikov z generalom Rudolfom Maistrom na čelu, ki so se bojevali za priključitev slovenskega severnega naselitvenega območja k jugoslovanski državi.[104]

Vstop Kraljevine Italije v prvo svetovno vojno je Slovencem prinesel mnoge spremembe. Medtem ko sta bili fronti proti Kraljevini Srbiji in Rusiji daleč stran, je novo bojišče povzročilo, da je slovensko ozemlje postalo neposredno zaledje fronte. To pa je pomenilo, da so prek njega potekali nenehni vojaški transporti na fronto in z nje. Prek slovenskega ozemlja so se v naslednjih mesecih in letih valile izjemno velike količine vojaškega materiala. Hkrati so v zaledju nastajale začasne sanitetne ustanove, kjer so zdravili ranjene in bolne vojake. Bližina fronte in razvoj vojaške tehnologije pa sta po letu 1915 vojno ponesla daleč v zaledje. Tako je bila npr. Ljubljana, sicer brez večji žrtev, večkrat tarča napadov italijanskih letal. Največje spremembe je nova fronta zagotovo prinesla ljudem, ki so živeli neposredno ob njej. Prebivalstvo levega in desnega brega Soče je namreč bilo, enako kot prebivalstvo Furlanije in Trentinskega, primorano zapustiti svoje domove, s tem pa se je za mnoge Slovence začela agonija vojnega begunstva. Prebivalstvo z desnega brega fronte je bilo praviloma izseljeno

[103] *Slovenec*, 22. 5. 1915.

[104] Antoličič, »Nadvojvoda Evgen«, 206–211.

Svetozar Boroević (1856–1920). Avstro-ogrski častnik južnoslovanskega porekla je znotraj cesarske vojske naredil zavidljivo kariero. Po vstopu Kraljevine Italije v prvo svetovno vojno je igral ključno vlogo pri organizaciji obrambe na reki Soči (vir: Muzej novejše in sodobne zgodovine Slovenije).

v Kraljevino Italijo, z levega pa v notranjost Avstro-Ogrske. Do 1. januarja 1918 je bilo v notranjost monarhije skupno pregnanih z območja italijansko-avstrijske fronte okoli 230 tisoč beguncev. Iz Avstrijskega Primorja je v begunskih taboriščih vojno preživljalo okoli 190 tisoč beguncev, od tega je bilo 114.383 Italijanov, 64.259 Slovencev in 11.224 Hrvatov iz Istre. Glavna begunska taborišča, v katerih so živeli Slovenci,

so bila predvsem taborišča Bruck an der Leitha, Steinklamm in Gmünd. Premožnejših beguncev, ki so lahko sami skrbeli za svoje preživetje, pa je bilo 22.867, od tega 17.086 Italijanov ter 5781 Slovencev in Hrvatov. Preostalih 70.000 beguncev je prebežalo iz krajev ob tirolski fronti. Po grobih ocenah je v begunstvo na »domačo«, tj. avstro-ogrsko stran odšlo okoli 100.000 slovenskih beguncev. Medtem je italijanska zasedba dela slovenskega etničnega ozemlja povzročila, da je med 10.000 in 12.000 Slovencev vojno begunstvo preživljalo na območju Kraljevine Italije.[105]

V podporo beguncev z območja jugozahodne fronte je bil julija 1915 na Dunaju ustanovljen Pomožni odbor za begunce iz juga. Mesto predsednika odbora je prevzel nekdanji avstrijski ministrski predsednik Maks Vladimir Beck, pokroviteljstvo pa mati bodočega cesarja Karla, nadvojvodinja Marija Jožefa.[106] Na ustanovnem srečanju odbora je imel dr. Beck govor, v katerem je jasno opozoril na največje probleme beguncev in odnosa državljanov do njih. Med drugim je poudaril, da so bili begunci, ki so zaradi vojnega dogajanja morali zapustiti svoje domove in so posledično izgubili vse svoje gmotno premoženje, ob vojakih na fronti edini, ki so vedeli, kaj vojna v resnici pomeni. Ob jasno izrečenem sočutju za sodržavljane, ki jih je vojna vihra pregnala iz njihovih domov, pa je Beck v govoru kritiziral odnos Dunajčanov oz. nezanimanje države za tegobe beguncev. Tako je dejal, da dokler se lahko Dunajčani sprehajajo po bulvarju Ringstraße in odhajajo na Sommerfrische, temu bi danes rekli dopust, toliko časa ne morejo vedeti, kaj vojna v resnici je.[107] Z govorom je zadel žebljico na glavico, saj poleg Dunajčanov tudi večina preostalih prebivalcev, ki niso bili neposredno prizadeti zaradi vojne, tegob beguncev ni razumela. V očeh mnogih so bili lenuhi, ki so živeli od

[105] Malni, »Evacuati e fuggiaschi dal fronte dell'Isonzo«, 104–105.
[106] *Wiener Zeitung*, 13. 7. 1915.
[107] Prav tam.

državne pomoči. To negativno dojemanje beguncev je postajalo toliko večje, ko se je država spopadala z vse večjo problematiko preskrbe prebivalstva. V smislu »Za nas ni, za begunce pa« so mnogi posamezniki, ki so živeli v okolici večjih begunskih taborišč in kolonij, mislili, da se znotraj zaprtih prostorov, kjer so živeli begunci, cedita med in mleko. Toda stvarnost je bila precej drugačna. V begunskih taboriščih so pogosto razsajale nalezljive bolezni, saj je veliko število ljudi živelo na majhnem prostoru. Bolezni so seveda povzročale smrti, tako da je mnogo otrok izgubilo starše. Očetje so padali na fronti, matere pa v begunskih taboriščih.[108]

Slovenski vojni begunci prve svetovne vojne vsekakor niso bili edini državljani Avstro-Ogrske, ki so zaradi vojne vihre morali zapustiti svoje domove. Takoj po izbruhu vojne je država zaradi vzpostavitve ruske fronte evakuirala prebivalstvo Galicije. Po grobih ocenah naj bi bilo med prvo svetovno vojno znotraj Avstro-Ogrske preseljenih približno 2 milijona prebivalcev.[109] Begunci iz Galicije in Dalmacije so bili leta 1914 preseljeni tudi na slovensko ozemlje. Kot prvi so že avgusta 1914 prišli begunci iz avstro-ogrskega vojaškega pomorskega oporišča v Boki Kotorski. Med njimi je bila večina žensk, otrok in starejših oseb. Za nemoteno preseljevanje prebivalstva je Avstro-Ogrska, ki je vendarle bila uradniško izjemno dobro organizirana država, izdajala posebna navodila lokalnim oblastem, kako ravnati z begunci in kako organizirati njihovo sobivanje z lokalnim prebivalstvom. Glede na nacionalna trenja, ki so pretresala monarhijo, to seveda ne preseneča. Kranjska deželna vlada je tako vsem podrejenim uradom poslala natančna navodila, kako je bilo treba ravnati z begunci, hkrati pa je občinam sporočila, da morajo voditi natančne popise števila beguncev, naslove njihovih bivališč, zbirati podatke o zmožnosti posameznikov za delo, pa seveda poročati o stroških, ki so jih imele občine

[108] Svoljšak in Antoličič, *Leta strahote*, 261–294.
[109] Thorpe, »Displacing Empire«, 102.

z njimi. Zaradi vedno večjega pomanjkanja delovne sile, v primeru slovenskih dežel predvsem na področju kmetijstva, so begunci za marsikoga predstavljali pomembno delovno silo. Kljub pogosti nejevolji lokalnega prebivalstva, očitkom, da begunci nič ne delajo, od države pa dobivajo denar, sta se v tem času razvila tudi široka dobrodelnost in razumevanje, da begunci niso prostovoljno zapustili svojih domov, ampak jih je v to prisilila vojna vihra. Tako je bil npr. v Novem mestu organiziran dobrodelni koncert za begunce iz Dalmacije, na katerem je nastopal tedaj najuglednejši slovenski operni pevec Julij Betetto.[110]

Druga, precej večja skupina beguncev, ki so prišli na slovensko ozemlje, so bili begunci iz Galicije. V večjem številu so začeli prihajati od konca avgusta 1914 naprej. Sredi septembra je bil nato v Ljubljani, podobno kot kasneje za primorske begunce na Dunaju, ustanovljen *Pomožni odbor za begunce iz Galicije in Bukovine*. Njegova glavna naloga je bila pomoč beguncem pri »privajanju« na novo okolje. Galicijske begunce je država naselila v različnih, predvsem manjših slovenskih mestih. Na Kočevsko in v okolico Velikih Lašč je prišlo na primer okoli 600 beguncev, od tega 40 v Kočevje. V drugi polovici septembra je njihovo število naraščalo in časnik *Slovenec* je tako 1. oktobra 1914 poročal, da je do tedaj na Kranjsko prišlo že 2600 galicijskih beguncev, ki so živeli na območju Postojne, Logatca, Idrije, Kranja, Škofje Loke, Radovljice, Krškega, Novega mesta, Črnomlja in Litije. Sredi septembra 1914 je po zapisu v kroniki župnije Homec s posebnim vlakom v Kamnik prišlo 400 beguncev, 30 od tega v župnijo Homec, kjer so zanje priskrbeli »čedna stanovanja in hrano«. Na Vrhniki in v njeni okolici so npr. živeli begunci iz Przemyślana, v Dragatušu v Beli krajini pa je bilo nastanjenih 16 rusinskih beguncev. Po poročanju *Slovenca* 4. januarja 1915 in goriške *Soče* 8. januarja 1915 naj bi bilo v začetku leta 1915 na Kranjskem kar 5000

[110] Bregar, *1918, ali nam prineseš mir?*, 37.

Julij Betteto (1885–1963). Rojen je bil v Ljubljani. Leta 1907 je dobil štipendijo, ki mu je omogočila odhod na Dunaj, kjer je že v letu 1908 pričel nastopati v Dvorni operi. Betteto je bil prejemnik dveh Prešernovih nagrad (1951 za umetniško in pedagoško delo; 1962 za življenjsko delo v slovenski glasbi). Od leta 1980 dalje Društvo glasbenih umetnikov Slovenije podeljuje Betettove nagrade za umetniške dosežke na področju poustvarjalne glasbene umetnosti in za družbeno dejavnost pri širjenju glasbene kulture (vir: Digitalna knjižnica Slovenije - dLib.si).

galicijskih beguncev, ki so bili nastanjeni po bolj premožnih občinah, saj zanje niso zgradili begunskih taborišč, katerih gradnja se je v notranjosti monarhije začela novembra 1914. Na Štajerskem pa je npr. na območje mariborskega okraja

med 26. avgustom in 30. septembrom prišlo 1000 galicijskih beguncev.[111]

Številke in navajanje nekaterih mest, v katera so bili begunci naseljeni, jasno ilustrirajo razsežnosti vojne begunske problematike, v kateri se je Avstro-Ogrska znašla od julija 1914 naprej. Ob preskrbi beguncev – ta je za državo, ki je morala preskrbovati milijonsko armado na fronti, predstavljala velik problem – je prihod tujcev vnesel dodatno, pogosto negativno dojemanje vojne in vedno večjega pomanjkanja, v katerem se je znašlo civilno prebivalstvo. Država je kot protiukrep nejevolji prebivalstva ponovno zagnala propagandni stroj, ki je tudi s članki v slovenskem časopisju skušal s prikazom žalostne usode beguncev zbujati sočutje prebivalstva. K temu pa je treba vsekakor dodati, da je bilo slovensko civilno prebivalstvo po maju 1915 pogosto negativno nastrojeno tudi do sonarodnjakov, ki so bili zaradi bojev na soškem bojišču primorani zapustiti svoje domove. Avgust Reisman je npr. v svojih spominih o prisotnosti beguncev v Mariboru zapisal:

> V letih 1915 in 1916 sem imel prvič priliko opazovati trpko usodo beguncev, ki so prihajali v Maribor poleg ranjencev z bojnih front. Kot prvi so pribežali po izbruhu vojne med Italijo in Avstrijo naši primorski rojaki iz Trsta in okolice. Vsaj v Maribor pa so prišli samo reveži, največ žensk, ki so se naselile v predmestjih, zlasti v Krčevini. Ko je pritisnila zima, je bila njihova usoda hujša. Bilo jim je videti, da niso vajene naše zime, in zato tudi niso imele zimskih oblek. Mariborčani pa so opažali s simpatijami, kako so se znala ta revna in preprosta dekleta z juga s skromnimi sredstvi okusno oblačiti, mnogo prikupneje, kakor meščanke iz mesta v svojih dragocenih oblekah. Begunke so se pa tudi v tedanjem

[111] Podbersič, »Begunci iz vzhoda«, 383; *Slovenec*, 4. 1. 1915; *Soča*, 8. 1. 1915.

> ponemčenem Mariboru kmalu znašle in si pomagale lajšati usodo z delom, večinoma s šivanjem. Nadležni niso bili ti prvi begunci nikomur, vendar sem takrat prvič slišal sovražne psovke o »čičih«, kakor so mariborski Nemci označevali primorske begunce. /…/ Težja je bila usoda daljnjih transportov beguncev iz Primorske, katere so peljali preko naše meje in jih namestili v taboriščih Vagni pri Lipnici. Tam je bila deloma tudi prehodna postaja za nekatere naše politične internirance. Dobivali smo žalostna poročila o pomanjkanju, stradanju, nesnažnosti in prezebovanju v tistih barakah.[112]

Čeprav je v letih 1915 in 1916 vojaški položaj ostajal precej napet, je monarhiji vendarle uspevalo na frontah ohranjati *status quo*. Ker se vojna niti približno ni končala do božiča 1914, kot so mnogi obljubljali, pa so se vedno močneje začele kazati posledice vojne utrujenosti države in njenega prebivalstva. Preskrba s hrano in drugimi osnovnimi življenjskimi potrebščinami je bila vedno težja. Dolgotrajna vojna in ogromna armada na frontah sta izčrpavali državne vire. Posledično pa je seveda raslo nezadovoljstvo ljudi v zaledju, predvsem v večjih mestih. Za razliko od kmečkega prebivalstva, ki si je lahko sámo pridelalo hrano, so bili prebivalci mest odvisni od nemotenega dotoka hrane. Večje kot je bilo pomanjkanje, bolj se je krhala tudi lojalnost ljudi. Če je bil Franc Jožef očetovska osebnost, pa so njegovi otroci/vnuki postajali vse bolj razočarani, ker jim glava družine ni zagotavljala zadostnega preživetja. Ravno v času stopnjevanja pomanjkanja se je glavni povezovalni člen države poslovil. Srce »presvitlega cesarja po Božji milosti« je 21. novembra 1916 nehalo bíti. Žalost zaradi izgube vladarja, ki je na prestolu sedel dobrih 68 let, je monarhijo še zadnjič za trenutek povezala v celoto. Čeprav zgodovinarji ugotavljamo, da je bil Franc Jožef za marsikateri problem svoje države kriv

[112] Reisman, *Iz življenja*, 61–63; Godina Golija, »Avgust Reisman«, 86–87.

Franc Jožef na mrtvaških parah. S smrtjo »večjega cesarja« je monarhija zabredla tudi v krizo iskanja skupnega povezovalnega člena. Cesar Karel namreč kljub svoji mladosti in dostopnosti ni mogel zapolniti vakuma, ki ga je ustvarila smrt Franca Jožefa (vir: osebni arhiv Igorja Vodnika).

sam, je v očeh večine tedanjega prebivalstva zagotovo predstavljal simbol stabilnosti, varnosti in trajnosti. Breme, ki je z njegovo smrtjo prešlo na ramena njegovega naslednika, je bilo zaradi tega toliko večje.[113]

Dediščina Franca Jožefa je bila ogromna. S tem seveda ni mišljena njegova finančna zapuščina. Skoraj 68 let trajajoča vladavina je za sabo pustila globoko sled. Franc Jožef je bil v zavesti prebivalstva zakoreninjen kot »večni cesar«. Ker je vladal tako dolgo in je za tedanje čase dočakal visoko starost – umrl je star 86 let –, so mnogi imeli občutek, da bo njegova vladavina še kar trajala. Ob drugih bremenih je za njegovega naslednika, cesarja Karla, najtežji del dediščine pokojnega cesarja zagotovo predstavljala vojna. Le-ta je jeseni 1916 že dodobra načela avstro-ogrsko družbo. Mladi cesar Karel, ki

[113] Jenuš, »Smrt cesarja Franca Jožefa«, 195–206.

je bil ob prevzemu prestola star 29 let, je tako prevzel vodenje države v najtežjih možnih razmerah. Vojaško stanje ni kazalo na zmago Avstro-Ogrske, notranjepolitično pa je bila država razcepljena zaradi nacionalnih trenj, pomanjkanja in vsesplošne negotovosti. Čas in njegovi izzivi so zahtevali odločnega človeka z veliko politično močjo. Čeprav cesarju Karlu ne moremo odrekati odločnosti, lahko z gotovostjo trdimo, da ni bil politični »težkokategornik«. V vrtincu vojne in vedno večjih političnih težav je moral na vseh straneh sklepati kompromise. Tako si je npr. s kronanjem za madžarskega kralja – ker je pač potreboval madžarski denar in hrano za nadaljevanje vojne, vsaj za čas trajanja vojne, če ne tudi dlje – zvezal roke glede izpeljave notranjepolitične reforme. Njegov predhodnik, prestolonaslendik Franc Ferdinand, je npr. načrtoval, da se ob prevzemu vladarske funkcije ne bo dal takoj okronati za madžarskega kralja, ampak se bo najprej lotil iskanja notranjepolitičnega kompromisa. Toda vprašanje je seveda, ali bi Franc Ferdinand v času vojne in vsesplošne krize ravnal tako, kot je načrtoval v mirodobnem času. Kakorkoli že, cesarja Karla zaradi njegove mladosti in neizkušenosti tako domači kot tuji (predvsem Nemčija) politični in vojaški krogi niso jemali preveč resno. S tem pa je postala želja, končati vojno in notranjepolitično stabilizirati državo, še težje izvedljiva.[114]

Kot je bilo že omenjeno, se Franc Jožef vse od porazov na bojnem polju davnega leta 1859 ni več aktivno udeleževal bojev. Zaradi tega je po izbruhu prve svetovne vojne, temu je botrovala tudi njegova visoka starost, formalno poveljstvo nad avstro-ogrsko vojsko predal nadvojvodi Frideriku. Kljub temu pa je bil Franc Jožef prek svoje vojaške pisarne natančno obveščen o dogajanju na frontah in posledično tudi težkem položaju, v katerem se je znašla avstro-ogrska vojska. V njegovem imenu so vojake na frontah obiskovali drugi člani družine, predvsem prestolonaslednik Karel. Čeprav se zdi, da je torej

[114] Prim. ur. Antoličič, *Karel I.*

Franc Jožef in prestolonaslednik Karel Franc Jožef. Le-ta je bil že peti in zadnji prestolonaslednik v dolgi vladavini Franca Jožefa (vir: osebni arhiv Igorja Vodnika).

Franc Jožef vodenje vojne polagal v roke mlajše generacije, je v nekaterih prelomnih trenutkih s svojimi odločitvami vseeno usodno zaznamoval položaj vojske in države.[115]

Avstro-ogrska vojaška nemoč in nenehno »prosjačenje«, da bi na pomoč priskočila nemška vojska, sta v Berlinu pripeljala do spoznanja, da bi bilo vodenje vojaških akcij bistveno lažje, če bi Nemčija imela vrhovno poveljstvo nad vsemi vojskami centralnih

[115] Svoljšak in Antoličič, *Leta strahote*, 83–99.

sil. Medtem ko je Antanta sicer imela podoben gremij, kjer so se vse članice bolj ali manj enakovredno pogajale, je nemški predlog predvidel precej bolj enostransko odločanje. Visoki avstro-ogrski vojaški krogi s Conradon von Hötzendorfom na čelu se s takšnim predlogom niso strinjali. Čeprav so se tudi sami dobro zavedali, da brez nemške vojaške pomoči ne bodo preživeli, so vseeno želeli ohraniti nekaj več lastnega manevrskega prostora, predvsem pa dostojanstva. Bili so torej pripravljeni sprejeti vojaško pomoč zaveznice, ne pa njenega nadrejenega položaja. Končna odločitev glede sprejetja nemškega predloga o skupnem poveljevanju je bila v rokah Franca Jožefa. Tako Conrad kot prestolonaslednik Karel, ki je verjetno že čutil, da se bliža čas, ko bo moral prevzeti vladarske vajeti, sta cesarja prepričevala, da se naj ne podredi Nemčiji. Toda ostareli cesar je očitno spoznal, da je njegova država brez nemške pomoči obsojena na propad. Hkrati mu je verjetno primanjkovalo tudi zaupanja v njegovega naslednika, da bo kljub mladosti in neizkušenosti lahko vodil državo in vojno. Tako je Franc Jožef septembra 1916, dobra dva meseca pred svojo smrtjo, vrhovno poveljstvo nad vsemi vojskami tabora centralnih sil predal v roke nemškega cesarja Viljema II. Po smrti »večnega cesarja« se je njegov naslednik sicer skušal izviti iz podrejenosti Nemčiji, toda zaman. Po Karlovih mirovnih poizkusih, ko je prek svojih svakov skušal vzpostaviti stik s francosko vlado in tako sprožiti mirovna pogajanja, je Avstro-Ogrska postala še bolj odvisna od Nemčije. Cesar Viljem II. se je na Karlova tajna mirovna prizadevanja, le-ta so namreč potekala brez vednosti Nemčije, odzval z ogorčenjem. Da bi pomiril strasti, se je Karel odpravil k nemškemu kolegu in mu obljubil »večno« zvestobo. S tem pa je bila vojaška usoda monarhije dokončno postavljena v popolno odvisnost od Nemčije.[116]

Kljub vsem zagatam pa se je vsaj na začetku vladavine cesarja Karla zdelo, da se bo vojna sreča morda vendarle

[116] Prav tam.

obrnila na stran centralnih sil. Kraljevino Srbijo so z nemško in bolgarsko pomočjo premagali že jeseni 1915. V Rusiji so se jeseni/pozimi 1916/1917 na obzorju prikazali revolucionarni oblaki, ki so državo do konca leta 1917 pahnili iz prve svetovne vojne. K temu so pripomogli tudi Nemci, ki so ruskim revolucionarjem, predvsem Leninu, pomagali, da so se lahko prek Nemčije, Švedske in Finske vrnil v Rusijo. Sicer je revoluciji in umoru carja Nikolaja II. in njegove družine sledilo obdobje dolge državljanske vojne, a z zornega kota Nemčije in Avstro-Ogrske je izstop Rusije iz vojne pomenil veliko olajšanje. Obe državi sta se na tej podlagi lahko začeli osredotočati na samo enega nasprotnika oz. fronto – Nemčija na zahodno proti Franciji in Veliki Britaniji, Avstro-Ogrska pa na jugozahodno proti Kraljevini Italiji. Avstro-Ogrska je sicer že pomladi 1916, torej še v času vladavine Franca Jožefa, skušala na jugozahodnem bojišču preiti iz defenzive v ofenzivo. Da bi dosegla ta cilj, je sprožila t. i. južnotirolsko ofenzivo (maj/junij 1916), ki pa jo je morala predčasno prekiniti zaradi nove ruske ofenzive na vzhodni fronti. Ko je v drugi polovici leta 1917 postalo jasno, da na Rusijo ni treba več računati, se je vodstvo avstro-ogrske vojske lotilo načrtovanja nove ofenzive proti Kraljevini Italiji.[117]

Medtem ko je z južnotirolsko ofenzivo avstro-ogrska želela prodreti za hrbet italijanske vojske, ki je delovala na soškem bojišču, in tako nasprotniku zadati usodni udarec, se je načrtovanja nove ofenzive leta 1917 lotila drugače. Najprej je zahtevala nemško vojaško pomoč v obliki materiala in vojakov in po potrditvi s strani nemškega generalštaba začela priprave na ofenzivo ob Soči. Le-ta se je začela 24. oktobra 1917 v zgodnjih jutranjih urah z močnim topovskim obstreljevanjem. Med granatami, ki so poletele proti italijanskim položajem, so bile številne napolnjene z bojnim plinom.

[117] Rauchensteiner, *The First World War*, 701–709.

Obstreljevanju, ki je zaradi strupenega plina zdesetkalo prve italijanske položaje, je sledil silovit napad pehote. Tako rekoč v nekaj urah je bilo vsega konec. Z velikim krvnimi davkom so bile tako izničene na obeh straneh izbojevane italijanske ozemeljske pridobitve v sklopu enajstih soških bitk. Italijanska vojska se je morala umakniti, avstro-ogrska pa tako rekoč ni mogla dohajati lastnega prodora. Naglo napredovanje se je nato sredi novembra zaustavilo na reki Piavi, ki je za Sočo postala novi »Rubikon« bojevanja med Kraljevino Italijo in Avstro-Ogrsko. Uspeh v dvanajsti soški bitki je monarhijo in vladarja, ki je nominalno celo vodil vrhovno poveljstvo bitke, navdalo z upanjem, da bo po izstopu Rusije iz vojne mogoče premagati tudi Kraljevino Italijo. Zmaga na bojnem polju pa bi vsaj začasno rešila tudi notranjepolitično krizo, ki je začela vedno močneje prežemati Avstro-Ogrsko.[118]

Prehod iz leta 1917 v 1918 je nato minil pod vtisom nekakšne »mini evforije« političnega in vojaškega vodstva države. V prepričanju, da je vojno morda vseeno mogoče dobiti, je avstro-ogrska začela načrtovano ofenzivo na reki Piavi. Cesar Karel se je kot vrhovni poveljnik vojske – po prevzemu prestola je za razliko od Franca Jožefa sam prevzel vodenje vojske in se lotil mnogih organizacijskih sprememb – aktivno udeleževal načrtovanja nove ofenzive in s svojimi obiski fronte kot predpripravo na ofenzivo želel dvigniti moralo vojakov. Toda vzhičenost zaradi uspehov jeseni 1917 je ošibila trezno razmišljanje pri večini odločevalcev. Monarhija je bila na začetku leta 1918 gospodarsko na kolenih. Hrane je začelo primanjkovati ne samo v zaledju, ampak tudi na fronti.[119] Lačni in travmatizirani vojaki so se začeli upirati, vojska pa se je na nepokorščino odzvala s trdo

[118] Prim. Torkar in Kuhar, *Prodor v Posočju*; prim. Torkar in Kuhar, *Zadnja bitka na Soči*.

[119] Rauchensteiner, *The First World War*, 869–926.

roko. Znameniti upor v Judenburgu, do katerega je prišlo med 12. in 14. majem 1918, je postal eden najbolj jasnih znakov postopnega razkroja države. Med uporniki je bilo tudi veliko Slovencev, eden izmed njih, Lojze Štefanič, pa je po smrtni obsodbi v pismu materi zapisal: »Draga mati! Sporočam ti, da sem kot kolovodja upornikov obsojen na smrt. Še nekaj trenotkov in preselim se v večnost. Vem, da te bodo beriči preganjali zato, ker si rodila takega sina. Toda bodi ponosna, da je tvoj sin umrl za pošteno slovensko stvar. Če nismo mogli doseči svojega cilja mi, pridejo za nami drugi, ki bodo nadaljevali in dovršili svoje delo. Naša kri bo prelita zato, da se bo bolje godilo našim potomcem.«[120]

Kljub vedno večji vojaški nepokorščini, pomanjkanju hrane in posledičnemu drastičnemu padanju dnevne količine kruha – ta se je v prvih dneh maja znižala z 250 na 50 gramov – je vrh avstro-ogrske vojske načrtoval odločilno ofenzivo. Na nesmiselnost le-te so opozarjali nekateri vidnejši vojaški poveljniki, med njimi tudi Svetozar Boroević von Bojna, ki so bolje kot generalštabni oficirji razumeli, predvsem pa z lastnimi očmi videli, kakšno je bilo stanje med vojaki na fronti. Opozorila nekaterih, da vojska ni več zmožna ofenzivnih akcij, vodstva države niso ustavila pred izvedbo odločilnega spopada na reki Piavi. Junij 1918 je tako postal odločilni mesec za avstro-ogrsko vojsko. Ofenziva, ki se je začela 15. junija, je bila že prvi dan izgubljena, čeprav so se boji nadaljevali vse do 24. junija.[121]

Po neuspehu v ofenzivi na Piavi je še zadnjemu optimistu postalo jasno, da je bila vojna za Avstro-Ogrsko izgubljena. V zadnjem spopadu je država porabila svoje bolj ali manj zadnje vire. Spoznanju, da so se upi po uspelem preboju v 12. soški ofenzivi izkazali za nerealne, je sledilo obdobje mrzličnega iskanja rešitev iz notranjepolitične zagate. Vojaške zmage,

[120] »Upor v Judenbrugu«, 73.

[121] Svoljšak in Antoličič, *Leta strahote*, 212–216.

ki bi pomirila nemirne narode in njihove voditelje, ni bilo več moč pričakovati. Šlo je samo še za vprašanje preživetja države in na tej podlagi iskanje političnih rešitev. Toda tudi ta naloga se je kaj hitro izkazala za utopično.

III

Prevrat

Neuspešna avstro-ogrska ofenziva na reki Piavi je cesarja Karla in njegovo vlado pripeljala do spoznanja, da bo za ohranitev celovitosti monarhije – in Habsburžanov na prestolu – potrebna temeljita, predvsem pa hitra notranjepolitična preureditev države. Cesar Karel je sicer že na začetku svoje vladavine pokazal pripravljenost vpeljati politične spremembe, ki bi državo kljub vojni in »absolutizmu« popeljale nazaj na demokratično pot. Tako je konec maja 1917 najprej ponovno sklical dunajski državni zbor, julija pa podelil amnestijo političnim zapornikom in tako vsaj delno umilil nejevoljo zaradi pregonov leta 1914. S tem je zagotovo pokazal dobro voljo v odnosu do političnih predstavnikov mnogonarodne monarhije, saj brez vsaj simbolnega opravičila za pregone in zapiranje nasprotnikov ni bilo mogoče pričakovati sprave med narodi. S smrtjo cesarja Franca Jožefa, predvsem pa že po umoru ministrskega predsednika Stürghka 21. oktobra 1916 so se začeli nakazovati novi politični časi. Stürghk, arhitekt vojnega absolutizma, je veljal za glavnega predstavnika politike trde roke, ki sta ji ustrezala vojno stanje in odsotnost parlamentarnega življenja. Cesar Karel je tako z odločitvijo, da bo ponovno sklical dunajski državni zbor, na eni strani dal jasen znak, da se država »vrača« na demokratične tirnice, vendar hkrati odprl Pandorino skrinjico nacionalnih vprašanj.

Ponovni sklic državnega zbora so namreč različne politične struje izkoristile za vedno glasnejše, predvsem pa jasnejše izražanje svojih političnih zahtev. Zahteve posameznih narodov pa so bile vedno bolj v navzkrižju z interesi drugih narodov in države.[122]

Kljub izostanku parlamentarnega življenja v avstrijski polovici države so bili slovenski politični predstavniki vse od nastopa Karlove vladavine v tesnejših stikih s cesarjem in njegovimi zaupniki. Teme pogovorov na avdiencah, na katerih so se pri Karlu zglasili npr. Anton Korošec, Ivan Šusteršič, Janez Evangelist Krek in Josip vitez Pogačnik, so se dotikale reševanja južnoslovanskega vprašanja, tj. vprašanja, kako izboljšati politični položaj južnih Slovanov, živečih pod okriljem habsburške monarhije, v primerjavi z Nemci in Madžari. Slovenski predstavniki so skupaj z nekaterimi hrvaškimi kolegi dali cesarju jasno vedeti, da bo v bližnji prihodnosti potrebna državnopravna združitev južnoslovanskih narodov, tedaj seveda še pod žezlom Habsburžanov. Glede tega vprašanja so si bili enotni tako predstavniki slovenskega katoliškega kot tudi liberalnega tabora.[123]

Na podlagi dolgo nepoznane sloge med slovenskimi političnimi strankami je nato nastala Majniška deklaracija, ki jo je ob ponovnem odprtju dunajskega državnega zbora 30. maja 1917 prebral Anton Korošec, vodja Jugoslovanskega kluba. Če se spomnimo že omenjenih debat glede jezika razprav, nam je seveda jasno, da je deklaracijo prebral v nemškem jeziku. Slovenski prevod besedila se glasi:

> Podpisani poslanci, združeni v Jugoslovanskem klubu, izjavljajo, da zahtevajo na temelju naravnega načela in hrvaškega državnega prava, naj se vsa ozemlja monarhije, v katerih prebivajo Slovenci, Hrvati in

[122] Healy, *Vienna and the Fall of the Habsburg Empire*, 296; Rahten, *Od Majniške deklaracije*, 64, 70.

[123] Pleterski, *Prva odločitev*, 110–111.

> Srbi, zedinijo pod žezlom habsburško-lotarinške dinastije v samostojno državno telo, ki bodi prosto vsakega narodnega gospostva tujcev in zgrajeno na demokratičnem temelju. Za uresničevanje te zahteve svojega enotnega naroda se bodo zavzeli z vso silo. S tem pridržkom se bodo podpisani udeleževali parlamentarnega dela.[124]

Podobno deklaracijo je v imenu Čehov v državnem zboru prebral poslanec František Staněk, Koroščev dober prijatelj.

Majniška deklaracija je jasno izrazila politične zahteve Slovencev in drugih južnih Slovanov, ki so živeli pod okriljem habsburške monarhije. V dokaz, da pri tem ni šlo le za zahtevo politikov, ampak splošno voljo Slovencev, se je po maju 1917 na slovenskem razmahnilo t. i. deklaracijsko gibanje, v okviru katerega so se zbirali podpisi v podporo deklaraciji. Pomembno vlogo v gibanju so odigrale ženske, ki so zbirale podpise moških, hkrati pa so se pod deklaracijske izjave podpisovale tudi same. S tem pa so kot še nikoli poprej množično stopile na politično prizorišče, saj so z javnim izražanjem podpore Majniški deklaraciji v času, ko ženske še niso imele volilne pravice, jasno izkazovale svojo politično voljo. Z agitacijo v podporo deklaraciji se je med Slovenci razmahnilo gibanje »plebiscitarnih« razsežnosti, ki je med ljudmi doživelo precejšen odmev. V znak podpore deklaraciji se je med Slovenci razširil tudi deklaracijski znak – bršljanov list, izdelan iz emajla ali srebra, za moške kot igla, za ženske pa kot broška. Z nošnjo bršljanovega lista so podporniki gibanja tudi navzven pokazali svojo politično voljo. Razsežnosti gibanja so bile izjemne. Majniško deklaracijo je podprlo 500 občin in občinskih odborov, skupno pa je bilo zbranih okoli 327.000 podpisov v 1350 krajih.[125]

---

[124] Rahten, *Od Majniške deklaracije*, 61–62.

[125] Stavbar, *Majniška deklaracija*, 80–81.

Franja Tavčar na portretu, ki ga je leta 1887 izdelal Jurij Šubic. Franja Tavčar je bila izjemno aktivna na političnem področju in vneta zagovornica enakopravnosti žensk. Leta 1901 je bila med soustanoviteljicami Splošnega slovenskega ženskega društva (vir: © Narodna galerija, Ljubljana).

Deklaracijsko gibanje je svoj vrhunec doseglo marca 1918, ko je Korošec v Ljubljani iz rok Franje Tavčar, žene župana Ivana Tavčarja, prejel v sedem knjig vezane pole z 200.000 podpisi podpore Majniški deklaraciji.[126] Tako Koroščeve besede, izrečene v državnem zboru, kot tudi široka podpora deklaraciji med

[126] Prav tam, 82–83.

Slovenci sta vodstvu države jasno pokazali, da si sicer »vdani« Slovenci še naprej želijo živeti pod okriljem monarhije, da pa nadaljevanje obstoja pod habsburškim plaščem pogojujejo s precejšnjimi političnimi spremembami. Danes si sicer zgodovinarji niso popolnoma enotni, ali so avtorji deklaracije t. i. habsburško klavzulo (torej del besedila, ki govori o zedinjenju »pod žezlom habsburško-lotarinške dinastije«) vključili, ker so bili dejansko prepričani, da bo monarhija preživela vojno, ali pa so jo dodali s figo v žepu, da so lahko pod navidezno zvestobo pripravljali odhod iz Avstro-Ogrske. Kakšna je resnica, verjetno nikoli ne bomo izvedeli. Kakorkoli že, v času nastanka deklaracije monarhiji ni kazalo tako slabo, da bi bil njen razpad samo vprašanje časa. Jasni znaki, da gredo zadeve navzdol, so nastopili šele po junijski ofenzivi na reki Piavi. Čeprav je vedno večje pomanjkanje v zaledju krepilo nezadovoljstvo – prihajalo je celo do stavk v določenih industrijskih obratih –, je točka preloma nastopila šele, ko je bila strta avstro-ogrska vojska. Porazu na Piavi, ko je šlo za vse ali nič, je sledilo prehodno obdobje med dokončnim zlomom vojske in političnim prelomom v zaledju. Vojska je namreč predstavljala enega izmed ključnih temeljev države, njen poraz pa je zelo oslabil položaj cesarja Karla kot vrhovnega poveljnika. Upanje in navdušenje, ki sta jeseni 1917 sledila zmagi na soški fronti, sta se s porazom na Piavi razblinili.

Neuspeh na italijanskem bojišču je po juniju 1918 s postopnim prodiranjem italijanskih enot, ki so izkoristile nemoč nasprotnikove vojske, povzročil notranji razkroj vojske. Jasen znak, da vojska leta 1918 ni bila več tista iz leta 1914, so bili že omenjeni vojaški upori. Porazi na bojnem polju, predvsem pa lakota so med vojaki večali željo po čim hitrejšem koncu vojne in vrnitvi domov. S tem pa je začela upadati tudi dotedanja lojalnost vrhovnemu vojaškemu poveljniku. Tega dejstva v zadnjih mesecih vojne nista uspeli preprečiti niti poudarjena domoljubna vzgoja niti propaganda, ki je npr. s tekmovanji v pisanju najbolj domoljubnega pisma in različnimi predavanji

skušala ohranjati bojno moralo vojakov.[127] O patriotski vzgoji v avstro-ogrski vojski piše tudi Prežihov Voranc v romanu *Doberdob*. Čeprav opisuje patriotsko vzgojo na začetku vojne, se prijemi vojske do leta 1918 niso bistveno spremenili:

> Bataljonska komanda ni posebno cenila lajtnanta Hergotta kot vzgojitelja v vojnotehničnih vedah, tem bolj pa je bil v časteh kot vzgojitelj vojaškega duha, morale, discipline, vdanosti. /…/ Za pouk je imel svoj poseben sistem in poseben učni red. Najprej je prišlo na vrsto poročilo o vojnem položaju na frontah. Po tem poročilu so bile centralne velesile seveda povsod na boljšem, če že ne očitne zmagovalke /…/ Temu poročilu /…/ je sledil apel za pravo spoznanje in spodbudo patriotizma. /…/ Drugi del je bil posvečen osebnemu vzgajanju. Lajtnant je moštvu zastavljal vprašanja ter je na ta način lahko nadziral ne le pazljivost med poukom, temveč tudi napredek. /…/ Katera je edina želja pravega avstrijskega vojaka? /…/ »Želja vsakega avstrijskega vojaka je dati na polju slave in časti svoje življenje za cesarja in domovino.« /…/ Kaj je puška? /…/ »Puška je vojaški bog.«[128]

Če je domoljubna vzgoja leta 1914 morda še doživljala uspehe med vojaki, je bil položaj poleti 1918 diametralno nasproten. Le redki so bili še pripravljeni žrtvovati svoje življenje na polju slave za cesarja in domovino.

Dolgotrajna vojna je v kombinaciji z vojaškimi neuspehi in vsesplošnim pomanjkanjem spremenila odnos vojakov do vojske. Če je bila nepokorščina na začetku vojne dojeta predvsem kot izraz »strahopetstva«, je bila v njenih izdihljajih razumljena kot jasen odraz utrujenosti zaradi vojne in ne nazadnje tudi politične volje.[129] Albin Mlakar je npr. pogled

---

[127] Rauchensteiner, *The First World war*, 936–954.
[128] Voranc, *Doberdob*, 44–46.
[129] Cornwall, *The undermining of Austria-Hungary*, 406.

avstro-ogrskega vojaka na leto 1918 strnil v dnevniškem zapisu z dne 10. septembra 1918, ko je zapisal:

> Vojska pa le trpi dalje. Kdor ne vzdrži, ni patriot! Kaj ne, tovariš: Gospodje, ki poznajo Hindenburga kot dobrega vojskovodjo, so lahko patriotični. Če bi pa enkrat spoznali Hindenburgovo prikuho, bi morali iskati pri njih patriotizem z lučjo – pri belem dnevu. Bog se nas usmili in nam daj našega vsakdanjega kruha – našim oslom pa pamet.[130]

Vojna utrujenost je tako pripeljala tudi do spremenjenega dojemanja imen slavnih vojskovodij in domačih vladarjev. Če so le-ti do nedavnega veljali za sinonim patriotizma in vojaškega poguma, so v zadnjih mesecih vojne začeli služiti predvsem kot prispodoba za vedno slabšo vojaško prehrano. »Karlovo zelje« in »Hindenburgova juha« sta ob kavi, ki jo je France Bevk opisal kot gorko črno vodo z okusom premoga, postala sinonima za bedo, ki je leta 1918 vladala v avstro-ogrski vojski.[131]

O skrb vzbujajočem stanju v vojski je bil kot njen vrhovni poveljnik dobro obveščen tudi cesar. Zato so politične koncesije nezadovoljnim narodom postajale še toliko bolj potrebne, še preden bi dokončni razpad vojske lahko vplival na odločitve prebivalstva v zaledju. Za razliko od vodstva države se namreč večini ljudi ni niti približno sanjalo, kaj se z vojsko v resnici dogaja na bojnem polju. Kljub koncesijam cesarja Karla in omilitvi vojnega absolutizma je namreč še naprej obstajala pisemska in časopisna cenzura, ki je bila v času, ko so se stopnjevale napetosti med vojaki, še močnejša in doslednejša. Za vsako ceno je bilo treba preprečiti, da bi poročila o vojaških neuspehih in nepokorščini vojakov zaokrožila med civilnim

---

130 Mlakar, *Dnevnik 1914–1918*, 196.

131 Bevk, *Pot v neznano*, 24, 52; Sluga, »Slovenski vojaki v prvi svetovni vojni. III. del«, 81.

Upornike iz Judenburga, obsojene na smrt, peljejo na strelišče – 16. maj 1918 (vir: *Tedenske slike*, 26. 5. 1938).

prebivalstvom. Dodatno dinamiko so v vojaško nezadovoljstvo in ideje o hitrem končanju vojne leta 1918 vnesli tudi vojaki, ki so se vrnili z vzhodne fronte. Mnogi izmed njih so v ruskem ujetništvu doživeli revolucionarno vrenje in bili, kot je to ocenjevalo vodstvo avstro-ogrske vojske, »okuženi« z idejami boljševistične revolucije. Za ruske revolucionarje z Leninom na čelu je bilo končanje vojne eden izmed ključnih ciljev. Avstro-ogrski vojni ujetniki so tako na lastne oči videli, kako se lahko iz revolucije povzpnejo novi voditelji, ki vojno

končajo tako rekoč čez noč in tako omogočijo vojakom, pa tudi ujetnikom, vrnitev domov.[132]

Zaradi razpada vojske, nemirov v zaledju, vedno večjega pomanjkanja med civilnim prebivalstvom in izjemno zapletenih političnih razmer je bil konec poletja oz. začetek jeseni 1918 že v znamenju vse hitrejšega razkroja države. Ob vojaški nemoči in notranjepolitičnih težavah so monarhiji preglavice povzročale tudi t. i. Wilsonove točke. Ameriški predsednik Woodrow Wilson je namreč 8. januarja v svojih štirinajstih točkah postavil temelje in pogoje, pod katerimi so se bile ZDA in Antanta pripravljene pogajati o miru. Za Avstro-Ogrsko in njene narode je postala najpomembnejša predvsem deveta točka, ki je zahtevala zagotovitev avtonomnega razvoja narodov podonavske monarhije.[133] ZDA, ki so dolgo oklevale, ali se naj spustijo v evropsko vojno, so po vsesplošni nemški podmorniški vojni, v kateri je zaradi potopitve potniških ladij umrlo veliko Američanov, in zaradi nemških poizkusov v vojno pritegniti Mehiko, aprila 1917 najprej napovedale vojno Nemčiji, decembra istega leta pa še Avstro-Ogrski. Razbremenitev, ki jo je centralnim silam prinesel izstop Rusije iz vojne, je bila z odločitvijo ZDA, da podprejo Antanto, več kot izničena. Ameriški vojaki, ki so na evropska bojišča začeli množično prihajati leta 1918, so postali jeziček na tehtnici, ki je vojno srečo dokončno obrnil na stran Antante. Ob sveži vojaški moči so ameriški vojaki na evropska bojišča prinesli tudi nevidnega sovražnika v podobi španske gripe, ki je v sklepnih dejanjih prve svetovne vojne začela kositi v strelskih jarkih, jeseni 1918 pa tudi med podhranjenim civilnim prebivalstvom.[134]

Nestabilne politične razmere so se do jeseni 1918 odražale tudi v menjavah na mestu ministrskega predsednika

---

[132] Svoljšak, »Avstrijska cenzura«, 441–454.

[133] Rahten, *Od Majniške deklaracije*, 118.

[134] Michels, »Die ›Spanische Grippe‹ 1918/19«, 1–33; Keber, »Španska gripa«, 71–77.; prim. Antoličič, »Združene države Amerike in vélika vojna«.

avstrijskega dela monarhije. Negativno spiralo, ki so jo omenjeni dejavniki vedno bolj pospeševali, sta cesar in njegov ministrski predsednik Max Hussarek von Heinlein želela za vsako ceno ustaviti. Heinlein je bil po nastopu Karlove vladavine že četrti predsednik za Ernstom Seidlerjem von Feuchteneggom (junij 1917–julij 1918), Heinrichom Clam-Martinicem (december 1916–junij 1917) in Ernstom von Koerberjem (oktober 1916–december 1916). Ključna naloga Hussareka je bila miriti strasti v državnem zboru in v zakulisju parlamentarnega odra iskati konsenz med različnimi političnimi strujami. Na tej podlagi je imel 1. oktobra ob sklicu dunajskega parlamenta govor, v katerem je poudaril, da je morala država svojim narodom zagotoviti samoodločbo v mejah skupnih interesov. S tem je nakazal na tisto, kar je cesar Karel svojim narodom ponudil nekaj tednov kasneje v t. i. cesarskem manifestu, ki ga je pripravil ob močni pomoči ministrskega predsednika. Složnost in edinost naj bi ob notranjepolitični reformi države preprečila njen razpad. Na seji se je Korošec na Hussarekovo ponudbo odzval z besedami: »Smo vljudni ljudje in zaradi tega bomo vljudno odgovorili. Mi južni Slovani se prav lepo zahvalimo za avtonomijo. Baron Hussarek, Vi pridete prepozno.«[135] Po seji, na kateri je Hussarek slovanskim narodom v monarhiji obljubil večjo avtonomijo, se je Korošec odpravil v Zagreb, kjer je bilo 5. in 6. oktobra ustanovljeno Narodno veče Slovencev, Hrvatov in Srbov (*Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata in Srba*). Predsednik veča je postal prav Korošec, namestnika pa Srb Svetozar Pribičević in Hrvat Ante Pavelić. Narodno veče je postalo najvišje politično predstavništvo južnih Slovanov, živečih pod okriljem habsburške monarhije, in s tem ključni politični organ, ki je zagotovil nastanek Države Slovencev, Hrvatov in Srbov.[136]

[135] Bister, »Delovanje dr. Antona Korošca«, 86.
[136] Rahten, *Od Majniške deklaracije*, 154–155.

Ustanovitev Narodnega veča je predstavljala samo vrh ledene gore južnoslovanskih emancipacijskih prizadevanj. Avgusta 1918 je namreč v Ljubljani prišlo do ustanovitve Narodnega sveta za slovenske dežele in Istro. Z njegovo ustanovitvijo so Slovenci Dunaju dali jasni znak, da je klavzula, ki je v okviru Majniške deklaracije še obljubljala zedinjenje »pod žezlom habsburško-lotarinške dinastije«, predstavljala samo še črke na papirju. Poleti 1918 se je tako jasno začela lomiti slovenska lojalnost habsburški monarhiji. Tako kot pri Majniški deklaraciji so tudi pri vzpostavitvi Narodnega sveta slovenski politični tabori delovali složno. Predsednik sveta je postal Anton Korošec, sestavljali pa so ga ob nekaterih društvih tudi predstavniki liberalne stranke, medtem ko socialdemokrati niso poslali svojih delegatov, so pa njegovo delovanje podpirali. Na tej podlagi je predstavljal nadstrankarsko organizacijo, ki je v imenu slovenskega naroda vodila njegovo samoodločbo in ustanavljanje neodvisne države. Dober mesec po vzpostavitvi Narodnega sveta je Anton Korošec izdal poseben poziv, v katerem je med drugim izjavil, da bo Narodni svet vodil boj za svobodo, samostojnost in neodvisnost slovenskega naroda.[137]

Ustanovitvi Narodnega sveta v Ljubljani je sledilo ustanavljanje njegovih pokrajinskih odsekov. Tako je bil 26. septembra ustanovljen Narodni svet za Štajersko s sedežem v Mariboru. Za njegovega predsednika je bil izvoljen Karel Verstovšek. Pomembna dejavnost narodnega sveta za Štajersko je bilo zbiranje podatkov glede narodne meje na Štajerskem in v Prekmurju. Prve uspehe je beležil od konca oktobra naprej, ko mu je uspelo pod svoj nadzor dobiti hrano, ki so jo iz slovenske Štajerske pošiljali v druge predele monarhije. Hkrati je prišlo tudi do ustanovitve svetov za Koroško s sedežem v Velikovcu in Primorsko s sedežem v Trstu in Gorici. Vzporedno s pešanjem avstro-ogrske vojaške in politične moči je tako potekalo

[137] Perovšek, *Slovenska osamosvojitev*, 16–23.

Cesar Karel odlikuje vojake gorskega polka. Kljub mnogim obiskom na fronti in iskanju političnega konsenza cesarju Karlu ni uspelo »rešiti« habsburške monarhije (vir: Muzej novejše in sodobne zgodovine Slovenije).

nastajanje slovenske državnosti.[138] Medtem ko se je torej ena država neizbežno približevala svojemu koncu, so se ustvarjali temelji nove. Že komunike, lahko bi rekli sporočilo za javnost, ki ga je po ustanovni seji izdal Narodni svet v Ljubljani, je jasno nakazal, kam bo šla nadaljnja politična pot Slovencev:

> Velike nove ideje so z zmagovito silo nastopile posebno ob koncu 3. leta svetovne vojske. Z nepremagljivo silo se bliža novi vek človeštva. Kruta sila meča je do sedaj gospodovala in urejevala svetovni red. Niti ljubezen do bližnjega, niti pravičnost nista razsodile sporov med narodi, ampak usoda človeštva se je odločevala na bojiščih poplavljenih s potoki človeške krvi. Oni narod, ki je imel močnejše in srečnejše orožje je neusmiljeno podjarmil

[138] Prav tam, 19.

šibkejšega. Vera v meč je dosegla vrhunec v svetovni vojski. Preživeli smo trenutke, ko se je zdelo, da bo i nadalje kruti meč vladal nad celim človeštvom. Danes pa je ta vera v meč za večne čase obsojena in križano človeštvo vstaja k novemu življenju, k življenju pravice in človekoljubnosti. Ne na krvavih bojiščih, ampak z razumom, prepojenim s Kristusovo ljubeznijo naj se v bodoče urede razmere med posameznimi narodi. /…/ Pred več, kakor tisoč leti smo imeli svoje kraljestvo. Slavni kralj Samo je bil naš vladar. V tem kraljestvu je užival slovenski narod svobodo. /…/ Samoodločna narodov nam jo bode zopet vrnila ter združila troimeni narod Slovencev, Hrvatov in Srbov v močno veliko državo Jugoslavijo.[139]

Omenjene besede je na ustanovni seji Narodnega sveta izrekel prav Korošec, ki se je v ključnem trenutku prehoda iz habsburške v jugoslovansko državo izkazal za nosilca slovenske samoodločbe oz. galionsko osebnost prve moderne slovenske politične tranzicije.[140]

V luči vedno očitnejših državniških potez jugoslovanske državne tvorbe pa tudi drugih nacionalnih segmentov monarhije je cesar Karel verjetno prišel do sklepa, da mora kot vladar poizkusiti s svojo avtoriteto doseči politični konsenz in tako monarhijo vendarle rešiti pred razpadom. Na tej podlagi je na pogovore povabil vse vidnejše poslance dunajskega državnega zbora oz. voditelje glavnih parlamentarnih strank/skupin. Avdience pri cesarju so potekale v soboto in nedeljo, 11. in 12. oktobra 1918, torej že po ustanovitvi Narodnega veča v Zagrebu. Ob Koroščuu kot predstavniku južnih Slovanov se je cesar srečal tudi s predstavniki nemških nacionalnih strank,

[139] ARS, SI AS 58, Narodni svet za Slovenijo, AŠ 2, Komunike ustanovne seje Narodne vlade v Ljubljani, 17. 8. 1918.

[140] Prim. Rahten, *Anton Korošec*.

krščanskimi socialisti, novo nemško neodvisno stranko, svobodnjaki, socialnimi demokrati, klubom poljskih poslancev, poljskimi radikalnimi demokrati ter predstavniki Čehov, Romunov, Ukrajincev in Italijanov. Cesar je torej k sebi povabil politične predstavnike posameznih delov mnogonarodne monarhije, saj je želel osebno apelirati na vsakega izmed njih, da naj vendarle svoje narode ohranijo pod habsburškim žezlom.[141] Toda Korošec je ob pogovoru s cesarjem ostal neomajen in tisto, kar sta Narodna vlada in Narodno veče načrtovala, jasno predočil tudi Karlu. Leta 1937, ob 20. obletnici Majniške deklaracije, je Korošec glede zadnje avdience pri cesarju izjavil, da ga je le-ta »plakajoč rotil, naj ostanemo Slovenci zvesti Avstriji«, Korošec pa je na prošnje odgovoril: »Veličanstvo, prepozno je! Usoda je že odločila.«[142] S tem se je tudi na simbolni ravni dokončno pretrgala vez med Habsburžani in njim stoletja vdanimi Slovenci. Od te točke naprej je šlo vse dokončno v smeri samoodločbe oz. ustanavljanja državne tvorbe zunaj okvirov habsburške monarhije.[143]

Čeprav so ob Korošču tudi drugi politični predstavniki narodov, med njimi že omenjeni češki poslanec František Staněk, dali cesarju jasno vedeti, da bo monarhija razpadla, je Karel sredi oktobra še zadnjič poizkusil rešiti državo. Za razliko od pogovorov v zakulisju parlamenta in na avdiencah je tokrat izbral drugačno pot. V želji, odhajajoče narode vendarle vezati na habsburško krono, je 16. oktobra 1918 izdal cesarski manifest, ki ga je časopisje objavilo dan kasneje. Karel je svojo politično vizijo povojne monarhije tako želel predstaviti celotnemu ljudstvu. Njegova ključna zaobljuba je bila, da bo narodom omogočil avtonomijo pod

[141] *Neue Freie Presse*, 11. 10. 1918.
[142] *Slovenec*, 31. 5. 1937; prim. Bister, *Anton Korošec*.
[143] Antoličič, »Anton Korošec in habsburška dinastija«, 101–129.

habsburškim žezlom.[144] Toda dan pred izdajo manifesta je Narodno veče izdalo razglas, v katerem je zahtevalo ustanovitev suverene južnoslovanske države. S tem je postalo jasno, da med južnoslovanskimi političnimi predstavniki ni bilo več zanimanja za pogovore o prihodnji ureditvi monarhije, ampak so se že intenzivno pripravljali na razglasitev suverene države.[145] Cesarjev manifest, ki ga je v precejšnji meri spisal Hussarek, je tako prišel prepozno, da bi lahko spremenil tok zgodovine. V časniku *Neue Freie Presse* so dan po izdaji manifesta Hussarekova prizadevanja za ohranitev monarhije ocenili kot neuspešna. Med drugim so zapisali: »/…/ narodi tega njegovega darila niso hoteli imeti /…/. Zadnji govor ministrskega predsednika je bil nepojmljiv izpust krmila in vlada je sedaj brez kakršnegakoli vpliva na potek dogodkov.«[146] K temu je treba pripomniti, da je Hussarekova vlada želela odstopiti že 11. avgusta 1918, vendar ji je cesar prehodno še pustil mandat. Zadnji poizkus reševanja države je tako vodil nekdo, ki je že dobra dva meseca pred tem obupal nad nastalim položajem.[147]

Ne samo Slovenci oz. južni Slovani, tudi drugi narodi monarhije so zavrnili cesarjevo ponudbo. S tem pa je vsaj na simbolni ravni Karlu še zadnjič uspelo povezati med seboj velikokrat sprte narode monarhije. Enotni zavrnitvi ponudbe »poslednjega« Habsburžana je 28. oktobra 1918 sledila razglasitev nove Češkoslovaške države pod okriljem njenega prvega predsednika Tomáša Garrigue Masaryka. Češkoslovaški osamosvojitvi je 29. oktobra 1918, z veliko manifestacijo v Ljubljani, sledila razglasitev nove južnoslovanske tvorbe – Države Slovencev, Hrvatov in Srbov.[148]

---

144 Prim. Rumpler, *Das Völkermanifest*; *Slovenec*, 17. 10. 1918 (št. 238 a).
145 Rahten, *Od Majniške deklaracije*, 165.
146 *Neuen Freie Presse*, 18. 10. 1918.
147 Rahten, *Od Majniške deklaracije*, 158–159.
148 Perovšek, *Slovenska osamosvojitev*, 47–48.

Manifestacije v Ljubljani ob razglasitvi Države SHS (vir: Muzej novejše in sodobne zgodovine Slovenije).

Približno sočasno je bila na Dunaju ustanovljena tudi Republika Nemška Avstrija.

Na osrednji manifestaciji v Ljubljani je Ivan Hribar, nekdanji ljubljanski župan in tedanji gerent Narodnega sveta za Slovenijo, ob 10. uri z balkona Deželnega dvorca (danes sedež Univerze v Ljubljani) med drugim dejal: »Državljani in državljanske svobodne Jugoslavije! /…/ Saj se zavedamo, da smo stopili iz tamnice, v kateri so nas doslej imeli zaprte, na svetlo prihodnost!«[149] Hribar, ki seveda zaradi konfinacije in pregona ni imel razlogov, da bi preveč objokoval nekdanjo državo, je v svojem govoru v smislu gesla »Usodo si bo pisal narod sam« zbrano množico vendarle opozoril, da tudi v novi državi ne bo vse od »Boga dano«, ampak da so predvsem politiki tisti, ki bodo morali skrbeti za uresničevanje nacionalnih teženj: »Svobodni državljani ste. /…/ Kot taki, pa se dobro zavedate, da Vam bode ta največja vseh dobrin ohranjena le tedaj, ako

[149] *Slovenec*, 30. 10. 1918 (št. 249a).

bode Vaš državni ustroj redno funkcioniral. In prišli ste semkaj, da spoznate one, ki naj za to skrbe.«[150] Hribar je tako nastavil ogledalo tistim, ki so izvajali tranzicijo iz habsburške v jugoslovansko državno tvorbo.

Razglasitvi nove države je 31. oktobra sledilo oblikovanje slovenske Narodne vlade. Njen predsednik je postal Josip vitez Pogačnik, ki je zadnjemu avstrijskemu ministrskemu predsedniku Heinrichu Lammaschu – Hussareka je Karel 27. oktobra »končno« odvezal zvestobe – nemudoma sporočil, da Narodna vlada prevzema vse vladne posle na Kranjskem, Primorskem, ter na slovenskem delu Štajerske in Koroške.[151] Istega dne, ko je bila razglašena Država SHS, je madžarska vlada razglasila personalno unijo znotraj Avstro-Ogrske za končano, s tem pa je bilo konec dualistične monarhije. Zadnja cesarjeva vlada pod vodstvom Lammascha je tako, kot so jo poimenovali v časniku *Neue Freie Presse*, postala likvidator stare Avstrije.[152] Predvojni pacifist Lammasch se je v zgodovino zapisal kot zadnji avstrijski cesarski ministrski predsednik, ki je s svojo avtoriteto in mirnostjo razpad monarhije izvedel brez velikih pretresov. Za razliko od drugih držav, ki so bile ob koncu vojne pahnjene v revolucijo, kaos in državljansko vojno, je razpad Avstro-Ogrske potekal brez velikega pompa. Zdi se, kot da je oktobra/novembra 1918 nastopil dolgo pričakovani trenutek razpada, ki je le redkokoga presenetil.

Cesar Karel je sicer na začetku novembra 1918 še opravljal funkcijo avstrijskega cesarja in madžarskega kralja, toda tudi vladavina Habsburžanov, ki je bila nerazdružljivo povezana z Avstro-Ogrsko, se je bližala koncu. Na prigovarjanje Lammascha, ki je vodil tudi intenzivne pogovore s cesarico Cito, najtesnejšo Karlovo svetovalko, se je cesar nato 11. novembra odpovedal soudeležbi pri izvajanju državnih poslov v

---

150 Prav tam.

151 *Slovenska novejša zgodovina 1*, 174.

152 *Neue Freie Presse*, 26. 10. 1918.

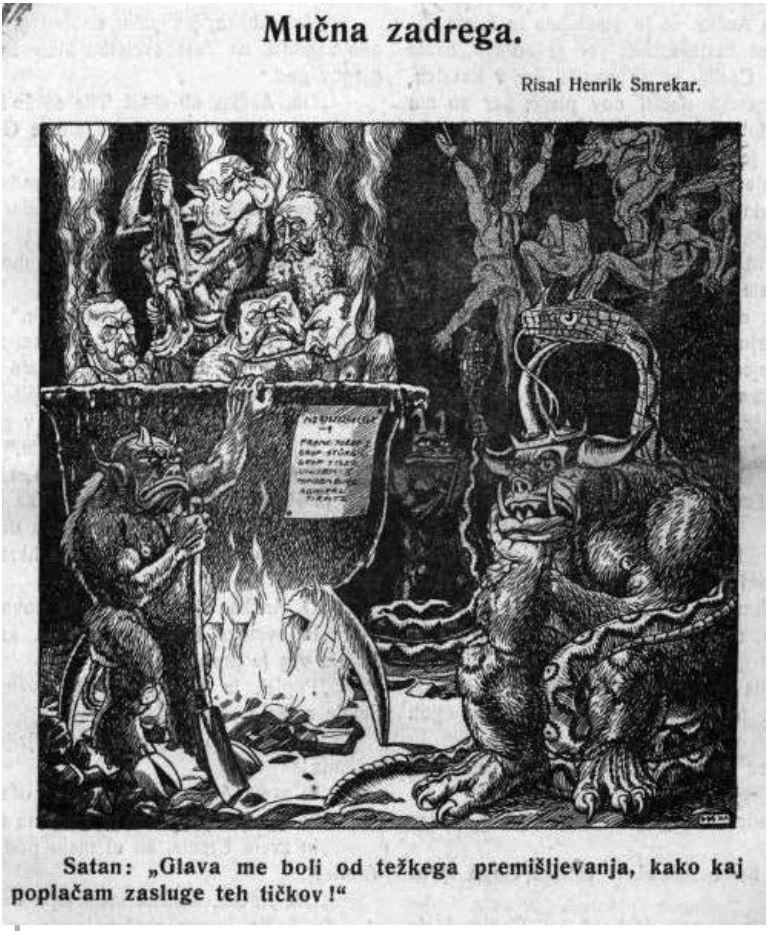
Avstriji, dva dni kasneje, tj. 13. novembra, pa je enako storil tudi v primeru Madžarske.[153] Monarhija je tako postala del zgodovine, v državah naslednicah pa je potekala tranzicija, ki jo je pogosto spremljala demonizacija nekdanje države. Tako je npr. 1. decembra 1918, na dan združitve Države SHS s Kraljevino Srbijo, v satiričnem listu *Kurent* izšla prva karikatura Franca Jožefa. Njen avtor je bil slavni Hinko Smrekar, ki je Franca Jožefa upodobil v peklu, kjer se je v kotlu kuhal z drugimi »krivci« za prvo svetovno vojno: Karlom Stürghkom, Istvánom Tiszo, nemškim cesarjem Viljemom II., nemškim generalom Paulom von Hindenburgom in nemškim admiralom Alfredom von Tirpitzem. Ob kotlu pa je Smrekar upodobil razmišljujočega satana, ki se je spraševal, kako naj poplača zasluge teh »tičkov«.[154]

Čeprav je bila Država SHS, kot lahko preberemo v tako rekoč vsakem prispevku o njej, kratkotrajna državna tvorba, je vendarle v slovenski zgodovini predstavljala izjemno pomembno prelomnico. V političnem smislu so Slovenci znotraj nje prvič dosegli narodno vladanje samim sebi.[155] Največji odraz le-tega je bila Narodna vlada SHS v Ljubljani, prva slovenska vlada. Kratico SHS je v svojem imenu nosila kot del tedanje splošne oznake za politična telesa in ustanove Države SHS. Sestavljali so jo izključno Slovenci, kar je dodatno izkazovalo njen narodni značaj. Pomemben vidik Narodne vlade je bila tudi njena sestava. Povezovala je, enako kot pred njo Narodni svet v Ljubljani, predstavnike vseh slovenskih političnih strank: konservativne Vseslovenske ljudske stranke (VLS), liberalne Jugoslovanske demokratske stranke (JDS) in marksistične Jugoslovanske socialnodemokratske stranke (JSDS). Razen področja zunanje politike – toda tudi tukaj je,

[153] Rahten, *Od Majniške deklaracije*, 43, 71, 171, 183; Werkmann, *Der Tote auf Madeira*, 17.

[154] *Kurent*, 1. 12. 1918.

[155] Perovšek, »Slovenci in Država Slovencev, Hrvatov in Srbov«, 58–59.

Karikatura Hinka Smrekarja, ki je »rajnega« Franca Jožefa na začetku decembra 1918 upodobil v peklu (vir: *Kurent*, 1. 12. 1918).

kot bomo videli kasneje, prihajalo do sprememb – je obsegala vsa ključna področja izvajanja državne oblasti.[156] Podobno kot drugi člani vlade je tudi njen predsednik, Josip vitez Pogačnik, v času obstoja monarhije naredil politično kariero. Tako je bil od konca 19. stoletja državnozborski poslanec na

[156] Balkovec, *Prva Slovenska vlada*, 36–38.

Dunaju, od leta 1908 (s kratkim premorom leta 1909) do razpada monarhije pa tudi eden izmed podpredsednikov državnega zbora. Na tej podlagi je imel v državi pomemben politični vpliv. Kot smo že spoznali, je bil v času vladavine cesarja Karla tudi večkrat na avdienci pri cesarju. Tesnejše stike je Pogačnik imel tudi s prestolonaslednikom Francem Ferdinandom, veljal je za enega izmed članov njegovega »belvederskega kroga«. Pri tem je šlo za nekakšno vlado v senci oz. krog prestolonaslednikovih zaupnikov, ki so v očeh Franca Ferdinanda predstavljali tiste posameznike, ki bi mu po prevzemu oblasti lahko pomagali pri politični rekonstrukciji države. S koncem obstoja monarhije pa se Pogačnikova politična kariera ni končala. Na mesto predsednika Narodne vlade je bil zagotovo izbran na podlagi svojih bogatih političnih izkušenj, ob slednjih pa so pomembno vlogo igrale tudi njegove dobre povezave z vrhom avstro-ogrske vojske. Eno izmed velikih nevarnosti je za mlado Državo SHS, predvsem pa za njen slovenski del, predstavljalo vračanje vojakov z italijanskega bojišča. Prav zaradi tega je bilo izjemno pomembno, da je bil na čelu Narodne vlade nekdo s habsburškim pedigrejem in poznanstvi, ki bi mladi državi lahko koristila pri organizaciji nemotenega transporta vojakov prek njenega ozemlja.[157]

Ob Pogačniku kot predsedniku je imela Narodna vlada dvanajst upravnih oddelkov, t. i. poverjeništev. Te bi lahko v grobem primerjali s sodobnimi ministrstvi. Glede na to, da je Narodna vlada odražala slogo med slovenskimi političnimi tabori, so si slednji med seboj razdelili poverjeništva. Sloga oz. požrtvovalnost pri skupnem interesu ustanavljanja nove države se je odražala tudi v tem, da sicer daleč najmočnejša slovenska politična stranka, klerikalna, v narodni vladi ni dobila absolutne večine, ampak le eno poverjeništvo več od

[157] Rahten, *Od Majniške deklaracije*, 175; prim. Rahten, *Prestolonaslednikova smrt*.

Člani narodne vlade, ki se je v zgodovino zapisala tudi kot prva slovenska vlada (vir: *Ilustrirani Slovenec*, 28. 10. 1928).

liberalcev. Hkrati so mesto v njej dobili tudi socialdemokrati, ki do razpada monarhije niso imeli širšega političnega vpliva. To dokazuje, da so vsi politični tabori tranzicijo med habsburško monarhijo in Državo SHS izvajali složno. Šlo je torej za nacionalni projekt, znotraj katerega so vsaj za nekaj časa politična trenja potisnili na stran. Zagotovo je to pripomoglo k uspešni in nekrvavi tranziciji in tudi prihodnjim generacijam politikov pokazalo, da je ne glede na različne svetovne nazore v prelomnih trenutkih za narod vredno stopiti skupaj. Največ, vsega skupaj šest, poverjeništev je dobila ljudska stranka: Janko Brejc (notranje zadeve), Karel Verstovšek (uk in bogočastje), Andrej Kalan (poljedelstvo), Lovro Pogačnik (vojska), Vladimir Remec (javna dela), Anton Brecelj (zdravstvo). Liberalci so dobili pet poverjeništev: Vekoslav Kukovec (finance), Ivan Tavčar (prehrana), Karel Triller (trgovina in industrija), Pavel Pestotnik (promet) in Vladimir Ravnihar (pravosodje). Socialdemokrati so v

Narodni vladi dobili le eno mesto, ki ga je kot poverjenik za socialno politiko vodil Anton Kristan.[158]

Čeprav je sestava Narodne vlade odražala slogo znotraj slovenske politike, pa vsi politiki z njo niso bili zadovoljni. Nejevolja je rasla predvsem med tistimi, ki zaradi takšnih in drugačnih razlogov niso dobili mesta v njej. Tako je Ivan Hribar, ki je 29. oktobra tako goreče pozdravljal novo državo, v svojih spominih zapisal, da je bila sestava Narodne vlade razen nekaj izjem izrazito avstrijakantska. S tem je bilo seveda mišljeno, da so v njej sedeli posamezniki, ki so v času obstoja monarhije zasedali pomembne politične položaje in se ne nazadnje precej časa tudi oklepali te države. Toda kako bi naj bilo drugače? Večina slovenskih politikov na politični parket ni stopila v trenutku nastanka nove države, ampak se je kalila že v zadnjih desetletjih obstoja njene predhodnice. Prav te politične izkušnje in dobro poznavanje delovanja državnih institucij so te ljudi naredili za najbolj primerne kandidate za izvedbo tranzicije. Ne nazadnje je nekoliko užaljeni Hribar tudi sam naredil politično kariero v Avstro-Ogrski. Morda je res prej kot kateri izmed tistih, ki so sedeli v Narodni vladi, razmišljal o odhodu iz monarhije, toda prav to mu je v času prve svetovne vojne povzročalo kopico težav. Ob Hribarju je bil zaradi neimenovanja v Narodno vlado nezadovoljen tudi Fran Šuklje, nekdanji dunajski državnozborski poslanec in med letoma 1908 in 1911 kranjski deželni glavar. Kot je to običajno pri razdeljevanju omejenega števila političnih funkcij, je bilo razočaranje tistih, ki so bili prezrti, v danih razmerah toliko večje, ker so se zagotovo zavedali, da gre za prelomno obdobje v narodni zgodovini.[159]

---

[158] Melik, »Ivan Hribar«, 65–67; Balkovec, *Prva slovenska vlada*, 36–37; Grdina, *Ivan Hribar*, 95–97.

[159] Melik, »Ivan Hribar«, 65–67; Balkovec, *Prva slovenska vlada*, 36–37; Grdina, *Ivan Hribar*, 95–97.

Praznovanje nastanka Države Slovencev, Hrvatov in Srbov v Celju 6. novembra 1918 (vir: Pokrajinski arhiv Maribor).

Ker je Narodna vlada izvajala ključna področja državne oblasti, je bilo treba postaviti razmerja med njo in Narodnim večem v Zagrebu kot vrhovnim političnim organom Države SHS. Prva razmejitev s konca oktobra je predvidevala, da bi Narodno veče vodilo zunanje in vojaške zadeve, izvrševanje pravice pomilostitve, razveljavljanje zakonov in imenovanje višjih uradnikov. Na vseh drugih področjih izvajanja izvršilne veje oblasti je bila Narodna vlada neodvisna. Le-ta je sprva upoštevala določena pravila igra, sčasoma pa je začela izvajati oblast tudi na področjih, ki so bila v domeni Narodnega veča. Tako je npr. posegala na področje mednarodnih odnosov in na diplomatskem področju neposredno, tj. mimo Narodnega veča, sodelovala npr. s Poljsko, Avstrijo in Češkoslovaško. Na tej podlagi je razmerje med Narodnim večem in Narodno vlado, ki je bilo prvotno postavljeno na federativno raven, postopno začelo preraščati v konfederativno.[160]

[160] Perovšek, »Slovenci in država Slovencev, Hrvatov in Srbov«, 61.

Pred Državo SHS in Narodno vlado so konec oktobra in v začetku novembra stali pomembni izzivi. Zagotovo je največjo nevarnost za stabilnost in obstoj države predstavljala vojska razpadajoče habsburške monarhije. Avstro-Ogrska je sicer že 4. oktobra zaprosila za premirje, vendar je Antanta njeno prošnjo zavrnila. Italijanska stran je namreč razkroj nasprotnikovih enot želela izkoristiti za zasedbo čim več ozemlja, ki ji ga je obljubljal sporazum iz Londona. Zavrnitvi premirja je 24. oktobra sledila italijanska ofenziva pri kraju Vittorio Veneto. Zaradi italijanskega napredovanja je Avstro-Ogrska za premirje ponovno zaprosila 28. oktobra. Hitra sklenitev premirja je bila za habsburško monarhijo pomembna predvsem iz dveh razlogov. Prvi je bil preprečevanje nadaljnjega italijanskega prodiranja v notranjost monarhije, drugi pa preprečevanje širjenja vojaške nepokorščine.[161] Vrtinec razkroja je med mnogimi vojaki spodbujal nove upore oz. izrekanje nepokorščine. Tako je npr. že 22. oktobra 25. zagrebški pehotni polk izrekel nepokorščino nadrejenim, že naslednji dan pa so posamezni madžarski in južnoslovanski deli enot pod poveljstvom Svetozarja Boroevića napovedali, da se bodo prenehali boriti.[162] O širjenju nepokorščine in vsesplošnem razkroju vojske je bila s strani zajetih vojnih ujetnikov dobro obveščena tudi italijanska stran. Eden izmed ujetnikov je npr. Italijanom zaupal, da je bila morala med avstro-ogrskimi vojaki tako nizka, da so mnogi razmišljali tudi o umoru nadrejenih oficirjev. Kot eno izmed enot, v kateri so se širile takšne ideje, pa je navedel 17. pehotni polk »kranjskih Janezov«.[163] Ob nepokorščini na bojnem polju je »smrtni udarec« avstro-ogrski vojski 29. oktobra zadal odpoklic madžarskih enot, ki ga je izdala madžarska vlada. Tako je prišlo do pospešenega razkroja avstro-ogrske vojske

[161] Rauchensteiner, *Der Erste Weltkrieg*, 1043–1047.
[162] Prav tam, 1038.
[163] Wawro, »Morale in the Austro-Hungarian Army«, 412.

na njene nacionalne dele. Le-ti pa so se za vsako ceno želeli čim hitreje vrniti domov.[164]

Antanta je avstro-ogrski predlog o sklenitvi premirja sprejela 31. oktobra. Temu so sledila pogajanja o miru, v okviru katerih je Antanta zahtevala, da Avstro-Ogrska svojo vojsko umakne do Brennerja na Tirolskem, zahodno od julijskih Alp in iz Dalmacije. Spričo notranjega razkroja in vojaške nemoči habsburški monarhiji ni preostalo drugega, kot da je zahteve sprejela. Na tej podlagi je prišlo 3. novembra 1918 v Villi Giusti pri Padovi do podpisa premirja. Zaradi italijanske zahteve, da premirje stopi v veljavo šele prihodnji dan, torej 4. novembra ob 15. uri, je prišlo do zmede na avstrijski strani. Komunikacijski šum med vodstvom avstro-ogrske vojske in enotami na bojnem polju je namreč povzročil, da je sorazmerno veliko število vojakov padlo v vojno ujetništvo. Enote na bojnem polju so namreč mislile, da je premirje stopilo v veljavo nemudoma, tj. 3. novembra, in so zaradi tega svoje položaje brez boja prepustile Italijanom, ki so v 24 urah do dejanskega začetka premirja zasedli dodatna ozemlja. Kaotična komunikacija je bila še dodatni dokaz neizbežnega razkroja vojske. Premirju na fronti je sledilo pospešeno umikanje enot proti notranjosti razpadajoče monarhije. Ker je slovensko ozemlje predstavljalo neposredno zaledje fronte, je precejšnji del vračanja vojakov potekal prek tega območja.[165] V novonastali Državi SHS in Narodni vladi v Ljubljani se je večal strah, da bo vračanje vojakov slovensko etnično ozemlje pahnilo v kaos ropanj, plenjenja in drugih neprijetnih pojavov prisotnosti lačnih in po domu hrepenečih vojakov.

---

[164] Bizjak, »Umik avstro-ogrske vojske«, 26.

[165] ÖStA, KA, Kommando der Isonzoarmee, AŠ 18, Op. Geh. Nr. 2162, Povelje avstro-ogrskega generalštaba glede določil premirja, podpisanega 3. novembra 1918; Guštin, »Dve antantni vojski v Državi SHS«, 73–74; Rauchensteiner, *Der Erste Weltkrieg*, 1043–1047.

Narodno veče Države SHS se je v želji, da bi prehod avstro-ogrskih vojakov prek njenega ozemlje potekal čim bolj urejeno, že 1. novembra 1918 obrnilo neposredno na Svetozarja Boroevića. Feldmaršala južnoslovanskega porekla so prosili za upočasnitev umika ter hkratno napotitev slovenskega dela enot avstro-ogrske vojske v Ljubljano, hrvaškega pa v Zagreb, Karlovec in na Reko. Te enote naj bi po mnenju Države SHS v zaledju nato zagotavljale ohranjanje reda in miru. Čeprav sta bila država in njena vojska sredi razkroja, so osnovne komunikacijske vezi še naprej delovale. Boroević je tako prošnjo Narodnega veča nemudoma sporočil na sedež generalštaba v Badnu pri Dunaju. Le-ta je pritrdil željam Države SHS, če bi dane razmere to omogočale. Ključnega pomena za organizacijo prehoda vojakov prek slovenskega ozemlja je namreč postalo vprašanje železniškega prometa oz. organizacije zadostnega števila železniških konduktov.[166] Avstro-ogrski generalštab je nato kot komunikacijsko vez z Državo SHS 2. novembra v Ljubljano poslal majorja Milana Ulmanskega. Ta je bil podobno kot Boroević južnoslovanskega rodu in je spadal v krog tistih, ki so podobno kot politični predstavniki narodov monarhije leta 1918 cesarja Karla skušali prepričati, da je rešitev južnoslovanskega vprašanja nujna za ohranitev države.[167]

Narodna vlada je po njegovem prihodu v Ljubljano Ulmamskega imenovala za načelnika generalnega štaba II. vojnega okrožja v Ljubljani. Ob Ulmanskem je to okrožje vodil še podmaršal Nikola Ištvanović. Dotedanji avstro-ogrski generalštabni oficir je tako prešel v službo nove južnoslovanske države. Ta poteza Narodne vlade vsekakor ni bila naključna. Ulmansky je imel že v preteklosti stike z južnoslovanskimi politiki, kot generalštabni oficir pa je hkrati imel tudi odlične zveze z vodstvom razpadajoče avstro-ogrske armade, kar

166 Prim. Antoličič, »Slovensko ozemlje pod vtisom umika avstro-ogrske vojske«.

167 Broucek, *Ein General im Zwielicht*, 486–487.

je na marsikateri ravni olajšalo komunikacijo, predvsem pa organizacijo vojaških transportov. Le-to je postala tudi glavna naloga Ulmanskega.[168] Za njim je 3. novembra v Ljubljano prispel še general Maximilian Csicserics, odposlanik generalnega polkovnika Wenzla von Wurma, poveljnika prve soške armade. General Csicserics se je v Ljubljani sestal z Narodno vlado ter jo obvestil glede predvidenega prehoda avstro-ogrskih enot prek slovenskega ozemlja.[169] Vrhovno vojaško poveljstvo razpadajoče armade je tedaj ocenjevalo, da bo slovensko ozemlje prečkalo okrog 400.000 vojakov, ki jih je spremljalo približno 80.000 konj. Izjemno visoke številke so seveda zbujale strah pri Narodni vladi. Ta je bil še toliko večji, kjer je Csicserics jasno poudaril, da je umikajoči se vojski primanjkovalo hrane, in je zaradi tega pričakoval, da bo oskrbo enot prevzela bodisi Država SHS bodisi dežela Kranjska – tj. Narodna vlada.[170]

Na podlagi Csicsericsevega »svarila« sta se Država SHS in Narodna vlada v Ljubljani lotili mrzličnega iskanja zalog hrane in organizacije zadostnega števila železniških transportov. Pri tem so seveda računali na pomoč Boroevića, ki pa se ni jasno postavil na jugoslovansko stran. Vse do uradnega konca monarhije, ta je nastopil šele 11. novembra, je ostal zvest svojemu vrhovnemu vojaškemu poveljniku, cesarju Karlu. Boroevićevo držo so zaradi tega kritizirali že v času tranzicije iz ene v drugo državno tvorbo, še bolj pa v naslednjih letih. Tako je mariborska *Straža* npr. 8. novembra povzemala članek iz zagrebškega časnika *Novosti,* ki je Boroeviću pripisoval glavno krivdo za domnevni neurejen umik avstro-ogrske vojske in iz njega izvirajoče nevarnosti za Državo SHS. V *Straži* so tako zapisali: »Ko se je proglasila Jugoslavija, se Boroević ni postavil v službo Narodnega veča in kretanja armade ni uredil

[168] Bizjak, »Umik avstro-ogrske vojske«, 27.
[169] ur. Rahten, *Avstrijski in jugoslovanski državni problem*, 25.
[170] Bizjak, »Umik avstro-ogrske vojske«, 27–28.

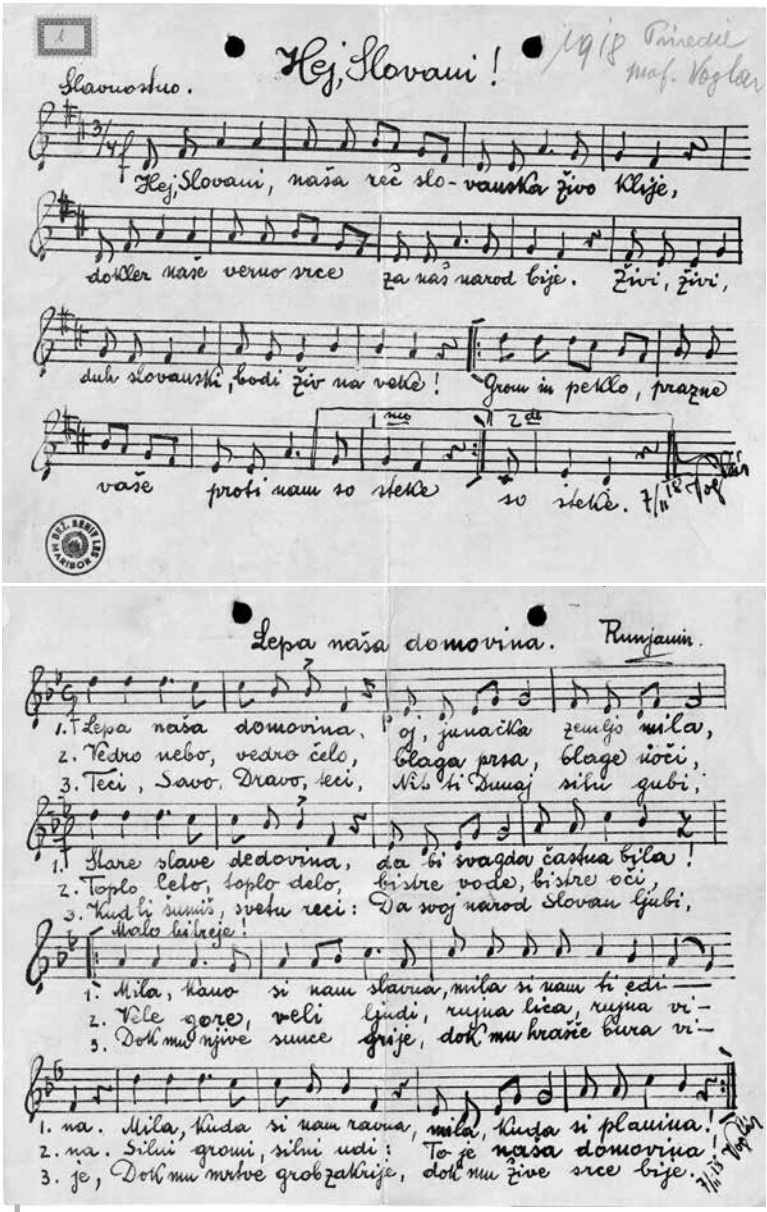
tako, da se odstrani pogibelj naše domovine.«[171] Podobno kritično do Boroevićeve vloge v času prevrata in umika avstro-ogrske vojske se je opredelil tudi dr. Janko Brejc, v Narodni vladi zadolžen za notranje zadeve. Ker so morebitni ekscesi vojakov ogrožali notranjepolitično stabilnost mlade države, je Brejc spremljal Boroevićeve odločitve s precejšnjo mero nerazumevanja. V svoji razpravi *Od prevrata do ustave* je vlogo avstro-ogrskega feldmaršala v prevratnem času ocenil takole:

> Bil je politično desorientiran in dasi Slovan, ne samo po rodu, ampak tudi po mišljenju, bi bil lahko – pod novo zastavo – vnovič zasedel krvavo soško fronto in zaslonil njeno slovensko zaledje pred boječe sledečimi Italijani. Naša zapadna meja bi bržčas izgledala precej drugače, če bi se bil sloviti vojskovodja svojega historičnega zvanja ob pravem času zavedel.[172]

Na Brejčevo kritiko sta ob strahu zaradi nevarnosti divjanja vojaških povratnikov vplivali tudi italijanska zasedba slovenskega ozemlja in nemoč Države SHS in nato Kraljevine SHS, da bi se temu zoperstavili na vojaškem in diplomatskem področju.[173] Ker se je Država SHS ves čas njenega obstoja spopadala s težavami glede mednarodnega priznanja, je morala nemo opazovati italijansko napredovanje. Narodno veče v Zagrebu je namreč 15. novembra 1918 določilo, da v kraje, ki jih je zasedla vojska Kraljevine Italije, enote Države SHS ne smejo vstopiti. Problem novih meja je nato »rešila« šele pariška mirovna konferenca oz. v primeru meje s Kraljevino Italijo Rapalska pogodba, ki je bila sklenjena 12. novembra 1920.[174]

---

171 *Straža*, 8. 11. 1918.
172 ur. Rahten, *Avstrijski in jugoslovanski državni problem*, 26.
173 Bizjak, »Umik avstro-ogrske vojske«, 33–34.
174 *Slovenska novejša zgodovina 1*, 177 in 196.

Besedilo pesmi *Hej Slovani* in *Lepa naša domovina*. Ob razglasitvi Države SHS so Slovenci v Mariboru korakali po mestu in peli obe pesmi, da bi na tak način jasno pokazali pripadnost jugoslovanski državni tvorbi (vir: Pokrajinski arhiv Maribor).

Val vračajočih se vojakov z italijanskega bojišča je slovensko ozemlje zadel v začetku novembra. Narodni vladi je s pomočjo Narodnega veča do tedaj uspelo organizirati zadostno število vagonov in lokomotiv, da je lahko transport vojakov v veliki meri potekal po železnici.[175] Hkrati je Narodni vladi glede na priporočila generala Csicsericsa uspelo priskrbeti zadostno količino hrane za vojake in krme za živali. Vojaški transporti, ki so prečkali slovensko ozemlje, se načeloma niso smeli ustavljati na glavnih železniških postajah znotraj slovenskih mest. Zaradi tega so bile ob progah oz. na območju manjših železniških postaj organizirane poljske kuhinje. Vlaki so se torej zunaj mest ustavili, vojaki so dobili hrano, lokomotive pa so bile, če je to bilo potrebno, napolnjene s svežo vodo in kurivom. Pogajanja in dogovori med Državo SHS in razpadajočo avstro-ogrsko vojsko so se izkazali za uspešne. Iz Ljubljane – nekateri transporti so vendarle prečkali tudi večja mesta – so se npr. 13. novembra odpeljali vlaki v smeri proti Češkoslovaški in Poljski.[176] Kljub uspešni organizaciji železniških transportov se je del vojske vseeno umikal peš. Za razliko od vlakov, ki se jih je tudi v primeru postanka v mestih dalo lažje nadzorovati, so ti vojaki predstavljali večjo nevarnost za ohranjanje reda in miru. Zaradi tega je Ulmansky s posebnim ukazom določil, da se je vojska lahko peš umikala po liniji: Gorica, Ajdovščina, Col, Idrija, Poljane, Škofja Loka, Smlednik, Kamnik, Vransko, Celje, Pragersko.[177] Prve ocene glede števila vojaštva, ki je prečkalo slovenski prostor, je Narodna vlada v Zagreb poslala 8. novembra. Do tega dne naj bi Ljubljano prečkalo že 200.000 vojakov. Končna ocena Narodne vlade o številu enot, ki so prešle slovensko ozemlje, je bila 379.000 vojakov, od katerih naj bi

[175] Bizjak, »Umik avstro-ogrske vojske«, 31.
[176] ÖStA, KA, Kommando der Isonzoarmee, AŠ 18, Op. 3513/4, Beilage 1.
[177] Andrejka, »Razvoj vojaštva«, 271.

bilo s pomočjo vlakov prepeljanih 279.000, 100.000 vojakov pa je slovenski prostor prečkalo peš.[178]

Zagotovo je uspešen transport avstro-ogrskih vojakov prek slovenskega ozemlja predstavljal največji organizacijski oz. splošni podvig tako Narodne vlade kot tudi Države SHS kot celote. Glede na kratkotrajni rok obstoja te države, čas konca vojne in vsesplošno pomanjkanje je novemu političnemu vodstvu uspelo svoje državljane obvarovati pred širšimi ekscesi vojske. K temu je v veliki meri pripomogla politična izkušenost članov Narodne vlade in njenih podrejenih struktur, po drugi strani pa tudi dejstvo, da so železničarji, ki so bili po veliki večini avstrijski Nemci, kljub razkroju habsburške monarhije in nastajanju južnoslovanske državne tvorbe, ki jim ni bila najbolj naklonjena, bolj ali manj nemoteno opravljali svoje delo. To je npr. pohvalil tudi Rudolf Maister. Kljub velikemu uspehu pa brez zapletov pri tako velikem številu vojakov vseeno ni šlo. Čeprav resda ni prišlo do večjega pustošenja slovenskih mest, je občasno vendarle prihajalo do manjših incidentov. Slednji so segali od manjših ropov na železniških postajah, pri katerih je »pridno« sodelovalo tudi civilno prebivalstvo, do problemov pri razoroževanju vojakov. Enote slovenske vojske so namreč ob transportih razoroževale vračajoče se vojake. Po poročanju Rudolfa Maistra je do največ težav prihajalo pri razoroževanju madžarskih enot. Tako je npr. na mariborskem koroškem kolodvoru prišlo celo do streljanja, v katerem so padli štirje madžarski vojaki.[179] V nekem drugem primeru so morale Maistrove enote na obe strani mariborskega železniškega mostu postaviti strojnice, transport madžarskih vojakov ustaviti na sredi mostu in nato enote razorožiti.[180] Do podobnih zapletov pri razoroževanju madžarskih enot

[178] Bizjak, »Umik avstro-ogrske vojske«, 31–33 in 35–36.
[179] Šnuderl, *Osvobojene meje*, 148.
[180] Maister, »Vojaški transporti«, 31.

je prihajalo tudi na ljubljanski železniški postaji.[181] Da je pri razoroževanju Madžarov šlo za širši problem, dokazuje tudi dejstvo, da je avstro-ogrski vojni minister že ob odpoklicu madžarskih enot z bojišča poizkušal doseči, da bi se te enote razorožile že ob odhodu s fronte, vendar glede na težave, na katere je naletel Maister, očitno teh navodil ni bilo možno izpeljati.[182] O ekscesih madžarskih vojakov so poročali tudi v časniku *Straža*. Tako bi naj madžarski vojaki 10. novembra na Ptuju ustrelili nekaj oseb, ko so se upirali razorožitvi. Med mrtvimi bi naj bila tudi dva otroka.[183] Edvard Vaupotič, je predvideval, da je bil glavni razlog za vojaške ekscese predvsem velika lakota. Zaradi tega je Maistru dejal: »Boljši ko strojnice bi bili menažni kotli.«[184] Kot je razvidno iz navedenih primerov, je v času vračanja vojakov prek slovenskega ozemlja prišlo tudi do smrtnih žrtev. Toda civilnemu prebivalstvu so bili razen redkih izjem prihranjeni prizori, ki jih poznamo npr. iz časa ob koncu druge svetovne vojne.

Razoroževanje avstro-ogrskih vojakov ni potekalo samo zaradi zagotavljanja varnosti, marveč tudi iz čisto pragmatičnih razlogov pridobivanja vojaškega materiala za lastne potrebe. Mlada država še zdaleč ni imela rešene mejne problematike, na nacionalno mešanih območjih razpadajoče monarhije pa so počasi začele rasti nacionalne napetosti, ki so se nanašale na vprašanje pripadnosti določenih mest in pokrajin novonastalim državam. Prav zaradi tega je zbiranje vojakov in materiala postalo ključnega pomena za dosego političnih ciljev. Narodna vlada je tako 9. novembra razglasila splošno mobilizacijo za vse moške, stare med 18 in 40 let. Mobiliziranci, ki so se morali zglasiti v Mariboru, Celju, Ljubljani in Borovljah, so

[181] Bizjak, »Umik avstro-ogrske vojske«, 30.

[182] ÖStA, KA, Kommando der Isonzoarmee, AŠ 18, Op. Nr. 1639, Predlog avstro-ogrskega vojnega ministra glede razorožitve madžarskih enot.

[183] *Straža*, 11. 11. 1918.

[184] Šnuderl, *Osvobojene meje*, 151.

prisegli zvestobo Narodni vladi. S tem so slovenski vojaki prvič prisegli lastni državi.[185] Do konca novembra je bilo nato v sestavi II. vojnega odseka, tj. območja pod upravo Ljubljane, 12.375 častnikov in vojakov. Enote slovenske vojske so tedaj imele dva generala, 47 višjih oficirjev in 962 oficirjev. Kot zanimivost velja omeniti, da je bilo tedaj v sestavi slovenske vojske tudi 7 letal in 417 avtomobilov.[186] Mobilizacija sicer od vojne izčrpanih vojakov je bila nujna. Medtem ko vojaški posegi proti Kraljevini Italiji kot članici Antante in vojni zmagovalki niso bili možni, je bilo drugače v primeru Republike Nemške Avstrije in Madžarske. Od začetka novembra oz. ustanovitve novih državnih tvorb je postalo na mednarodnopolitičnem in posledično tudi notranjepolitičnem področju najbolj pereče vprašanje vzpostavljanja novih meja. V primeru Slovencev je bila tedaj nerešena pripadnost Spodnje Štajerske, Koroške in Prekmurja. Ta problematika je, kot bomo videli v naslednjem poglavju, presegla tudi »rok trajanja« Države Slovencev, Hrvatov in Srbov.

[185] Perovšek, *Slovenska osamosvojitev*, 91–92.
[186] Švajncer, *Slovenska vojska*, 71–72.

IV

Živela, Jugoslavija!

Z razpadom Avstro-Ogrske je v obdonavskem prostoru nastopil politični vakuum, ki so ga želele zapolnjevati države naslednice. Kot ključna zunanjepolitična zagata časa po »padcu« Habsburžanov se je zaradi tega pojavilo vprašanje novih meja. Tako kot v času druge polovice »dolgega« 19. stoletja v primeru nacionalnih trenj so bila tudi jeseni 1918 najbolj na udaru nacionalno mešana območja. Za tamkajšnje prebivalstvo in politične voditelje se je s koncem bojevanja na frontah začel »boj« za dosego zunanjepolitičnih ciljev. Po koncu vojne in fazi prehoda vračajočih se avstro-ogrskih vojakov tudi za Slovence ni nastopilo obdobje miru oz. normalizacije razmer, ampak nadaljevanje bojev za ohranjanje celovitosti njihovega etničnega ozemlja in posledično tudi političnega preživetja slovenske oz. jugoslovanske državnosti. Ker je bil zaradi italijanske zasedbe zahodni del slovenskega etničnega ozemlja »izgubljen«, je bilo še toliko bolj treba strniti vrste in skušati z odločnimi potezami ohraniti vsaj celovitost preostalega slovenskega etničnega ozemlja. Ob »boju za meje« pa se je jeseni 1918 začel tudi »boj« za prihodnjo politično ureditev nove jugoslovanske države, ki je zapečatil usodo Slovencev in v obdobju do izbruha druge svetovne vojne zaznamoval odnose med slovenskimi političnimi strankami.

Veselju nad razglasitvijo nove jugoslovanske države je sledilo nemirno obdobje. Medtem ko so Narodno vlado in Narodno veče prvo polovico novembra skrbeli predvsem vojaški transporti, je bila pereča tema za Narodni svet za Štajersko vprašanje meje in oblasti na Spodnjem Štajerskem. Kot odziv na razglasitev Države Slovencev, Hrvatov in Srbov (SHS) je namreč mariborski mestni svet, ki je bil v rokah avstrijskih Nemcev, Maribor in njegovo okolico 30. oktobra razglasil za sestavni del Republike Nemške Avstrije.[187] Če se spomnimo že omenjenega nemškega spodnještajerskega trdnjavskega trikotnika, ki so ga sestavljali Celje, Ptuj in Maribor, je jasno, da je Maribor ležal najbliže novi meji z Republiko Nemško Avstrijo. Prav zaradi tega se je spodnještajersko nemštvo zavedalo, da sta Ptuj in Celje bolj ali manj »izgubljena«, medtem ko se je v Mariboru začel boj za nacionalno pripadnost. S tem pa so že večkrat omenjena nacionalna trenja po koncu prve svetovne vojne ponovno dosegla enega izmed svojih vrhuncev.[188]

Medtem ko so spodnještajerski Nemci izbruh vojne izkoristili za obračunavanje z nacionalnimi nasprotniki, je nov jugoslovanski državni okvir Slovencem ponudil priložnost, da so lahko začeli javno izražati odkrito močno nasprotovanje nemštvu. Prvega novembra 1918 so npr. v *Slovenskem narodu* zapisali:

> Otresli smo se vas, ki ste nas zatirali. Ne prožimo vam roke v slovo. Same vesele obraze vidite po naših deželah. /…/ Veseli smo, da smo se vas iznebili, veseli bodite tudi vi, da vam ne bo treba več živeti skupaj z nami, ki ste nas zaničevali vedno kot manjvreden napol zverski narod. O zverinstvu se bomo pomenili še na mirovni konferenci. Radostnega srca se poslavljamo od vas in upamo, da ne bomo imeli nikdar več z vami opraviti več, kakor je nam samim koristno in ljubo.[189]

[187] Stavbar, »Maribor v letih 1917 in 1918«, 213.
[188] Prim. Cvirn, *Trdnjavski trikotnik*.
[189] *Slovenski narod*, 1. 11. 1918.

Še bolj kot tiskane besede so spodnještajersko nemštvo presenetile odločne poteze posameznikov, ki so v negotovem času stopili na plan in pričeli »pisati zgodovino«. Tako je npr. avstro-ogrski častnik slovenskega rodu, ki do tedaj v svoji vojaški karieri ni pretirano blestel, v prelomnih trenutkih slovenske zgodovine stopil v ospredje.[190] Prvega novembra 1918 je major Rudolf Maister po pooblastilu Narodnega sveta za Štajersko izkoristil sestanek, ki ga je sklical Anton Holik, mariborski mestni poveljnik, ter v Mariboru in okolici prevzel vojaško oblast. Narodni svet ga je nato na njegovo zahtevo imenoval za generala, da bi se lahko tako laže pogajal z visokimi vojaškimi častniki nasprotne strani. Dan pred sestankom mariborskega vojaškega poveljstva se je Maister v Narodnem domu v Mariboru sestal s svojimi zaupniki. Stotnik Edvard Vaupotič, eden njegovih najtesnejših sodelavcev, je tedaj slovenskim oficirjem naročil, da naj bodo naslednji dan na sestanku v Meljski vojašnici oboroženi s pištolami, ker se bo zgodilo nekaj pomembnega.[191] General Maister – pri tem je treba dodati, da je moral Karel Verstovšek Narodno vlado v Ljubljani precej prepričevati, da je potrdila Maistrov čin – je nato že tretjega novembra ukazal neslovenskim vojakom, da morajo zapustiti Maribor v smeri proti Lipnici, sočasno pa je v svoje roke prevzel nekdanje avstro-ogrske vojaške objekte. Čeprav je s svojimi akcijami odločilno vplival na reševanje vprašanja pripadnosti Spodnje Štajerske v korist Slovencev, med Maistrom in Narodno vlado ni vladala pretirana naklonjenost. Na eni strani je imela Ljubljana občutek, da novopečeni general deluje preveč na svojo pest, Maister na drugi strani pa ni razumel oklevanja politikov. Kot vojak je bil v ekstremnih razmerah zagotovo vajen sprejemati hitre in odločne rešitve in zaradi tega ni vedno razumel oklevanja in »debatiranja« politikov. Kljub šumom in določeni meri nerazumevanja so

[190] Klemenčič, »Germanizacija slovenske Štajerske«, 51–55.
[191] Penič, »General Rudolf Maister«, 28.

Skupinski portret generala Rudolfa Maistra (prva vrsta, šesti z desne), vojaških poveljnikov in predstavnikov Antante. Različne delegacije Antante so si v času potekanja pogovorov o določitvi meja tudi na terenu ustvarjale mnenje o narodnosti razmerah (vir: Pokrajinski arhiv Maribor).

Maistrove akcije avstrijski strani gotovo jasno pokazale, da pripadnost Maribora in obmejnih mest še zdaleč ni odločena.[192]

Od začetka novembra naprej so se dogodki na Spodnjem Štajerskem začeli odvijati s precejšnjo dinamiko. Država SHS je razglasila splošno mobilizacijo moških, starih med 18 in 40 let, medtem pa je Maister »na terenu« spodbujal nastajanje narodnih straž. Le-te bi naj ob nastajajoči vojski zagotavljale red in mir ob vračanju vojakov.[193] Na tej podlagi je 3. novembra v Mariboru nastala t. i. Zelena garda oz. Marburger Schutzwehr. Ta je sicer bila uradno podrejena Maistru, toda mariborski Nemci tega niso priznavali in so delovali mimo generala. Ker je bilo zbiranje oz. novačenje slovenskih mož šele v začetni

[192] Prim. Kladnik, »General Rudolf Maister«.
[193] Perovšek, *Slovenska osamosvojitev*, 91–92.

fazi, Maistru ni preostalo drugega, kot da je sprejel samovoljo Zelene garde, ki je bila pomembna pri zagotavljanju reda in miru ob množičnih vojaških transportih, ki so prečkali tudi mesto ob Dravi.[194] Ker je število članov Zelene garde naglo raslo, 23. novembra je štela približno 1500 mož, in bi lahko pri prihajajočem odločanju o pripadnosti mesta igralo ključno vlogo, se je Maister, takoj ko je minila nevarnost vojaških transportov, odločil, da bo odločno nastopil proti njej.[195] Znamenita akcija razorožitve Schutzwehra, ki je dočakala tudi filmsko uprizoritev, se je začela 23. novembra ob štirih zjutraj. Večina pripadnikov Zelene garde je tedaj mirno spala, medtem pa so Maistrovi vojaki najprej prekinili nemške telefonske zveze ter v samo 47 minutah razorožili nasprotnike. S to akcijo sta slovensko vojaštvo in uprava postala popoln gospodar mesta in okolice. Razorožitvi Schutzwehra je sledila zasedba severne meje na Spodnjem Štajerskem. V vmesnem času je Maistru namreč uspelo mobilizirati dovolj vojakov, da je lahko s svojimi borci zasedel območje okoli Radgone, Šentilja in Kozjaka. Na tej podlagi je bila vzpostavljena razmejitvena oz. demarkacijska črta z Republiko Nemško Avstrijo na Spodnjem Štajerskem, ki je v osnovi – v sklopu pogajanj na pariški mirovni konferenci je prišlo do nekaterih sprememb – predstavljala bodočo mejo. Novembrsko dogajanje v Mariboru in okolici je bilo jasen znak, da bo pri vzpostavljanju meja še precej težav.[196]

Ob naraščanju napetosti na nacionalno mešanih območjih so na najvišjem političnem nivoju od nastanka Države SHS naprej potekale priprave na združitev s Kraljevino Srbijo v enotno jugoslovansko državo. Ideje o takšni združitvi so obstajale že precej časa. Ob reševanju južnoslovanske problematike znotraj

---

194 Žnidarič, »Prispevek k zgodovini Nemcev v Mariboru«, 20.

195 Jenuš, »›Es gibt einen Meister‹«, 226. Več o nemško-slovenskih odnosih v Mariboru v obdobju pozne habsburške monarhije in prevratni dobi beri v: Jenuš, *Ko je Maribor postal slovenski*.

196 Klemenčič, »Germanizacija slovenske Štajerske«, 51–55.

Razglas

Da se zasigura varnost premoženja ter osebe, se oredi sledeče:

1. Vsakdo, ki pleni ali ropa javno blago

se ustreli.

2. Vsaki hiši ali vsaki osebi, katera poseduje ali hrani naropano blago, **se odtegne vsaka pravica do postavnega varstva.**

3. Vsakdor, ki se oborožen zoperstavlja naredbam narodnih oblastij ter Narodne straže

se ustreli

Sodržavljani! Bodite mirni, ter obdržite pamet! Rabili bodete zlasti sedaj v prehodni dobi, ko pridejo najtežji časi, pomoč narodnih oblastij. Zato se jim sedaj pokorite, ter skrbite sami za mir in red!

Ptuj, dne 2. listopada 1918.

Okrajno glavarstvo. Okrajni odsek Narodnega sveta. Vojaško poveljstvo v Ptuju.

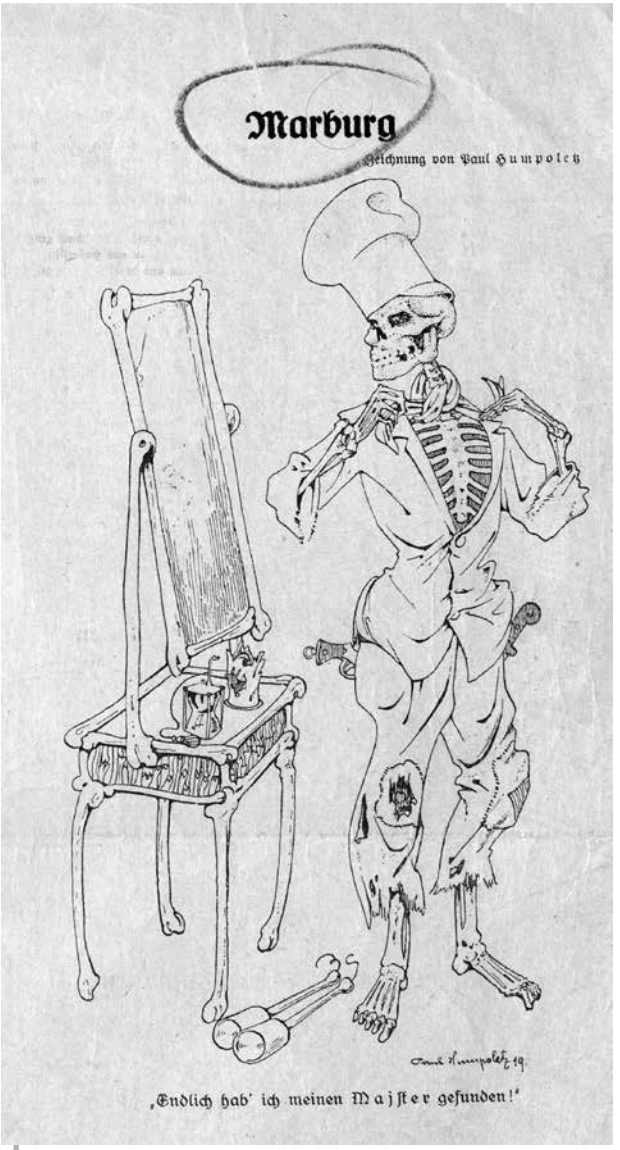
Letak z razglasom ptujskega odseka Narodnega sveta. Državne oblasti so v nemirnih časih vračanja vojakov in vsesplošnega pomanjkanja ljudi želeli miriti, a hkrati z jasnimi opozorili odvračati od plenjenj in ropanj (vir: Pokrajinski arhiv Maribor).

monarhije so namreč nekateri intelektualci in politiki že pod žezlom Habsburžanov sanjali o povezovanju južnih Slovanov zunaj okvirov Avstro-Ogrske. A kot nam je nazorno pokazal primer ravnanja oblasti do preporodovcev in Ivana Hribarja, je javno izražanje takšnih teženj lahko posamezniku nakopalo precej težav. Izbruh prve svetovne vojne so nato nekateri »jugoslovanski agitatorji« izkoristili za aktivnejše priprave na jugoslovansko povezovanje. Posamezniki, ki so menili, da je z vojno prišel tudi čas priprav na razpad monarhije, so po

juniju/juliju 1914 zapustili domovino in se začeli v emigraciji povezovati. Najprej so se sestajali v Rimu. Njihovo delovanje je podpiral tudi srbski ministrski predsednik Nikola Pašić. Toda čeprav je Kraljevina Srbija težnje »habsburških« južnih Slovanov po odhodu iz monarhije podpirala (decembra 1914 je npr. izdala *Niško deklaracijo*, v kateri je kot ključni vojni cilj navedla tudi osvoboditev Slovencev in Hrvatov), je hkrati izrazila tudi jasne omejitve podpore južnoslovanskim bratom. Srbija namreč kot zaveznica Antante ni želela posegati po ozemljih, ki jih je Antanta obljubila Kraljevini Italiji za vstop v vojno. To pa je seveda pomenilo, da je bilo v luči morebitne priključitve slovenskega ozemlja skupni jugoslovanski državni tvorbi že vnaprej jasno, da se politično vodstvo nove države ne bo pretirano zavzemalo za ohranjanje celovitosti slovenskega etničnega prostora.[197]

Po prvih mesecih delovanja v Rimu so se slovenski in hrvaški »jugoslovanski agitatorji« ob bližajočem vstopu Kraljevine Italije v vojno odpravili v Pariz, kjer je njihovo delovanje nato dobilo jasnejše okvire. Na tej podlagi je prišlo do uradne ustanovitve Jugoslovanskega odbora, ki so ga na začetku sestavljali: Ante Trumbić, Nikola Stojanović, Hinko Hinković, Frank Potočnjak in Bogumil Vošnjak. Slednji je bil najpomembnejši slovenski član odbora, čeprav sta v njem delovala tudi Niko Županič in Gustav Gregorin. Člani odbora so se sestajali v hotelu Madison na Rue des Petits Champs, ki je bil vse do konca prve svetovne vojne glavni sedež Jugoslovanskega odbora.[198] Le-ta je skušal svoja videnja prihodnosti južnih Slovanov širši evropski javnosti, predvsem seveda v antantnih državah, približati prek izdajanja lastnega časopisja. Tako je odbor v Parizu izdajal *Bulletin Yougoslave*, v Londonu pa *The Southern Slav Bulletin*. Oba časopisa sta objavljala članke, v katerih sta opozarjala na nujnost razpada

[197] Rahten, *Od Majniške deklaracije*, 73–74.
[198] Gačić, *Bogumil Vošnjak*, 52.

Karikatura iz časopisa *Der Esel*, 8. 2. 1919, ki prikazuje oboroženega okostnjaka v razcapani obleki in kuharski kapi, ki se občuduje v ogledalu in pravi: »Končno sem našel svojega Majstra«. S tem je nemška stran namigovala na »krvnika« Rudolfa Maistra, ki je v njihovih očeh simboliziral »nasilni« prevzem oblasti na Spodnjem Štajerskem in Koroškem (vir: Pokrajinski arhiv Maribor).

Avstro-Ogrske in pomembnost združitve »habsburških« južnih Slovanov s Kraljevino Srbijo.[199]

Ključnega pomena za nadaljnjo izgradnjo skupne jugoslovanske države je postalo srečanje članov Jugoslovanskega odbora s predstavniki srbske vlade na Krfu leta 1917. Od Slovencev je tedaj na Krf pripotoval samo Bogumil Vošnjak. Zaključek srečanja je predstavljala 20. julija 1917 sprejeta Krfska deklaracija, ki je postavila temelje, na podlagi katerih bi naj prišlo do združitve »habsburških« južnih Slovanov s Kraljevino Srbijo v enotno jugoslovansko državno tvorbo. Deklaracija je opredelila Srbe, Hrvate in Slovence kot troimeni narod, enak po krvi in jeziku. Vsi trije narodi bi naj ustanovili svobodno in neodvisno kraljestvo pod žezlom Karađorđevićev. Ravno v času sprejetja Krfske deklaracije je prišlo do ponovnega sklica dunajskega državnega zbora, pomilostitve cesarja Karla in začetkov živahnega deklaracijskega gibanja v podporo Majniški deklaraciji. Hkrati so pogovori o prihodnji jugoslovanski državi potekali po katastrofalnem porazu srbske vojske in avstro-ogrski zasedbi večjega dela Srbije. Medtem se je Rusija, tradicionalna srbska pravoslavna zaveznica, utapljala v revoluciji. V danih okvirih je torej Majniška deklaracija, ki je nastala dobra dva meseca pred Krfsko, predstavljala realnejšo politično pot Slovencev. Toda dobro leto po sprejetju obeh deklaracij se je slika popolnoma obrnila. Avstro-Ogrska je bila v zatonu, jugoslovanska združitev pa je postajala politična realnost.[200]

Dogovori, sprejeti na Krfu, so po razpadu habsburške monarhije in nastanku Države SHS postali temelj za pogovore o jugoslovanski združitvi. Le-ti so potekali v Ženevi med 6. in 9. novembrom 1918. Tedaj so se v Švici zbrali predstavniki srbske kraljeve vlade, ki jih je vodil ministrski predsednik in zunanji minister Nikola Pašić, delegacija Države SHS, ki

[199] Rahten, *Od Majniške deklaracije*, 74.

[200] Prav tam, 80–81.

jo je vodil Anton Korošec, ter predstavniki Jugoslovanskega odbora, ki jih je vodil Ante Trumbić. Po pogovorih so podpisali sporazum o združitvi Države SHS s Kraljevino Srbijo v skupno državo na federativni osnovi. Toda federativna zasnova prihodnje združene jugoslovanske državne tvorbe ni bila pogodu vladajočim srbskim krogom in dvoru. Le-ti so želeli bolj kot združitev dveh držav izvesti priključitev Države SHS h Kraljevini Srbiji. Zaradi tega določila glede federativnega razmerja zanje niso bila sprejemljiva. Čeprav je Pašić pristal na »federativnost« tudi pod pritiski Francozov, je Ženevo zapustil s figo v žepu. Po vrnitvi v Beograd je odstopil s položaja ministrskega predsednika in tako izničil sklenjene dogovore.[201] Medtem ko se je Korošec o združevanju pogajal v Ženevi, nato pa odpotoval še v Pariz, je bil položaj doma precej napet. Zaradi napredovanja Kraljevine Italije – ta je tudi v Istri in Dalmaciji »pridno« posegala po ozemljih, obljubljenih v Londonu – ter napetosti na Spodnjem Štajerskem in Koroškem so posamezni politiki iz skupine, ki je predstavljala Državo SHS, začeli zagovarjati hitro združevanje s Kraljevino Srbijo. Iz strahu, da bo Italija zasedla precej več, kot ji je »pripadalo«, so npr. predstavniki Pokrajinske vlade za Dalmacijo 16. novembra 1918 na Narodno veče poslali pobudo o čim hitrejši združitvi s Srbijo in Črno goro. Glavni slovenski politični stranki, VLS in JDS, sta imeli glede dalmatinskega predloga različni stališči. Medtem ko ga je VLS zavrnila, so ga v JDS podprli. Z neenotnostjo glede hitrosti in načina združevanja se je v slovenskem političnem prostoru začela krhati enotnost, ki je vladala dobre tri tedne pred tem pri vprašanju odhoda iz habsburške monarhije. Končno odločitev o združitvi je nato sprejelo Narodno veče na svojem srečanju 23. in 24. novembra. Na koncu je prevladal vsesplošni strah pred razkosanjem Države SHS zaradi zunanjih dejavnikov in osrednji odbor Narodnega veča za jugoslovansko državno zedinjenje je sprejel sklep o združitvi s Kraljevino Srbijo. Strah pred srbsko hegemonijo v

[201] Grdina, »Anton Korošec med sodobniki in v zgodovini«, 32–33.

novi jugoslovanski državi je bil manjši od želje po vzpostavitvi močne državne tvorbe, ki bi se lahko vojaško in diplomatsko uprla pritiskom svojih sosedov. Pragmatizem, ki je konec novembra 1918 »zmagal« tudi med slovenskimi politiki, je bil zagotovo odraz mnenja, da se bo po združitvi dalo odnose znotraj države rešiti v prid vseh narodov. Toda to upanje se je izkazalo za utopično in »porodne težave« Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev so državo zaznamovale vse do izbruha druge svetovne vojne.[202]

Združitev Države Slovencev, Hrvatov in Srbov s Kraljevino Srbijo – ta je pred tem vase »posrkala« še Črno goro – je bila izvedena 1. decembra 1918. Kljub željam po federativni ureditvi države je bila Kraljevina SHS zaradi srbskega vztrajanja organizirana kot centralizirana dedna monarhija pod vladavino Karađorđevićev. Za prvega jugoslovanskega kralja je bil razglašen Peter I., čeprav je de facto državo zaradi očetovega slabega zdravstvenega stanja vse od njene razglasitve naprej vodil regent Aleksander. Takšno državno ureditev so predstavniki Države SHS, ki so v Beograd pripotovali 28. novembra, sprejeli tudi na podlagi močnega prepričevanja Svetozarja Pribičevića, enega izmed dveh namestnikov Narodnega veča. Na koncu je bila jugoslovanska združitev predvsem odraz pragmatizma zaradi splošnega mednarodnopolitičnega položaja. Vsekakor med delom slovenske politike, predvsem v katoliškem taboru, ni vladalo niti približno takšno navdušenje kot dober mesec poprej ob razglasitvi Države SHS. To nakazuje tudi poročanje časopisja. Časnik *Slovenec* npr. na svoji naslovnici ni na veliko natisnil novice o jugoslovanski združitvi, ampak je to storil šele na drugi strani izdaje z dne 3. decembra.[203] Medtem je bil položaj nekoliko drugačen v liberalnem taboru in »njihovem« časniku *Slovenski narod*.[204] Mešani občutki slovenskih

[202] Perovšek, *Liberalizem in vprašanje slovenstva*, 87–91.
[203] *Slovenec*, 3. 12. 1918.
[204] *Slovenski narod*, 3. 12. 1918.

politikov decembra 1918 so se v prihodnjih mesecih in letih vedno močneje kazali tudi v drugačnem odnosu oz. dojemanju skupne jugoslovanske države.

Razglasitvi Kraljevine SHS je 20. decembra sledilo oblikovanje prve jugoslovanske vlade. V njej so pomembne položaje zasedali tudi predstavniki glavnih slovenskih političnih strank. Anton Korošec je tako postal podpredsednik vlade, Albert Kramer, liberalec, pa minister za konstituanto in izenačevanje zakonov.[205] Kramer je tako v prvi vladi zasedel izjemno pomemben ministrski položaj, saj je bilo sprejetje ustave eno izmed ključnih notranjepolitičnih vprašanj nove državne tvorbe. Medtem ko so na notranjepolitičnem področju tudi po razglasitvi države potekale burne razprave o njeni prihodnji ureditvi, je bilo na zunanjepolitičnem področju za Kraljevino SHS ključnega pomena mednarodno priznanje. Šele na tej podlagi bi se lahko kot enakovredna partnerica pogajala s sosednjimi državami. Medtem ko Država SHS ni bila deležna takšne »časti«, so Kraljevino SHS kot prve 5. februarja 1919 priznale ZDA. V začetku maja je nato sledilo priznanje preostalih antantnih držav, razen Kraljevine Italije, ki je svojo novo sosedo priznala šele 28. junija.[206] Čim hitrejše priznanje svetovnih velesil je bilo pomembno tudi zaradi sklica pariške mirovne konference. Ta je začela zasedati 18. januarja 1919. Antantne velesile so se za sklic mirovne konference odločile, da bi po eni strani preprečile izbruh novih vojn, mnoge države so namreč pri reševanju mejnih težav začele rožljati z orožjem, po drugi strani pa so želele določiti vojne krivce in jim »izstaviti« račun za vojno škodo. Pariška mirovna konferenca je nato predvsem na podlagi njenih sklepov oz. sklenjenih mednarodnih pogodb postala simbol povojne podobe Evrope, temelj številnih mirovnih pogodb 20. stoletja, a za mnoge hkrati tudi glavni razlog oz. »orožje« za revanšistično politiko.[207]

---

[205] Perovšek, *Liberalizem in vprašanje slovenstva*, 96–98.

[206] Balkovec, *Prva slovenska vlada*, 20.

[207] Himmelreich, »Slovenski člani jugoslovanske delegacije«, 163.

Ravno v času, ko so se v Parizu začeli zbirati visoki diplomati in politični predstavniki velesil – o tem več v nadaljevanju –, so vprašanja glede meja med Kraljevino SHS in Republiko Nemško Avstrijo na območju Koroške prerasla v vojaške spopade. Do prvih obmejnih nesoglasji je podobno kot na Spodnjem Štajerskem prišlo že novembra, torej še pod okriljem Države SHS, ko je npr. major Alfred Lavrič s svojimi enotami vkorakal v Borovlje. Napredovanju slovenskih enot sta sledila premirje in vzpostavitev demarkacijske črte, ki je potekala na liniji Ziljica–Zilja–Drava–Brezje–Velikovec.[208] V začetku decembra so se nato ponovno vneli spopadi, ki sta jih obe strani skušali končati s pogovori in določitvijo nove demarkacijske črte. Vendar ponujene rešitve niso zadovoljile ne ene ne drugi strani, kar je v začetku januarja 1919 pripeljalo do ofenzive avstrijskih sil. Spopadi so se nato ustavili 14. januarja, do podpisa novega premirja pa je prišlo 19. januarja. Toda tudi to premirje je trajalo le kratek čas. Konec aprila so enote Dravskega divizijskega območja sprožile novo ofenzivo. Ker je mirovna konferenca v Parizu v tem času dobila že precejšen zagon, si Kraljevina SHS, do tedaj že priznana s strani ZDA, ni mogla privoščiti, da bi sredi mirovnih pogajanj izpadla kot država, ki je ravnokar začela z vojaškimi posegi proti svoji sosedi. Zaradi tega so ofenzivo predstavili kot samoiniciativno akcijo slovenskih vojaških poveljnikov. Velikopotezni načrt, s katerim so želeli zasesti celotno južno Koroško, je nato spodletel. V začetku maja so namreč avstrijske enote prešle v precej uspešno protiofenzivo, ki je slovenske enote prisilila v umik. Hitro napredovanje avstrijske strani so pri Vratih pri Muti ustavile enote »Maistrovega« Štajerskega obmejnega poveljstva. Uspešni prekinitvi avstrijskega napredovanja je 9. maja sledil začetek pogajanj o premirju, ki so se vlekla do sredine meseca, vendar niso bila uspešna. Kraljevina SHS se je namreč v vmesnem času odločila, da bo kljub pogajanjem v Parizu z vojaško akcijo skušala vzpostaviti stanje pred

[208] Ravbar, »Poročnik Lojze Ude«, 40–41.

29. aprilom oz. uspešno avstrijsko protiofenzivo. Na tej podlagi se je 28. maja začela nova ofenziva, v kateri je na jugoslovanski strani sodelovalo ok. 12.000 vojakov. Tem je do 6. junija uspelo zasesti Gosposvetsko polje in Celovec. Po uspešno izvedenem vojaškem posegu, ki je znatno povečal jugoslovansko »posest« na južnem Koroškem, je bilo nadaljnje odločanje o pripadnosti tega območja prepuščeno mirovni konferenci v Parizu.[209]

Udeleženci pariške mirovne konference so se delili v dve skupini. Prvo so sestavljale zmagovite velesile, ki so krojile tedanjo podobo sveta: ZDA (Woodrow Wilson), Velika Britanija (David Lloyd George), Francija (Georges Clemenceau) in Kraljevina Italija (Vittorio Orlando). Svet »velikih štirih« oz. »velikih petih«, pri globalnih vprašanjih je namreč sodelovala tudi Japonska, se je sestajal tajno, imel pa je izjemno moč in vpliv, saj je lahko sprejemal končne odločitve in sklepe konference. Drugo, precej večjo skupino, v katero je spadala tudi delegacija Kraljevine SHS, so tvorile države udeleženske konference, katerih predstavniki oz. delegati so lahko samo vlagali predloge oz. o svojih stališčih obveščali svet »velikih petih« ter sodelovali na plenarnih sestankih in komisijah. Zaradi tega je bilo za delegacije teh držav izjemno pomembno vzpostavljati tesne oz. prijateljske odnose s predstavniki »velikih petih«, da bi lahko tako dosegli svoje cilje. Na pariški mirovni konferenci je tako šlo v veliki meri tudi za spogledovanje majhnih z velikimi. Tisti, ki mu je na svojo stran uspelo pridobiti najmočnejše osebnosti konference, je imel najboljše možnosti za dosego svojih ciljev. Tega so se po prihodu v Pariz dobro zavedali tudi slovenski predstavniki, ki so velike upe polagali predvsem v razsodnost ameriškega predsednika Wilsona.[210]

---

[209] *Slovenska novejša zgodovina 1*, 215–218; prim. Rahten, *Po razpadu skupne države*.

[210] Rahten, »Wilsonova srečanja in razhajanja s Slovenci«, 195–196; Himmelreich, »Slovenski člani jugoslovanske delegacije«, 163.

Jugoslovanska delegacija je štela približno 110 članov in je tako spadala med najštevilčnejše. Ožji del delegacije je sestavljalo sedem članov, in sicer trije Srbi (Nikola Pašić kot predsednik, dr. Milenko Vesnić in Mateja Bošković), dva Hrvata (dr. Ante Trumbić in dr. Josip Smodlaka) in dva Slovenca (dr. Ivan Žolger in Otokar Rybař). Glavni tajnik jugoslovanske delegacije je bil dr. Bogumil Vošnjak.[211] Izmed naštetih so bili Pašić, Trumbić, Vesnić in Žolger polnopravni delegati. To je pomenilo, da so se lahko udeleževali plenarnih zasedanj.[212] Slovenski del jugoslovanske delegacije je bil strokovno izjemno dobro podkovan, saj je bilo slovenski politiki jasno, da je bilo v Pariz, glede na nerešena mejna vprašanja, treba poslati najboljše ljudi. Sestavljali so jo pravniki, ekonomisti, zgodovinski in etnografski izvedenci, jezikoslovec itd. Mnogi izmed njih so se že pred sklicem mirovne konference ukvarjali s pripravo izhodišč za pogajanja o mejah. Slovenski politiki so se namreč že v času priprav na odhod iz habsburške monarhije zavedali, da bo treba pri reševanju mejne problematike nastopiti z dobrimi argumenti. Na tej podlagi je Narodni svet že avgusta 1918 začel zbirati gradiva o slovenskih etnografskih mejah. Ob že omenjenih Žolgerju, Rybařju in Vošnjaku so slovenski del jugoslovanske delegacije sestavljali še: dr. Niko Županič, Ivan Marija Čok, dr. Fran Kovačič, ing. Janko Mačkovšek, prof. Janko Pretnar, prof. Josip Ribarič, dr. Matija Slavič, Ivan Jerman, Milko Kramer, Vekoslav Kisovec, dr. Ivan Švegel, Ivo Šubelj, Bruno Hugo Stare, Drago Marušič, Alojz Šusteršič, dr. Miroslav Juvančič, dr. Lambert Ehrlich, Janko Hacin, Jurij Matej Trunk, Franjo Vilfan in Ivan Praprotnik. Seveda vsi omenjeni člani niso bili ves čas prisotni v Parizu. Število članov delegacije se je namreč v času trajanja mirovne konference spreminjalo. Po potrebi so posamezniki naknadno pripotovali

[211] Jenuš, »Slovenska pričakovanja«, 182.

[212] Rahten, »Pariška mirovna konferenca in Slovenci«, 27; Himmelreich, »Slovenski člani jugoslovanske delegacije«, 165.

v Pariz, spet drugi pa francosko prestolnico zapustili pred koncem pogajanj.[213]

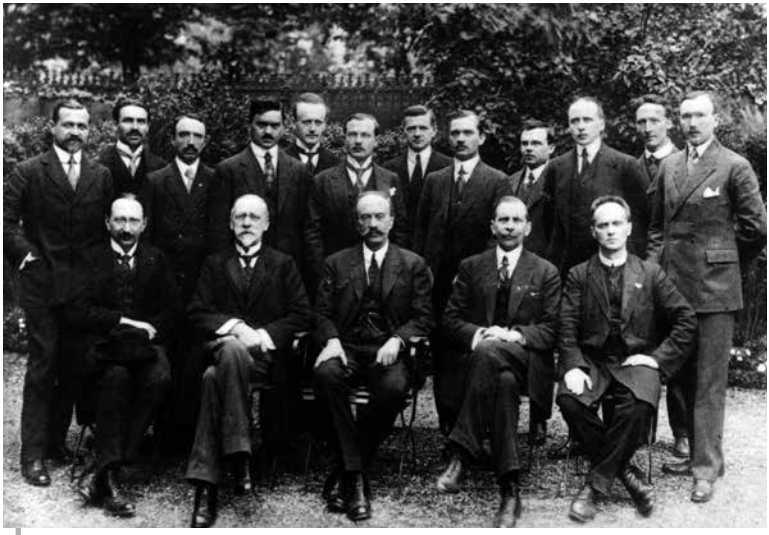
Slovenski delegati kot tudi politiki doma so zaradi nerešenih mejnih težav in nevarnosti dodatnega krčenja celovitosti slovenskega etničnega območja velike upe polagali v dogajanje v Parizu. Tedanje doživljanje zunanjepolitičnega položaja Slovencev slikovito prikazujejo besede dr. Janka Brejca, ki je v svojem govoru ob obisku westminstrskega nadškofa kardinala Francisa Bourna 10. marca 1919 v Ljubljani med drugim dejal:

> Mali smo, Slovenci, a postavila nas je božja previdnost na eno najvažnejših točk svetovne oble. Kakor klin ali zapah smo potisnjeni med Adrijo in Nemci, vratarji smo do Sredozemskega morja. Kljub temu pa, da smo izpričali svojo trdno voljo, biti vredni drugih narodov, ki jim je do poštenja in do človečanstva vrednega razvoja, in da smo se izkazali kot vrle borce za pravico in svobodo, moramo trpeti neznosno duševno bol. Dve rani nas pečeta kakor živi ogenj: Koroška in Primorje! Eno tretjino naše zemlje ima zasedene neprijatelj, naše zemlje, ko jo ljubimo tako iskreno, da je niti eno ped ne moremo dati brez strahu, da po tej rani izkrvavimo! Ljubezen do grude je za ljubeznijo do vere najeminentnejša poteza našega naroda. Pa naj bi se svoji zemlji mogli odreči? Morali odreči? /…/ Mi nismo kulture potrebna kolonija! Naj se naš narod ne tira v obup in naj se ne stvarja iredenta, stalna grožnja vsakega miru! Pustite nam ključe do Jadrana in prek njega do Sredozemskega morja! Pustite nam jih, ki smo si jih bili svojčas sami vzeli, pa Vam hočemo i Jadran i Sredozemstvo čuvati z zvestobo Slovencev, ki nikdar ne gane. Zvestobo hočemo vračati z zvestobo![214]

---

[213] Himmelreich, »Slovenski člani jugoslovanske delegacije«, 165–166; prim. Benedik, *Lambert Ehrlich*.

[214] *Slovenec*, 13. 3. 1919.

Slovenska sekcija pri jugoslovanski delegaciji na mirovni konferenci v Parizu (skupinska fotografija). Spredaj z leve: Bogumil Vošnjak, Gustav Gregorin, Hrvat Dinko Trinajstić, Otokar Rybař in Lambert Ehrlich. Z leve stoje: Franjo Vilfan, Milko Brezigar, Josip Ribarič, Tomaž Šorli, Janko Mačkovšek, Ivan Čok, Drago Marušič, Ivan Gruden, Rudolf Steinmetz, Jurij Trunk, Bruno Hugo Stare in Ivan Žolger (vir: Pokrajinski arhiv Maribor).

Ob Brejcu je pomen dogajanja v Parizu odlično strnil tudi publicist Fran Erjavec, ki je v svoji študiji o Slovencih na pariški mirovni konferenci zapisal: »Bolj ali manj sporno se je pojavljalo namreč skoro vse slovensko ozemlje, izvzemši ljubljanskega okoliša z Dolenjsko in Štajersko južno od Celja.«[215]

Pred slovensko delegacijo v Parizu je bila torej obsežna naloga pogajanj o mejnih vprašanjih s Kraljevino Italijo ter meje na območju Spodnje Štajerske, Koroške in Prekmurja. V želji, da bi si v pogajanjih izborili kar se da ugoden položaj, so slovenski predstavniki skušali navezati tesnejše stike z ameriškim predsednikom Wilsonom. Le-ta je od razglasitve

[215] Erjavec, *Slovenci na mirovni konferenci*, 7.

svojih 14 točk januarja 1918 veljal za novo zvezdo na svetovnem političnem prizorišču. Ne nazadnje je ena izmed omenjenih točk obljubljala avtonomijo narodov habsburške monarhije, ko pa je ta jeseni 1918 postala realnost, pa so prav ti narodi upali, da bo Wilson obvaroval tudi ozemeljsko celovitost njihovega etničnega prostora. Prvič v zgodovini so se tako posameznimi evropski narodi, med njimi tudi Slovenci, za dosego svojih ciljev začeli navezovati na ameriškega »vélikega brata«. Predvsem pri reševanju vprašanja pripadnosti Koroške so slovenski predstavniki upali na Wilsonovo podporo. Eden izmed povodov za to je bil njegov ekspoze o Celovški kotlini, ki ga je Wilson v Parizu predstavil 27. maja 1919. V njem je opozoril, da gospodarska meja v Celovški kotlini ni bila skladna z narodnostno, in prišel do sklepa, da je bil južni del Koroške, ki je bil tedaj pod nadzorom jugoslovanskih sil, nerazdružljivo povezan s severnim nemškim delom. Na podlagi takšne ugotovitve je ameriški predsednik razvil idejo o plebiscitu za območje Celovške kotline. Ravno v času, ko je Wilson predstavil svoja stališča glede nadaljnje usode Koroške, je v Pariz pripotovala posebna slovenska deputacija. Vodil jo je dr. Janko Brejc, ob njem pa so jo sestavljali še ljubljanski knezoškof Anton Bonaventura Jeglič, dr. Karel Triller, dr. Vladimir Ravnihar, Albin Prepeluh in Rudolf Golouh.[216]

Slovenskim predstavnikom se je nato predvsem po zaslugi dr. Ivana Švegla in dr. Bogumila Vošnjaka, ki sta imela dobre povezave v ZDA, uspelo s predsednikom Wilsonom srečati dvakrat. Prvič na temo vprašanja postavljanja meje s Kraljevino Italijo, drugič pa na temo vprašanja pripadnosti Koroške.[217] Do prvega srečanja je prišlo 25. aprila, še preden je v Pariz pripotovala posebna delegacija pod vodstvom dr. Brejca. Tedaj so se z Wilsonom srečali Švegel, Vošnjak in dr. Gustav Gregorin. Čeprav je bilo pogajalsko izhodišče glede vprašanja

[216] Lipušček, *Ave Wilson*, 205–206; Rahten, »Dr. Ivan Schwegel«, 705.
[217] Repe, »Vloga slovenskih politikov«, 111.

meje s Kraljevino Italijo izjemno slabo – kot ena izmed članic »velikih petih« je Kraljevina Italija uživala posebne privilegije, hkrati pa si vodilni možje v Parizu niso želeli skakati drug drugemu v zelje –, je majhna slovenska delegacija Wilsona vendarle želela opozoriti na nevarnosti oz. trajne posledice italijanskih ozemeljskih zahtev za slovenski narod. Švegel je tako Wilsona opozoril, da bi bilo ob izpolnitvi italijanskih zahtev več kot milijon Jugoslovanov žrtvovanih. Wilson, ki očitno ni želel postavljati pod vprašaj dogovorov Londonskega memoranduma iz leta 1915, se je v pogovoru skliceval na prihodnjo nalogo Društva narodov kot varuha miru in posledično tudi manjšin. Toda kot se je izkazalo po vzpostavitvi fašistične oblasti v Italiji, Društvo narodov v obdobju po letu 1919 ni bilo niti približno kos reševanju položaja manjšin. Tako prvo srečanje slovenskih predstavnikov z Wilsonom ni prineslo želenega učinka.[218]

Do drugega srečanja, na katerem je bila glavna tema pripadnost Koroške, je nato prišlo 5. junija. Pri predsedniku Wilsonu se je tedaj oglasila omenjena posebna slovenska deputacija. Svet »velikih štirih« je namreč na Wilsonov predlog 4. junija 1919 sprejel sklep, da naj o vprašanju pripadnosti Celovške kotline odloči ljudska volja, torej plebiscit. Dr. Brejc, vodja slovenske deputacije, je ob prihodu ameriškega predsednika pozdravil z besedami: »Ave Wilson, Sloveni morituri te salutant!« (Pozdravljen, Wilson, umirajoči Slovenci te pozdravljamo!) S simbolnim pozdravom je Brejc želel na ameriškega predsednika narediti vtis in s tem prebiti led, saj se je zavedal, da bo že sprejeto odločitev o izvedbi plebiscita težko revidirati. Toda kljub močnim argumentom Slovencem Wilsona ni uspelo prepričati. Ameriški predsednik je trdno zagovarjal stališče, da je celovški bazen nedeljiv.[219] Po srečanju z Wilsonom je dr. Janko Brejc v pismu svojemu namestniku

[218] Rahten, »Dr. Ivan Schwegel«, 702–705.
[219] Lipušček, *Ave Wilson*, 209–213.

Gregorju Žerjavu zapisal: »/J/e dal preučiti Koroško, tako ve, da so tam Slovenci, ki pa ne želijo drugega, kot da ostanejo pod Avstrijci.«[220]

Čeprav so slovenski predstavniki vlagali velike napore v reševanje mejne problematike, je bil na koncu izkupiček pariške mirovne konference precej slab. Na eni strani je vprašanje reševanja meje s Kraljevino Italijo odpadlo zaradi Londonskega memoranduma, tam, kjer pa bi se dalo zadeve obrniti v korist Slovencev, torej predvsem na območju Koroške, pa je zaradi Wilsonovega zagovarjanja stališča o nedeljivosti Celovške kotline izvedba plebiscita postala neizbežna. Hkrati so nekateri ključni slovenski predstavniki v Parizu, med njimi predvsem Ivan Žolger, naleteli na precejšnje težave. Žolgerju je namreč Kraljevina Italija očitala njegovo »avstrijsko« preteklost, ker je leta 1917 opravljal funkcijo ministra brez listnice v vladi Ernesta viteza Seidlerja. Na tej podlagi ga je italijanska delegacija pod vodstvom Vittoria Orlanda obtoževala konflikta interesov in vztrajala, da se ne sme udeleževati razprav vrhovnega sveta mirovne konference. Kljub italijanskim zahtevam se je Žolger lahko udeleževal plenarnih srečanj, toda škoda je bila storjena.[221]

Diplomatskim pogajanjem v Parizu je sledil podpis petih večjih mirovnih pogodb, ki so zaznamovale politični zemljevid povojne Evrope. Najpomembnejša je bila *Versajska mirovna pogodba*, sklenjena z Nemčijo 28. junija 1919. Njej so sledile še *Senžermenska mirovna pogodba*, sklenjena z Avstrijo 10. septembra 1919; *Neulijska mirovna pogodba*, sklenjena z Romunijo 27. novembra 1919; *Trianonska mirovna pogodba*, sklenjena z Madžarsko 4. junija 1920, in *Sevreška mirovna pogodba*, sklenjena z Osmanskim cesarstvom 10. avgusta 1920. Ob sklenitvi mirovnih pogodb je pomemben mejnik pariške

[220] Rahten, »Pariška mirovna konferenca in Slovenci«, 38–39.

[221] Zečević, *Slovenska ljudska stranka*, 215; Jenuš, »Slovenska pričakovanja«, 183; Rahten, »Dr. Ivan Schwegel«, 697; Rahten, *Med Kakanijo in Wilsonio*, 121–122.

mirovne konference oz. mednarodne politike predstavljala vzpostavitev že omenjenega Društva oz. Lige narodov. Le-to je bilo uradno ustanovljeno 28. aprila 1919. Ključna naloga nove mednarodne organizacije je bila zagotovitev svetovnega miru in pospeševanje mednarodnega sodelovanja. Kljub prvotnim uspehom pa je Društvo narodov zaradi vedno agresivnejše zunanje politike nekaterih evropskih totalitarnih režimov po letu 1930 začelo izgubljati svoj vpliv.[222]

Določila pariške mirovne konference oz. na njej sklenjene mednarodne pogodbe so med slovenskimi predstavniki zbudila mešane občutke. Na eni strani je npr. *Trianonska mirovna pogodba* Prekmurje sicer dodelila Kraljevini SHS, zaradi Madžarske večine v Monoštru pa je območje, poseljeno s porabskimi Slovenci, pripadlo Madžarski.[223] Medtem je bila izmed pariških mirovnih pogodb za celovitost slovenskega etničnega ozemlja veliko bolj usodna *Senžermenska mirovna pogodba*, ki je Kraljevini SHS »dosodila« na Spodnjem Štajerskem ozemlja južno od dosežene demarkacijske linije, razen Radgone, za območje južne Koroške pa določila izvedbo plebiscita.[224] Zunaj okvirov pogodb, sklenjenih v Parizu, je mejo med Kraljevino SHS in Kraljevino Italijo dokončno določila *Rapalska pogodba*, sklenjena 12. novembra 1920. Ta je sicer nekoliko odstopala od določil Londonskega memoranduma, Kraljevini SHS je namreč prepuščala Dalmacijo z izjemo Zadra, Lastova in Palagruže, kar je razveselilo hrvaške politike, a v primeru slovenskega etničnega ozemlja Italiji dodelila več, kot ji je Antanta ponudila leta 1915 v Londonu.[225] Nezadovoljstvo slovenske politike nad mirovnimi pogodbami je bilo glede na vložen trud in požrtvovalnost slovenskih diplomatskih

[222] *Slovenska novejša zgodovina 1*, 218–226.

[223] Prim. Kyovsky, »Trianonska pogodba«.

[224] Tomšič, »Problemi sodobnega meddržavnega plebiscita«, 451; Čuček, »Že v naprej je natančno preračunana«, 108.

[225] *Slovenska novejša zgodovina 1*, 224–225.

predstavnikov in ekspertov pričakovano veliko. V časniku *Slovenec* so tako npr. 3. septembra 1919 sistem sklepanja mirovnih pogodb v Parizu opisali z naslednjo mislijo:

> Pet mož v Parizu odločuje danes o usodi sveta in ustvarja nove zemljevide, ne da bi pri tem upoštevali upravičene želje ljudstva, se ozirali na zemljepisno lego in gospodarski položaj krajev, o čim pripadnosti odločujejo. /…/ Naše lepo Primorje, naš Kras, našo Goriško hoče prisoditi Italijanu, okrnila je našo Koroško in še za ostali del te stare slovenske pokrajine je določila glasovanje.[226]

Čeprav še samo sprejetje *Senžermenske pogodbe* oz. odločitev o izvedbi plebiscita ni avtomatično pomenila izgube južne Koroške, so se slovenski politiki zavedali, da bo treba vložiti ogromno truda in prepričevanja, če bodo želeli prebivalstvo plebiscitarnega območja prepričati, da glasuje za Kraljevino SHS. Plebiscitno območje na Koroškem je bilo razdeljeno na cono A (jugovzhodni del Celovške kotline, kjer so želeli plebiscit izvesti najprej) in cono B (Celovec z okolico, v kateri bi naj prišlo do glasovanja samo v primeru, če bi se večina v coni A izrekla za Kraljevino SHS). Hkrati je pariška mirovna konferenca sprejela tudi sklep, da bo za zmago na plebiscitu zadoščala navadna večina vseh veljavno oddanih glasov.[227] Rožljanje orožja iz jeseni/pomladi 1918/1919 je nato jeseni 1920 zamenjala propagandna »vojna« za glasove Korošic in Koroščev. Na plebiscitu so namreč lahko svoj glas oddale tudi ženske. Jugoslovanska propaganda je v ospredje postavljala predvsem narodnostno vprašanje koroških Slovencev. Na tej podlagi je svarila pred nevarnostjo nemškega nacionalizma kot tradicionalnega zaviralca slovenstva še iz časov habsburške monarhije. Toda hkrati je premalo pozornosti posvečala

---

[226] *Slovenec*, 3. 9. 1919.

[227] *Slovenska novejša zgodovina 1*, 221–222. Več o koroškem plebiscitu beri v: ur. Grafenauer, *Koroški plebiscit*.

ekonomskim vprašanjem, ki so v obdobju po koncu prve svetovne vojne in spremenjenih razmerah zaradi razpada Avstro-Ogrske predstavljala pomemben vidik »preživetja« Koroščev. Na drugi strani se je avstrijska propaganda pametno izogibala poudarjanju nemškega nacionalnega interesa in iz svojih sloganov načrtno izpuščala možnosti priključitve Avstrije k Nemčiji, ki je bila po letu 1918 precej časa aktualna. Bolj je poudarjala morebitne negativne vidike življenja Slovencev pod okriljem Kraljevine SHS: drugačna veroizpoved večine prebivalstva, vojaška obveza, dinastija Karađorđevićev itd.[228] Hkrati je avstrijska propaganda sicer pozno, šele po 28. septembru 1920, a vendar dovolj hitro odločno vpeljala tudi vprašanje ohranitve slovenske narodnosti. Konec septembra je namreč koroški deželni zbor soglasno sprejel izjavo, ki je slovenskim sodeželanom za vse čase obljubljala varovanje njihovih jezikovnih in narodnostnih posebnosti, kar je mnoge koroške Slovence prepričalo, da so glasovali za Avstrijo.[229]

Neizprosni, čustveni in v mnogih primerih tudi izjemno sovražni propagandi je 10. oktobra 1920 sledila uradna izvedba plebiscita. Volilnih upravičencev je bilo tedaj v coni A 39.291. Volilno pravico so imeli moški in ženske, ki so bili 1. januarja 1919 stari najmanj 20 let in so imeli stalno prebivališče na plebiscitnem območju oziroma so imeli pred 1. januarjem 1912 na Koroškem stalno bivališče oziroma domovinsko pravico. Volilna udeležba je bila 95,97-odstotna. Za pripadnost Republiki Nemški Avstriji je glasovalo 22.025 ljudi, kar je predstavljalo 59,04 odstotka vseh veljavno oddanih glasov. Ker je večina v coni A glasovala za Avstrijo, do plebiscita na območju cone B ni prišlo. Jeziček na tehtnici je tako predstavljalo približno 10.000 slovenskih glasov, oddanih za Avstrijo. Katastrofi na

[228] Pušnik, »Državne rabe kulturnih pomenov«, 55–73; Sienčnik, *Koroški plebiscit*, 335, 384.

[229] Tomšič, »Problemi sodobnega meddržavnega plebiscita«, 485.

Avstrijski plebiscitni propagandni letak z napisom »Abe muaß er!« (»Dol mora!«). Propaganda je pogosto tudi na šaljiv način skušala prepričati volivce. V tem primeru koroški kmet potiska »srbskega gašperčka« nazaj v njegovo skrinjico (vir: Pokrajinski arhiv Maribor).

zahodnem delu slovenskega etničnega ozemlja je tako sledil še poraz na njegovem severnem delu.[230]

Rezultat koroškega plebiscita je za slovensko stran pomenil veliko razočaranje. V izogib iskanju lastnih napak pa so mediji začeli obširno poročati o različnih nepravilnostih, pritiskih

[230] Prav tam, 437, 458–463.

avstrijske strani in celo domnevnem avstrijskem nasilju. Na tej podlagi je slovensko časopisje zahtevalo razveljavitev plebiscita. O domnevnih nepravilnostih so npr. 11. oktobra 1920 v *Slovencu* zapisali:

> Na dan plebiscita je došlo iz cone B v cono A približno 4000 »Volkswehrovcev«. Orožje za te »Volkswehrovce« so tihotapili že preje in ga skrili pri gostilničarju Tschebullu, voditelju velikovških nemčurjev. Akoravno je bil znan seznam vseh onih, ki so dobili orožje, se ni moglo doznati, kje je skrito orožje, Ententni distriktni svet v Velikovcu ni dal preiskati Tschebullovega poslopja. – Sedaj se le tolpe vlačijo po plebiscitnem ozemlju, zlasti v sodnem okraju Velikovec. Grozijo našim ljudem ter jih dejansko napadajo. Streljajo na naše ljudi. Vozijo se iz enega kraja v drugega in se zopet vračajo.[231]

Nekaj dni kasneje, 14. oktobra, pa so v *Slovencu* zapisali: »Koroški plebiscit je bil očitna potvorba resnične ljudske volje. Glasovalo je okoli 6000 ljudi več nego je bilo sploh upravičencev. Nemci so s pomočjo laških oficirjev v masah zamenjavali slovenske glasovnice z nemškimi. V to svrho se je prekinjal električni tok v glasovalnih prostorih. Tako se je v starih slovenskih trdnjavah sfabriciralo 50 % nemških glasov.«[232] Plebiscitni poraz in iskanje zunanjih krivcev (zagotovo je na terenu prihajalo do različnih pritiskov in incidentov) sta v slovenski javnosti ustvarila podobo o »tužnem Korotanu« oz. izgubi zibelke slovenstva.

Čeprav je pariška mirovna konferenca predvsem kot razsodnica na najvišjem nivoju določila osnovne razmejitve, je bil na terenu položaj precej bolj nejasen. V primeru uveljavitve *Senžermenske mirovne pogodbe*, ki je določala meje z Avstrijo, je bila julija 1920 v Parizu imenovana posebna mednarodna

[231] *Slovenec*, 12. 10. 1920.
[232] *Slovenec*, 14. 10. 1920.

razmejitvena komisija. Njena naloga je bila določitev meje na terenu. Komisija, ki je imela sedež v Mariboru, je nato »na terenu« delovala do januarja 1922, zaključno poročilo pa formalno oddala 31. oktobra 1923. V času delovanja komisije je pri določanju meje na terenu prihajalo do različnih nesoglasji in pritiskov tako avstrijske kot tudi jugoslovanske strani. To seveda nakazuje na to, da je bilo določanje meje na terenu precej težje kot za pogajalsko mizo v Parizu. Medtem ko je bila v francoski prestolnici avstrijska delegacija kot poraženka vojne prisiljena brez pogajanj podpisati mirovne pogodbe, se je pri določanju meje na terenu »borila« za vsak »centimeter« ozemlja.[233]

Ob diplomatskem dogajanju v Parizu je slovensko politiko vse od jugoslovanske združitve precej zaposlovalo vprašanje prihodnje politične ureditve države. Že pri izvedbi zedinjenja s Kraljevino Srbijo so se pokazale jasne razlike med slovenskimi političnimi tabori, ki so se po ustanovitvi skupne države še dodatno poglobile. Sloga, ki je vladala v času odhoda izpod žezla Habsburžanov, je bila po prihodu pod žezlo Karađorđevićev že dodobra načeta. Hkrati je potekal tudi proces pluralizacije slovenskega političnega prostora. Predvsem na »levem« političnem polu so ustanavljali nove stranke, medtem ko je znotraj konservativnega tabora še vedno vodilno vlogo zasedala Vseslovenska ljudska stranka, ki se je leta 1920 ponovno preimenovala v Slovensko ljudsko stranko. Ta se je v svojem političnem programu zavzemala za avtonomijo posameznih delov Kraljevine SHS.[234] Medtem ko so konservativci torej stremeli k večji avtonomiji v okviru skupne države, je bil liberalni tabor precej bolj naklonjen centralistično usmerjeni državni ureditvi. Slovenska Jugoslovanska demokratska stranka se je npr. že maja 1919 vključila v vsedržavno Jugoslovansko demokratsko stranko, hkrati pa

[233] Čuček, »Že v naprej je natančno preračunana«, 109–123.

[234] Prim. Perovšek, *Programi političnih strank*.

so nastajale nove politične stranke – Samostojna kmetijska stranka (SKS), Narodno socialistična stranka (NSS) in Komunistična stranka. Tako je nova jugoslovanska stvarnost ponudila priložnost za precejšnjo pluralizacijo slovenskega političnega prostora, čeprav je še naprej na volitvah največ glasov dobila Slovenska ljudska stranka.[235]

Nove družbenopolitične razmere so prvič prišle do izraza na prvih volitvah po nastanku obeh jugoslovanskih državnih tvorb. Novembra 1920, tj. slabi dve leti po razglasitvi Kraljevine SHS, so potekale volitve v ustavodajno skupščino. Ker država od svojega nastanka ni imela uradnega, s strani ljudstva voljenega predstavniškega telesa, je v vmesnem času funkcijo parlamenta izvajalo začasno narodno predstavništvo. Le-to je bilo oblikovano zato, da bi lahko bili v času do sklica ustavodajne skupščine sprejeti zakoni in uredbe, nujni za normalno delovanje države. Hkrati je narodno predstavništvo izvajalo tudi nadzor nad delovanjem vlade. V začasnem predstavništvu so bili predstavniki vseh treh glavnih slovenskih političnih strank. V času priprav na prve volitve so vse slovenske stranke jasno izoblikovale svoja temeljna programska izhodišča in poglede na jugoslovansko državnost. SLS je tako jasno zahtevala enakopravnost Slovencev s Hrvati in Srbi ter pokrajinsko avtonomijo za Slovenijo. Na drugi strani se je Jugoslovanska demokratska stranka zavzemala za centralistično državo. Torej sta največji slovenski stranki v svojem jedru izražali nasprotne politične usmeritve. Enotni pa sta si bili npr. glede oblike vladavine, saj sta obe podpirali monarhijo. Tudi novonastale stranke na levem političnem polu niso imele enotnih stališč glede prihodnje ureditve države. Za tedanji čas najbolj radikalne poglede sta imeli obe marksistični stranki – Jugoslovanska socialdemokratska stranka (JSDS) in slovenski del Komunistične partije Jugoslavije. JSDS je npr. zahtevala izvedbo agrarne reforme, socialni napredek in zavarovanje delavstva.

[235] Perovšek, *Liberalizem in vprašanje slovenstva*, 113, 125–130.

Komunisti pa so šli še korak dlje in zagovarjali revolucionarni razredni boj in vzpostavitev komunistične delavsko-kmečke sovjetske republike.[236]

Na Slovenskem je nesporna zmagovalka volitev v ustavodajno skupščino, ki so potekale 28. novembra 1920, postala SLS, ki je prejela 37,27 odstotka glasov (15 mandatov). Na drugem mestu ji je s 20,86 odstotka glasov sledila Samostojna kmetijska stranka (8 mandatov). Na tretjem mestu je bila Jugoslovanska socialdemokratska stranka z 18,67 odstotka glasov (7 mandatov). Za marsikoga presenečenje volitev je predstavljal rezultat Komunistične stranke, ki je dobila 10,29 odstotka glasov (5 mandatov). Nadalje sta sledili še Jugoslovanska demokratska stranka s 7,76 odstotka glasov (3 mandati) in Narodna socialistična stranka z 3,91 odstotka glasov (2 mandata). V ustavodajno skupščino, ki je štela 419 poslancev, so bili tako izvoljeni predstavniki vseh slovenskih idejnopolitičnih usmeritev. Na državni ravni je največ mandatov prejela vsedržavna Jugoslovanska demokratska stranka, ki je dobila 92 poslancev. Na drugem mestu ji je s poslancem manj sledila Narodna radikalna stranka, za presenečenje na državni ravni pa je prav tako poskrbela Komunistična partija, ki je pridobila 58 mandatov. Večje število poslancev sta pridobili še Hrvaška republikanska kmečka stranka, Zveza kmetijcev in Jugoslovanska muslimanska organizacija.[237]

Vzpostavitvi ustavodajne skupščine sta od decembra 1920 sledili burna politična zima in pomlad. Ker je bila ključna naloga ustavodajne skupščine, kot pove že ime, sprejetje nove ustave, je prišlo do trka različnih konceptov prihodnje ureditve skupne jugoslovanske države. Glede na že predstavljene glavne usmeritve slovenskih političnih strank sta se tudi na

[236] Balkovec, *Prva slovenska vlada*, 22–31; prim. Mikuž, »Razvoj slovenskih političnih strank (1918–1929) v stari Jugoslaviji«, 107–139.

[237] Melik, »Izidi volitev«, 45–57.

državni ravni izoblikovala dva koncepta – avtonomistični in unitaristični oz. centralistični. Kot prva je predlog nove ustave predložila osrednja vlada, ki je zagovarjala unitaristično in centralistično usmeritev države. Predlog Pašićeve vlade je tako ustrezal srbskemu razumevanju jugoslovanske države, ki bi naj bila centralno vodena iz Beograda, medtem ko bi bila država na upravno-teritorialnem področju razdeljena na t. i. oblasti. Tem bi načelovali veliki župani, ki bi bili podrejeni oblastnemu načelniku, imenovanemu s strani kralja.[238] Predlog vlade je med slovenskimi političnimi strankami povzročil jasno razdelitev na dva tabora – avtonomističnega in centralističnega. Večina slovenskih strank je tedaj podpirala centralistični koncept državne ureditve, medtem ko sta avtonomističnega podpirali SLS in Narodna socialistična stranka. Čeprav je bila SLS nesporna zmagovalka volitev, je tabor zagovornikov centralistične državne ureditve skupno štel 58,8 odstotka slovenske politične »moči«. Ob centralističnih težnjah prihodnje državne ureditve je SLS v precejšnji meri motil tudi predlog državnega unitarizma, ki je stremel h kulturnemu zlitju jugoslovanskih narodov. S tem pa so na dan ponovno privrele razprave, ki so slovenske intelektualce bodrile že v času prve polovice 19. stoletja, ko so posamezniki znotraj ilirskega gibanja zagovarjali zlitje slovenskega jezika, in posledično kulture, v skupni južnoslovanski jezik. Pri zavračanju unitarizma so se na stran SLS postavili številni slovenski intelektualci različnega političnega izvora. Pripravili so celo skupno izjavo, v kateri so zahtevali avtonomijo slovenskega ozemlja. V času razprav o prihodnji državni ureditvi so se tako pojavile jasne težnje dela slovenske politike in inteligence po avtonomizmu Slovenije znotraj Kraljevine SHS. Avtonomistično gibanje je nato vse do izbruha druge svetovne vojne postalo osrednje vprašanje slovenske politike.[239]

---

238 Perovšek, *Liberalizem in vprašanje slovenstva*, 190.

239 Rahten, *Anton Korošec*, 151, 270; Grdina, »Od petstotih farovžev«, 227–228; *Slovenska novejša zgodovina 1*, 240–245.

Kralj Aleksander Karađorđević (1888–1934). Zaradi očetovega slabega zdravstvenega stanja je bil Aleksander, tedaj še kot regent, ena izmed glavnih gonilnih sil nastajanja enotne jugoslovanske državne tvorbe. S smrtjo Petra I. 16. avgusta 1921 je tudi uradno postal drugi in hkrati predzadnji jugoslovanski kralj (vir: osebni arhiv Igorja Vodnika).

Dan glasovanja o prvi jugoslovanski ustavi, 28. junij 1921, je bil tako iz marsikaterega zgodovinskega razloga izjemno prelomen datum. Leta 1389 je na ta dan, t. i. Vidovdan, potekala znamenita bitka na Kosovskem polju, leta 1914 pa je bil na ta dan umorjen avstro-ogrski prestolonaslednik Franc Ferdinand.[240] Pred poslanci ustavodajne skupščine se je tedaj

[240] Prim. Rahten, *Prestolonaslednikova smrt*.

znašel samo en predlog ustave, tisti, ki ga je predložila vlada. Prestali predlogi, ki so jih vlagale druge stranke in politične skupine, namreč niso prišli skozi parlamentarni postopek. Zaradi nestrinjanja z ustavnim predlogom se ključne seje, na kateri se je odločalo o temeljih države, niso udeležili poslanci SLS in komunisti.[241] Podobno kot del slovenske politike se tudi nekatere druge stranke iz preostalih delov Kraljevine SHS niso udeležile glasovanja. Opozicija proti centralistični državni ureditvi je javno kritizirala ravnanje »oportunističnih« strank in politikov, ki so si s podporo ustavi po njihovem mnenju kupovali politične mandate, v javnih kritikah pa so padle tudi obtožbe glede podkupovanja oz. korupcije. Na koncu je za ustavo glasovalo 223 poslancev, proti jih je bilo 35, glasovanje pa je obstruiralo 161 poslancev. Ker je bila ustava sprejeta na Vidovdan se je je prijelo ime vidovdanska ustava. Čeprav je bila glede vprašanja narodne problematike izjemno nedemokratična, je bila po drugi strani med tedanjimi ustavami dokaj napredna na področju klasičnih pravic in svoboščin, pa tudi socialno-ekonomskih pravic. Kot obliko vladavine je dokončno uveljavila ustavno, parlamentarno in dedno monarhijo z dinastijo Karađorđevićev na čelu. Hkrati je utemeljila tisto, čemur je SLS odločno nasprotovala – jugoslovanski narodni unitarizem in državni centralizem. Čeprav je sprejetje vidovdanske ustave predstavljalo veliko zmago za srbske centralistične politike in kralja Aleksandra, je dodatno zaostrilo nacionalna vprašanja, ki so zaznamovala Kraljevino SHS/Jugoslavijo vse do njenega razpada. Podobno kot v času habsburške monarhije, ko so na koncu nacionalna nasprotja državo pripeljala do dokončnega razkroja, tudi jugoslovanska država v obdobju med obema svetovnima vojnama ni mogla oz. hotela najti rešitve, ki bi zadovoljila vse narode.[242]

---

[241] Zečević, *Slovenska ljudska stranka*, 385.

[242] *Slovenska novejša zgodovina 1*, 246–249.

V

Jugoslavija Koromandija?

Razpad Avstro-Ogrske je Slovence »pahnil« v prvo moderno tranzicijo, ki je majhen narod postavljala pred velike izzive. Vsaj formalno se je tranzicija končala s sprejetjem vidovdanske ustave, ki je Kraljevini SHS dala temeljni pravni okvir. Čeprav se je skupna jugoslovanska državna tvorba zdela kot edina realnopolitična rešitev v času razburkanega mednarodnopolitičnega stanja, za mnoge Kraljevina SHS ni čez noč postala obljubljena dežela. Jeseni/pozimi 1918 se je na Slovence zgrnil pravi plaz postimperialne tranzicije. Na eni strani so se morali boriti, kolikor se je pač v danih mednarodnih okvirih dalo, za ohranjanje celovitosti svojega etničnega prostora, na drugi strani pa je čas prehoda iz države v kraljevino ustvarjal napeto politično ozračje in krhanje sloge tedanjih slovenskih »osamosvojiteljev«.

Če je prvi predsednik samostojne Republike Slovenije Milan Kučan ob razglasitvi države junija 1991 izrekel znamenite besede: »Danes so dovoljenje sanje, jutri je nov dan,« je tudi leta 1918 sanjam o življenju v jugoslovanski državi sledila hitra streznitev. Čeprav so Slovenci v obdobju med letoma 1918 in 1941 naredili pomembne korake v razvoju naroda, ki zagotovo predstavljajo enega izmed ključnih dejavnikov na dolgi poti do samostojnosti, se Kraljevina Jugoslavija na mnogih področjih ni izkazala kot tista »Koromandija«, ki so

si jo želeli. Temu je v precejšnji meri botrovala sama zasnova države, utemeljena z vidovdansko ustavo. Srbi in dinastija Karađorđevićev so v vsem skupnem medvojnem času v državi igrali ključno vlogo. Slovenci in Hrvati oz. vsi nesrbski narodi so imeli zaradi tega občutek, da v državi ne vlada bratska enakopravnost. Morda pa so bila tudi na podlagi izkušenj iz habsburških časov pričakovanja, povezana z novo državo, prevelika, da bi jih le-ta lahko uresničila.

Poleg notranje- in zunanjepolitičnih izzivov Slovencev v obdobju po koncu prve svetovne vojne je zanimivo tudi vprašanje, kako je tedanji čas doživljal povprečen Slovenec. Ta naloga je za zgodovinarja nekoliko težja, saj leta 1918 v novonastali jugoslovanski državi niso izvedli javnomnenjske ankete, preprosti ljudje pa večinoma niso množično pisali dnevnikov, na temelju katerih bi lahko izvedeli kaj več o njihovem vsakdanjem doživljanju prelomnega časa. Zato moramo ob drugih virih upoštevati peščico spominov posameznikov in na njihovi podlagi sklepati o splošnem vzdušju prebivalstva. Zagotovo je večina Slovencev razglasitev Države SHS sprejela z navdušenjem, čeprav so še nekaj mesecev pred tem v habsburški monarhiji veljali za enega cesarju najbolj zvestih narodov. Morda bi lahko slovensko obračanje po vetru ocenili kot negativno značilnost, toda za majhne narode je hitro prilagajanje novim razmeram ključno za obstanek.

Prehod iz habsburške monarhije v Državo SHS je olajšalo vojno stanje. Prva svetovna vojna je namreč na eni strani razgalila ključne težave monarhije, predvsem nacionalna trenja, po drugi strani pa je zaradi svoje dolgotrajnosti in vedno večjega pomanjkanja v očeh preprostih ljudi vzbudila občutek, da država ni sposobna poskrbeti za svoje državljane. Hkrati se je tudi tradicionalna zvestoba cesarju lomila, čim bolj so bili trebuhi podanikov prazni. Dodatno škodo pri dojemanju monarhije kot »domovine« in cesarja kot »očetovskega vladarja« je povzročil vojni absolutizem. Za mnoge je tako z nastankom Države SHS nastopil čas, ko so lahko

Proslava polletnice »osvoboditve« Maribora na današnjem Glavnem trgu pred poslopjem mestnega Rotovža (vir: Pokrajinski arhiv Maribor).

končno »svobodno« izražali svoje mnenje. Miljutin Zarnik, ravnatelj ljubljanskega magistrata (županov namestnik), je tako v svoj dnevnik zapisal: »Le pogovori so postali neženirani, v kavarnah se nihče več ni obregnil, ali posluša pri sosednji mizi kak sovražen nam ›K-oficir‹. Nasprotno; v bližini civilnih in vojaških Nemcev se je začelo govoriti še smelejše in vsakdo je užival pogled na prepadle obraze in šklepetajoče kosti teh naših zatiralcev /…/.«[243]

V kontekstu tranzicije Slovencev iz monarhije v državo/kraljevino se pogosto poraja vprašanje, ali je že leta 1918 obstajala možnost doseči slovensko samostojnost. To vprašanje pa občasno sproža tudi polemike, ali je bila odločitev Slovencev za življenje v skupni jugoslovanski državi dobra/pravilna. Čeprav sta obe vprašanji kompleksni in ponujata široko pahljačo interpretacij, smo na njiju v pričujoči knjigi posredno že odgovorili. Morda se odločitev za jugoslovansko pot nekaterim politikom

[243] Oset in Ferk, *Porajanje Jugoslavije*, 43.

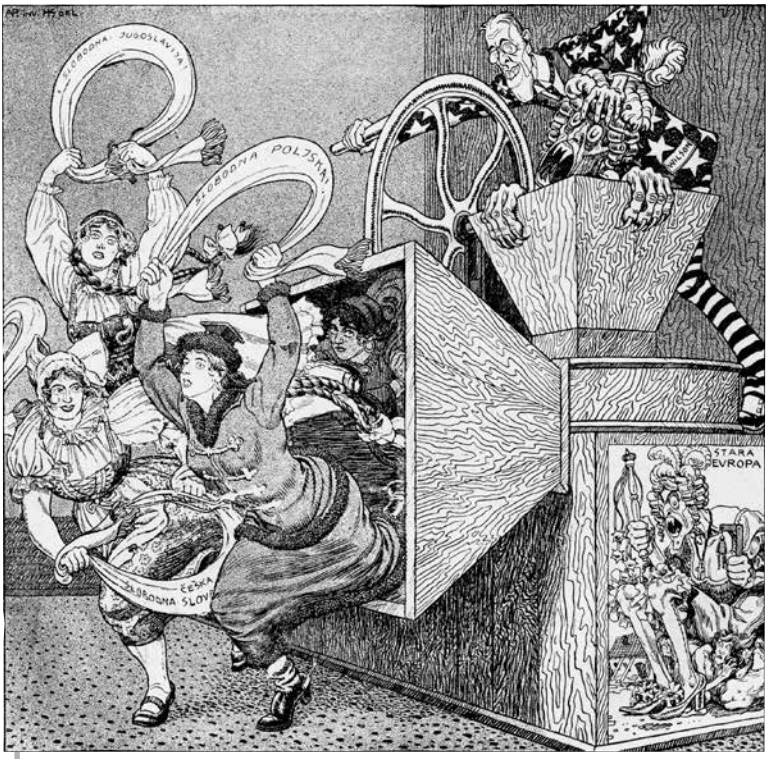
in posameznikom po letu 1918 ni zdela najboljša, zagotovo pa je v danih okoliščinah predstavljala edino realno možnost. Tega so se od začetka novembra 1918 zavedali tudi slovenski politiki. Med njimi namreč niso potekale pretirane polemike glede tega, ali naj sploh pride do združitve s Kraljevino Srbijo, ampak so nesoglasja nastala predvsem zaradi načina združitve in prihodnje državne ureditve. Še posebno predstavniki SLS so se v tem kontekstu bali, da bo nemško »hegemonijo« iz časa monarhije zamenjala srbska. Z vidovdansko ustavo vpeljani unitarizem je ta strah še dodatno poglobil. Obstajala je realna možnost, da bo majhen narod, ki se je skozi celotno 19. stoletje boril za svoj jezikovni in kulturni obstanek, prisiljen v zlitje s številčnejšimi jugoslovanskimi brati. Na to nevarnost je že v okviru habsburške monarhije opozarjal Fran Milčinski, širši javnosti bolje poznan po svojih literarnih delih kot odličnih opisih začetka 20. stoletja. Leta 1913 je namreč v anketi, ki je spraševala o slovenskem jezikovnem približevanju drugim jugoslovanskim narodom, zapisal: »Tesen je pač naš dom, tesen kakor rodbinska rakev [krsta]! Najnevarnejša rešitev iz teh morečih spon bi bilo zbliževanje in končna jezikovna združitev s Hrvati.«[244]

Strah pred dodatnim razkosanjem slovenskega etničnega prostora je na koncu prevladal nad vsemi drugimi pomisleki. S tem pa lahko posredno odgovorimo tudi na vprašanje glede možnosti slovenske samostojnosti leta 1918, ki je bila v danih okoliščinah nerealna. Čeprav Slovencem tudi pod okriljem jugoslovanske države – Srbija kot njeno jedro je bila ne nazadnje antanta zaveznica – v Parizu ni uspelo ohraniti celovitosti etničnega prostora, bi bil verjetno rezultat še slabši, če bi se na pogajanja podala samostojna Slovenija. Zaradi italijanske zasedbe zahodnega dela slovenskega etničnega ozemlja in izgube južne Koroške bi samostojna Slovenija po letu 1919/1920

[244] *Veda. Dvomesečnik za znanost in kulturo*, let. 3, št. 3, 226. Citirano po: Dolenc, »Intelektualci«, 110.

obsegala izjemno majhno območje brez pomembnejših industrijskih središč, brez dostopa do odprtega morja in stisnjena med veliko večje države. Vzpon totalitarnih režimov na njenih mejah pa bi položaj države še toliko bolj ogrozil. Zaradi slutenj, da bodo v primeru večjih mednarodnopolitičnih pretresov Slovenci sami težko »preživeli«, je med politiki konec leta 1918 prevladal pragmatizem. Zaradi preživetja in nadaljnjega razvoja naroda se je bilo bolje povezati z drugimi Jugoslovani v skupno državno tvorbo, kot na koncu ambicije po samostojnosti plačati s propadom slovenstva. K temu pa je treba dodati, da so ob tej odločitvi zagotovo upali, da bodo svoje nacionalne interese med bratskimi narodi precej lažje uveljavili, kot jim je to uspevalo v času sobivanja z »nebratskimi« narodi pod žezlom Habsburžanov.

K polemikam in vprašanjem glede možnosti za slovensko samostojnost leta 1918 naj kot zanimivost dodamo, da so v ZDA, predvsem v State Departmentu, tj. zunanjem ministrstvu, ob koncu prve svetovne vojne razmišljali tudi o ustanovitvi Slovenije kot samostojne države. V State Departmentu je namreč posebna komisija ekspertov, imenovana Inquiry, pripravljala različne analize za ameriško delegacijo na pariški mirovni konferenci. Med temi analizami se je znašel tudi predlog, ki je za območje južnega dela nekdanje Avstro-Ogrske predvideval dve politični rešitvi: ustanovitev enotne jugoslovanske države ali pa vzpostavitev več neodvisnih držav. Na papirju se je tako pojavila tudi ideja o neodvisni Sloveniji. Toda ameriški eksperti so to možnost hitro zavrnili in začeli jasno zagovarjati stališče, da bi bilo bolje ustanoviti enotno jugoslovansko državo, saj manjše državice zaradi geopolitičnih razlogov ne bi bile sposobne preživeti. Čeprav slovenski delegati na pariški mirovni konferenci o razmišljanjih ameriških oblasti niso bili obveščeni, so ameriške ekspertne skupine zagotovo položaj ocenile pravilno. Na tej podlagi je bila slovenska samostojnost v letih 1918/1919 tudi v očeh velesil nerealna. Toda podobna stališča so ZDA zagovarjale tudi dobrih sedemdeset let kasneje,

Karikatura Hinka Smrekarja prikazuje ameriškega predsednika Woodrowa Wilsona, kako »melje« staro Evropo, iz mlinčka pa prihajajo vesela mlada dekleta, ki upodabljajo tedanje mlade evropske državne tvorbe: Češkoslovaško, Poljsko in Jugoslavijo (vir: *Kurent*, 16. 11. 1918).

ko se je začela krhati enotnost jugoslovanskih narodov. Za razliko od časa po koncu prve svetovne vojne pa so se prve ameriške ocene ob koncu osemdesetih let 20. stoletja izkazale za napačne.[245]

Politično tranzicijo iz monarhije prek Države SHS v Kraljevino SHS so v prvi vrsti izvedli slovenski politiki. Toda »pokopu« ene in rojstvu druge države je sledilo daljše obdobje prilagajanja ljudi na nove razmere. Nekateri bralci pričujoče

[245] Lipušček, *Ave Wilson*, 5, 6, 147–151, 252–253.

knjige se morda še spominjajo časa po letu 1991, ko je morala tudi samostojna Slovenija sprejeti novo ustavo, zakone, nacionalno valuto itd. Položaj leta 1918 ni bil nič drugačen. Tudi nova jugoslovanska državna realnost je s seboj prinesla vprašanja ustave, vpeljavo zakonov, nove valute, ne nazadnje pa tudi uveljavljanje nove državne zavesti. Medtem ko je bilo v habsburški monarhiji vse povezano s cesarjem, je ustoličevanju Karađorđevićev, tudi kot »slovenskih« kraljev, morala slediti revizija prejšnjih časov. Cesar je v novi državi, kot se vidi iz karikature Hinka Smrekarja, pristal v peklu, ob blatenju na papirju pa so začeli tudi iz javnega prostora umikati vidne simbole vladavine Habsburžanov. Tako je npr. konec decembra 1918 skupina primorskih mladeničev odstranila doprsni kip Franca Jožefa, ki je stal na današnjem Miklošičevem trgu pred stavbo ljubljanske sodne palače. Medtem ko Država SHS ni imela dovolj časa za »pospravljanje« nekdanje države na smetišče zgodovine, je v tednih po razglasitvi Kraljevine SHS po vsem slovenskem ozemlju prišlo do pospešenega odstranjevanja spomenikov in obeležij, ki so spominjali na »rajno« habsburško monarhijo.[246]

Jugoslovanski državni okvir je tako privedel do transformacije nacionalnih čustev Slovencev. Toda preobrazba se je morda na javnem nivoju zgodila tako rekoč čez noč, v zavesti ljudi pa je potekala več mesecev, let ali pa celo nikoli ni bila dokončana. O tem pričajo mnoga pričanja ljudi, kako so vendarle za vsak primer na podstrešje skrili podobo Franca Jožefa, ki je pred letom 1918 desetletja visela v njihovi hiši. Mnogi Slovenci, ki so večino svojega življenja preživeli v monarhiji, se pod podobo cesarja šolali, poročali, naredili »kariero« itd., so kljub negativnim izkušnjam iz časa prve svetovne vojne gojili neke vrste nostalgijo po nekdanji državi. Tako je npr. tudi Anton Korošec, gonilna sila odhoda Slovencev iz habsburške monarhije, v nekaterih govorih v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja

[246] Vodopivec, »Franc Jožef in Slovenci«, 86.

zagovarjal precej »blaga« stališča do Habsburžanov in celo pohvalil dostopnost cesarja Karla.[247] Korošec je vsekakor veljal za spretnega politika, ki je tudi v novi jugoslovanski stvarnosti z dobrimi odnosi z dvorom in srbsko politično elito sebi in svoji stranki zagotavljal primat v slovenskem političnem prostoru. Morda njegova prizanesljiva stališča do nekdanjih vladarjev zaradi tega še toliko bolj presenečajo.[248]

Večstoletno bivanje pod okriljem Habsburžanov je Slovence v njihovem načinu življenja naredilo veliko bolj podobne severnim sosedom kot srbskim jugoslovanskim bratom. Morda zaradi vsega naštetega v obdobju po osamosvojitvi stara Jugoslavija med Slovenci, za razliko od habsburške monarhije, ni doživela nekakšnega preporoda, ki bi se kazal v širokem zanimanju javnosti za to državo. Medtem ko so monografije o habsburških vladarjih postale za slovenske knjižne razmere knjižne uspešnice, na domače knjižne police še ni prišla slovenska biografija kralja Petra I., Aleksandra in Petra II. K temu je gotovo pripomogla »druga« Jugoslavija, ki je podobno kot Kraljevina SHS v primeru habsburške monarhije skušala svojo predhodnico izbrisati iz zavesti ljudi. Socialistična Jugoslavija tako 1. decembra, ko je leta 1918 prišlo do dejanskega nastanka Jugoslavije, ni posebej obeleževala. Za rojstni dan države je raje štela 29. november 1943, ko je bil osnovan Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije. Toda v primerjavi s prvo Jugoslavijo je bila habsburška monarhija deležna dveh »čistk« obeh jugoslovanskih tvorb, v zavesti Slovencev pa se je vendarle ohranilo precejšnje zanimanje zanjo.[249]

Brisanje habsburške preteklosti je postalo del jugoslovanske »folklore« oz. državnega unitarizma, ki se mu je moral podrediti celotni državni sistem. Nekdanje upodobitve cesarja je tudi v učilnicah zamenjala podoba novega jugoslovanskega kralja.

---

247 Prim. Antoličič, »Anton Korošec«.

248 Godeša, »Ali je slovenska politika obžalovala«, 334.

249 Prim. Gašparič, »Kakor da je prva Jugoslavija«.

Posledično so bili učitelji, ki so imeli kot prvi stik z otroki, in pisci zgodovinskih učbenikov »odgovorni« za uveljavljanje novih nacionalnih čustev. V slovenske šolske učbenike je bila vstavljena srbska zgodovina (npr. pogum Srbov v času prvega in drugega srbskega upora proti osmanski nadoblasti), ki bi naj vsaj delno upravičila privilegiran položaj Srbov v jugoslovanski državi. Kot »prvobranitelji« proti vsem tistim, ki so stoletja vladali južnim Slovanom, so si po lastnem prepričanju zaslužili nekaj več pravic od svojih »bratov«.[250] Še preden pa so lahko učitelji vpeljevali novo nacionalno zavest, pa so morali tako kot drugo prebivalstvo najprej izpeljati tranzicijo pri sebi. Eden izmed najizrazitejših primerov takšne preobrazbe je bil učitelj in avtor številnih učnih pripomočkov, Jakob Dimnik. Ta je leta 1898 ob petdesetletnici vladavine Franca Jožefa napisal knjižico z naslovom *Zlati jubilej Cesarja Franca Jožefa I., ki ljubi in vodi svoje narode kot pravi oče že petdeset let*. V njej je v duhu poveličevanja Habsburžanov hvalil Franca Jožefa kot vodjo države in očeta narodov. Med drugim je zapisal, da se je morala slovenska mladina cesarju zahvaliti za dobrobit njihovih staršev in ohranjanje splošnega miru. Svoj hvalospev je sklenil z verzi tedanje avstrijske himne *Bog ohrani, Bog obvari.* Dobrih dvajset let kasneje, tj. v času vzpostavitve Kraljevine SHS, pa je Dimnik zagovarjal diametralno nasprotna stališča. Leta 1919 je namreč kot vodja I. mestne šestrazredne deške ljudske šole v Ljubljani v nagovoru izjavil, da je moral »duh /…/ stare bolehne Avstrije, ki Slovanom ni bila nikdar dobra mati, ampak kruta mačeha v najslabšem pomenu besede, povsem ›izginiti‹ iz ›naših šol‹, osnovnošolski pouk v novih razredih pa temeljiti na narodnosti in jugoslovanski zgodovini.« Dimnik je postal »prototip« novega jugoslovanskega učitelja.[251] Tranzicija je tako potekala tudi v šolskih klopeh, to pa je za vse tiste, ki se niso želeli/mogli prilagoditi novim časom, predstavljalo

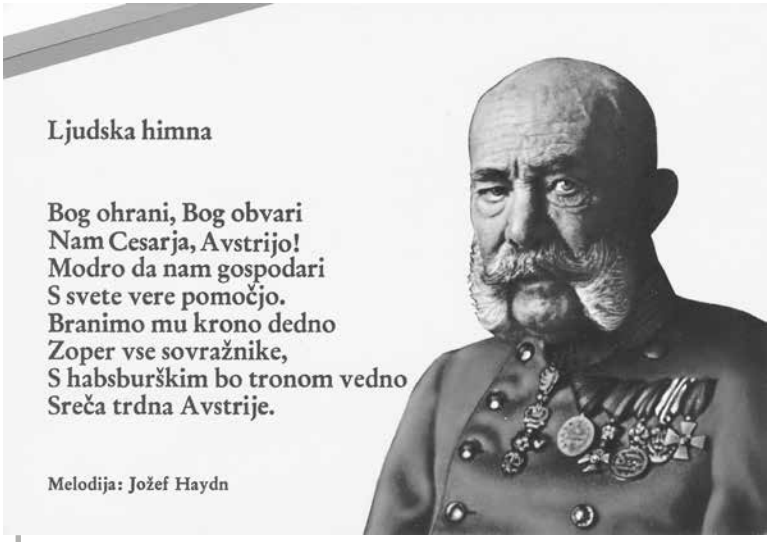
[250] Prim. Antoličič, »Od Olimpa do smetišča zgodovine«.

[251] Vodopivec, »Franc Jožef in Slovenci«, 86–87.

precejšnje težave. Med njimi so bili v prvi vrsti nemški učitelji. Že Država SHS je sredi novembra 1918 vpeljala slovenščino kot izključni jezik v ljudskih in meščanskih šolah. Hkrati je bilo pripadnikom drugih narodnosti, predvsem Nemcem, zagotovljeno, da je tam, kjer je bilo zadostno število otrok, pouk lahko potekal v maternem jeziku, medtem ko je bila slovenščina obvezni predmet. Učitelji, ki niso znali slovensko in so želeli ohraniti službo, so se morali jezika naučiti in v najkrajšem možnem času opraviti izpit. Ker se mnogi niso želeli prilagoditi novim razmeram, je predvsem na nacionalno mešanih območjih, npr. na Spodnjem Štajerskem, prihajalo do množičnih odpuščanj učiteljev.[252]

V novi državi na težave niso naleteli le nemški učitelji, marveč tudi drugi državni uradniki. Slovenščina je za vse postala glavni jezik komuniciranja tako znotraj uprave kot tudi pri poslovanju s strankami. Slovenci so namreč po prevzemu vojaške in politične oblasti na najvišji ravni od konca leta 1918 začeli prevzemati tudi oblast na lokalni ravni. V Maribor je bil npr. za vladnega komisarja – do prvih volitev »povojnih« županov je prišlo šele leta 1921 v času vpeljave vidovdanske ustave – imenovan dr. Vilko Pfeifer. Vladni komisarji so bili postavljeni tudi na mesto nekdanjih »nemških« županov v Celju, na Ptuju idr. Kdo ni znal oz. se ni želel naučiti slovenščine, je moral, enako kot v primeru učiteljev, zapustiti delovno mesto.[253] Hkrati je do pospešene slovenizacije prihajalo tudi na kulturnem področju.[254] Ob umikanju kipov in odstranjevanju habsburških simbolov iz javnih stavb so bile po mestih ustanovljene tudi posebne komisije, ki so se lotile preimenovanja ulic in trgov. Dotedanja nemška poimenovanja so zamenjala slovenska oz. jugoslovanska imena. Z vzpostavitvijo skupne države je namreč na Slovenskem začela potekati dvojna tranzicija: prva je bila

[252] Gabrič, »Hitra Slovenizacija«, 142–146.
[253] Prim. Antoličič, »Dr. Vilko Pfeifer«.
[254] Gabrič, »Hitra slovenizacija«, 154–159.

Avstro-Ogrska himna je poznala tudi slovensko različico (vir: osebni arhiv Igorja Vodnika).

slovenizacija, vzporedno pa je potekala tudi jugoslavizacija. Vojaški objekti, ulice, trgi itd. so dobivali imena tudi po novem vladarju, ki so ga ljudje počasi lahko na javnih mestih videli izklesanega iz kamna oz. ulitega iz brona.[255]

Za novo jugoslovansko vladarsko dinastijo je postalo pomembno, da jo ljudje sprejmejo kot svojo. Kljub temu je trajalo vse do leta 1920, da se je, tedaj še kot regent, Aleksander odpravil na prvi obisk slovenskih dežel po nastanku skupne države. Tedaj je obiskal vsa pomembnejša slovenska mesta. Kot zanimivost velja na tem mestu omeniti anekdoto iz časa njegovega obiska Maribora. V časniku *Mariborski delavec* so namreč julija 1920 zapisali: »Znani nemški magistratni uradnik Sterle ima v svojem stanovanju v rotovškem poslopju sliko Franca Josipa I., ki se jo, kadar je okno odprto, vidi popolnoma dobro z Glavnega trga. Tako se jo je videlo tudi o priliki regentovega

[255] Prim. Smiljanić in Mikša, »›Bronasti lik Največjega Jugoslovena‹«.

Kralj Aleksander na obisku v Mariboru leta 1927 (vir: Pokrajinski arhiv Maribor).

sprejema pred rotovžem.«[256] Nerazumevanje *Mariborskega delavca* nakazuje na ključni problem hipnih tranzicij. Kljub obisku novega vladarja ni verjetno nič spornega v tem, da je nekdo še vedno s ponosom in nostalgijo gledal na pretekle čase. Slovenci v okviru »metanja« posameznikov na smetišče zgodovine v času postimperialne tranzicije sicer niso ravnali drugače od sosednih narodov. Morda je naša posebnost v tem, da pogosto tudi v samostojni državi ne znamo objektivno ovrednotiti naše preteklosti. Slovenska »manija« po brisanju preteklosti je tako v naši splošni zavesti povzročila marsikatero škodo, ki jo zgodovinarji bodisi »popravljamo«, v mnogih primerih pa žal samo »večamo«.

Preurejanje državne uprave je predvsem na nacionalno mešanih območjih privedlo do pomanjkanja delovne sile.

[256] *Mariborski delavec*, 2. 7. 1920; zahvaljujem se novinarju Stanetu Kocutarju, da me je opozoril na citirani članek.

Nastalo vrzel je država zapolnila z zaposlovanjem primorskih Slovencev, ki so se na območje Države/Kraljevine SHS preselili zaradi italijanske zasedbe precejšnjega dela slovenskega etničnega ozemlja. Toda Primorcev lokalno prebivalstvo ni vedno sprejelo z odprtimi rokami. Ponovno so se pojavljali podobni očitki kot med vojno in begunsko krizo. A prav narodno zavedni Primorci so v naslednjih letih in desetletjih na mnogih področjih postali gonilna sila narodnega gibanja.[257] Kako je Primorce dojemalo lokalno prebivalstvo, opisuje kratka pripoved, ki mi jo je zaupal slovenski pisatelj in komediograf Tone Partljič. Na območju njegove rodne Pesnice pri Mariboru se je po prvi svetovni vojni naselila primorska družina. Medtem ko so bili Primorci po prihodu na Štajersko presenečeni nad »šmirom«, s tem je bilo seveda mišljeno bučno olje, s katerim so si »domorodci« zabelili solato, je bilo lokalno prebivalstvo začudeno nad posebno vrsto nizkih jablan, ki jih je primorska družina posadila na svoji kmetiji. Jablane so bile tako nizke, da za obiranje ni bila potrebna lestev, rodile pa so izrazito rdeča jabolka. Začudenju je hitro sledila streznitev, da pri »čudežnih« jablanah ni šlo za nič drugega kot za paradižnik. Anekdota kaže na to, kako je prihod »tujcev« vendarle na mnogih nivojih širil obzorja ene in druge strani.

Razumevanje položaja Slovencev v stari Jugoslaviji predstavlja večplastno problematiko. Sanje o federativni zvezi med jugoslovanskimi narodi se niso uresničile, zaradi česar so se morali slovenski politiki prilagoditi novim razmeram ter hkrati določiti cilje, ki jih je bilo znotraj države možno doseči srednje- in dolgoročno. V senci podrejenega položaja nesrbskih narodov oz. odločujočega vpliva Srbov na političnem, vojaškem in policijskem področju so Slovenci skušali iztržiti največ, kar se je dalo. Zagotovo je slovenske politike prizadela centralizacija države, v okviru katere je bila dotedanja Narodna vlada februarja 1919 preoblikovana v Deželno vlado. Ta je nato

[257] Prim. Potočnik, »Primorski Slovenci«.

delovala do sprejetja vidovdanske ustave, ki je državo razdelila na oblasti in ukinila samoupravne organe.

Slovensko ozemlje je bilo tedaj razdeljeno na Ljubljansko in Mariborsko oblast, ki sta bili v primerjavi z Deželno vlado veliko bolj podrejeni osrednji vladi v Beogradu. S tem pa so Slovenci za precej časa izgubili avtonomni organ, kakršna sta bila Narodna in Deželna vlada.[258] Medtem so bili »pokrajinski« narodni sveti že konec leta 1918 ukinjeni. Narodni svet za Štajersko se je npr. zadnjič sestal 31. decembra 1918.[259] Precejšnji del slovenske politike si je kljub vedno bolj očitni centralizaciji države ves čas med obema svetovnima vojnama prizadeval doseči večjo avtonomijo. Prvi korak k temu so leta 1927 predstavljale volitve v oblastne skupščine, na podlagi katerih je bila vpeljana oblastna samouprava na nekaterih področjih: gospodarsko-socialne in kulturno-prosvetne zadeve. Naslednjo priložnost za večanje avtonomije je predstavljala nova razdelitev države na banovine, ki je bila vpeljana leta 1929. Dotedanja Ljubljanska in Mariborska oblast sta bili združeni v Dravsko banovino. Tik pred izbruhom druge svetovne vojne so Hrvati kot del njihovih avtonomističnih prizadevanj dosegli celo ustanovitev Hrvaške banovine. Tedaj so tudi slovenski politiki upali, da bo prišlo tudi do ustanovitve posebne Slovenske banovine, toda načrte o morebitni federalizaciji Kraljevine Jugoslavije, to ime je država nosila od leta 1929, so onemogočile vihre svetovne vojne.[260]

Kljub nejevolji zaradi izgubljene avtonomije oz. močne državne centralizacije so Slovenci v prvi Jugoslaviji napredovali tako na političnem kot tudi na narodnem področju.[261]

---

[258] Balkovec, *Prva slovenska vlada*, 49–50.

[259] Penič, »Konec avstrijske oblasti v Mariboru« 1918–1919, 385–389; Hartman, *Rudolf Maister*, 102, 105–106 in 155; Hartman, »Prevrat v Mariboru 1918/1919«, 191, 210–211; Gačić in Jenuš, *Verstovšek*, 88–90.

[260] Rahten, *Anton Korošec*, 31, 301.

[261] Perovšek, »*V zaželjeni deželi*«, 217.

Avstro-ogrska krona in začasen denar (leta 1919), izdan za območje mesta Maribor. V prehodnem času med zlomom habsburške monarhije in vpeljavo jugoslovanskega dinarja na celotnem območju države je v Kraljevini SHS vladala precejšnja fiskalna zmeda (vir: Pokrajinski arhiv Maribor).

V kratkem času, tj. dobrih dvajsetih letih bivanja pod žezlom Karađorđevićev, so pridobili precej več kot v večstoletnem obdobju pod Habsburžani. Na svojem ozemlju so lahko vzpostavili šolski sistem v maternem jeziku, ustanovili so svojo univerzo (ta je sicer nosila ime kralja), ki je postala temelj za pospešeni razvoj domače inteligence. Hkrati so tik pred izbruhom druge svetovne vojne dobili tudi lastno akademijo znanosti in umetnosti.[262] Kljub centralizaciji države so tako v času razdelitve na oblasti kot tudi banovine na svojem ozemlju imeli določeno mero avtonomije. Vodstvo v organih upravnih središč so tvorili Slovenci. Vsi štirje »dravski« bani, Dušan Sernec, Drago Marušič, Dinko Puc in Marko Natlačen, so bili Slovenci. Čeprav sta centralizacija in unitarizem burila duhove slovenske politike skozi celotno jugoslovansko zgodovino (položaj ni bil bistveno drugačen niti pod vladavino komunistov), ne prva ne druga jugoslovanska država Slovencev nista uspeli prepričati, da je zlitje z jugoslovanskimi brati samoumeven proces. Slovenci so tako v prvi in drugi Jugoslaviji okrepili samozavest in se naučili do določene mere vladati avtonomno ter tako postavili temelje, na katerih so lahko dobrih sedemdeset let po vzpostavitvi Države SHS oz. Kraljevine SHS končno ustanovili lastno državo.[263]

Vrnimo se k uvodnim mislim pričujočega poglavja, da so bila pričakovanja v zvezi z novo državo prevelika, da bi jih ta lahko uresničila. Zagotovo se na nekaterih področjih niso zgodili premiki, ki so jih ljudje pričakovali. Nova jugoslovanska stvarnost npr. ženskam ni dala volilne pravice, čeprav je tudi slovensko žensko gibanje na začetku 20. stoletja naredilo pomembne korake. Ne nazadnje so ženske v času prve svetovne vojne nase prevzele velika bremena, ko so doma, v poljedelstvu in industriji nadomestile odsotne može. Tudi znotraj deklaracijskega gibanja 1917/1918 so igrale ključno

[262] Prim. Repe, »Prelom 1918«.

[263] Perovšek, »*V zaželjeni deželi*«, 221–224.

vlogo pri jasnem izražanju slovenskih narodnih zahtev. Toda prva Jugoslavija jih ni nagradila z dodelitvijo volilne pravice. To so dosegle šele po drugi svetovni vojni v socialistični Jugoslaviji. Hkrati je tranzicija iz habsburškega v jugoslovanski državni okvir ob nekaterih »razočaranih« politikih najbolj prizadela ranljive družbene skupine. Tako so se morali npr. mnoge vojne vdove, sirote in invalidi v jugoslovanski državi boriti za preživetje. V težkih gospodarskih razmerah in ob pomanjkanju delovnih mest so bile te skupine zaradi premajhne državne pomoči odvisne predvsem od dobrodelnosti sodržavljanov. Pri obravnavi ranljivih družbenih skupin je prišla do izraza neenakost, ki je vladala med srbskim in preostalim delom prebivalstva. Srbske prvovojne vdove, sirote in invalidi so namreč v povprečju prejemali višjo državno pomoč od sodržavljanov drugih narodnosti. V kako nezavidljivem položaju so se znašli nesrbski vojni oškodovanci, nazorno kaže pismo, ki ga je aprila 1919 komisiji, ki je ocenjevala stopnjo invalidnosti, napisal vojni invalid Alojzij Božič. Nestrinjanje s po njegovem mnenju nepravično oceno je sarkastično opisal z besedami: »/…/ kaj mogoče misli nadpregledna komisija da menda meni noge in prsti na rokah rastejo?«[264] Prebivalstvo nekdanjih delov habsburške monarhije je močno prizadela tudi menjava valute. Ko se je »habsburška« krona leta 1920 dokončno poslovila, je bil menjalni tečaj med njo in jugoslovanskim dinarjem 4 : 1 v korist dinarja.[265] Ob neugodnem razmerju v času vpeljave nove valute je slovenski del skupne države bremenila tudi precej nepravična davčna politika. Do leta 1928 so bili namreč nekdanji avstrijski deli skupne države davčno dvojno obremenjeni v primerjavi z drugimi deli države. Finančne neugodnosti so na eni strani najbolj prizadele ljudi na dnu družbene lestvice, pri večini prebivalstva pa gotovo

[264] ARS, SI AS 137, Fond Okrajno glavarstvo Radovljica, AŠ 658, pismo Alojzija Božiča.

[265] Prim. Ajlec, »Vojaške preskrbnine«.

vzbudile občutek podrejenega položaja v novonastali državi. Ker je bil občutek podrejenosti zaradi stoletnega bivanja pod nadoblastjo Nemcev nekako zakoreninjen v zavesti Slovencev, je nova država z neenakostjo na marsikaterem področju že v začetku storila usodno napako.[266]

Za negativno dojemanje stare Jugoslavije in ustvarjanje stereotipov, ki so se ohranili tudi po njenem razpadu, so pogosto »poskrbeli« tudi slovenski politiki, in to v mnogih primerih prav tisti, ki so igrali ključno vlogo pri njeni vzpostavitvi. Anton Korošec je npr. v času burnih notranjepolitičnih prepirov med govorom v državnem zboru leta 1926 jugoslovansko realnost opisal takole: »Glejte, danes je država tako urejena: Srbi vladajo, Hrvati razgovarjajo, mi plačujemo.«[267] Socialistična Jugoslavija se je pri »demonizaciji« svoje predhodnice nato po letu 1945 samo navezala na že vsesplošno zakoreninjene stereotipe. Tem je dodala dodatno še negativno dojemanje države, v kateri so vladali nacionalna trenja, socialno in agrarno vprašanje, velikosrbski hegemonizem, uvedba kraljeve diktature leta 1929 itd. Toda vse vendarle ni bilo tako črno-belo. Prav zaradi tega je treba staro Jugoslavijo obravnavati kot državo, v katero so Slovenci vstopili z velikimi upi, v času življenja v njej pa – soočeni s politično realnostjo – skušali doseči čim več.[268]

---

[266] Prim. Lazarević, »Velika gospodarska kriza«.

[267] *Slovenec*, 8. 2. 1926; citirano v: Perovšek, *»V zaželjeni deželi«*, 215.

[268] Pri. Perovšek, *»V zaželjeni deželi«*, predvsem 215–240.

Recenziji

Pričujočo monografijo dr. Gregorja Antoličiča smemo glede na zvrst uvrstiti med t. i. kratke zgodovine, ki bi se jih v angleško govorečem prostoru imenovalo tudi *concise history* oziroma »jedrnata zgodovina«. Tema dela je predvsem politični, mestoma pa tudi gospodarski vidik slovenske zgodovine v času političnih prevratov v teku 19. in 20. stoletja. Dogodke na Slovenskem vseskozi odlično obravnava tudi v širšem sklopu dogajanja na ravni celotne države – najprej v Avstrijskem cesarstvu, Avstro-Ogrski, Državi SHS in slednjič Kraljevini SHS/Jugoslaviji. Delo je konec koncev koristno tudi zaradi avtorjeve vključitve najnovejših znanstvenih ugotovitev v besedilo. Avtorja odlikujeta domiseln način pisanja in bogat jezik, zaradi česar bralca še bolj pritegne. Po pričujočem besedilu bodo v prihodnosti z veseljem posegali predvsem znanstveniki, vsekakor pa je primerno tudi za širšo javnost.

Doc. dr. Martin Bele, FF UM

Monografija izpod peresa enega najplodovitejših in najuspešnejših slovenskih zgodovinarjev mlajše generacije se dotika vprašanja iz novejše politične zgodovine slovenskega prostora, ki v zadnjih letih vznemirja celo širše kroge bralcev. Gre za oris zadnjih desetletij življenja Slovencev v habsburški monarhiji ter ozadja in poteka njihovega prehoda v nov, južnoslovanski državni okvir.

Antoličič začne svojo izjemno berljivo zgodbo spletati z Napoleonom in vplivom njegovega posega v srednjo Evropo na razmah narodnih gibanj. Nato raziskuje posamezne prelomnice v zadnjem stoletju obstoja habsburške monarhije. Poudarek je na demokratizaciji javnega živvljenja, ki jo avtor upravičeno razglaša za sorazmerno hitro, in na spremembah, ki jo je slednja prinesla slovenskim zgodovinskim pokrajinam. Antoličič morda še zlasti podčrta pretrese, povezane z aneksijo Bosne in Hercegovine leta 1908.

Privlačnemu orisu dogajanja med prvo svetovno vojno sledi analiza slovenskega združevanja z drugimi južnimi Slovani. Razdeljena je na dva dela. V prvem gre za predzgodovino nastanka južnoslovanske državne tvorbe od Majniške deklaracije naprej, v drugem za prve slovenske korake v novem okolju, ki ga niso bili vajeni.

Monografija bo tako zaradi privlačne teme kot zaradi veščega Antoličičevega pripovedovanja nedvomno naletela na naklonjen sprejem pri bralcih.

Izr. prof. dr. Aleš Maver, FF UM

Viri in
literatura

ARHIVSKO GRADIVO

Arhiv Republike Slovenije (ARS)

SI AS 307, Deželno sodišče v Ljubljani, Spis Vr 445/13

SI AS 58, Narodni svet za Slovenijo, AŠ 2, Komunike ustanovne seje Narodne vlade v Ljubljani, 17. 8. 1918

SI AS 137, Fond Okrajno glavarstvo Radovljica, AŠ 658, pismo Alojzija Božiča

Österreichisches Stattsarchiv (ÖStA), Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA)

Länderabteilung, Österreichischer Reichstag 1848 I Wahlkarten, AŠ 41

GKA, KsA, Helsinki, AŠ 9, mapa 2, Tod Kaiserin Elisabeth

Österreichisches Stattsarchiv (ÖStA), Kriegsarchiv (KA)

Feldakten (FA), Neue Feldakten (NFA), 5. Armee, AŠ 1276, dopis kranjskega deželnega predsednika grofa Attemsa poveljstvu soške armade 27. 5. 1917

FA, NFA, 5. Armee, AŠ 1276, dopis ljubljanske policijske direkcije državnemu tožilstvu v Ljubljani 21. 8. 1914

Kommando der Belkanstreitkräfte, AŠ 143.

Kommando der Isonzoarmee, AŠ 18, Op. Nr. 1639, Predlog avstro-ogrskega vojnega ministra glede razorožitve madžarskih enot

Kommando der Isonzoarmee, AŠ 18, Op. Geh. Nr. 2162, Povelje avstro-ogrskega generalštaba glede določil premirja podpisanega 3. novembra 1918

Kommando der Isonzoarmee, AŠ 18, Op. 3513/4, Beilage 1

Nachlässe (NL), CONRAD, Beilage 124, Tagebücher des Obstlt. Kundmann vom 1./I. 1915 – 4./XI. 1916, bb, ee

ČASOPISJE

Kmetijske in rokodelske novice

Kurent

Marburger Zeitung

Mariborski delavec

Neue Freie Presse

Slovenec

Slovenski narod
Soča
Straža
Wiener Zeitung

LITERATURA

Kornelija Ajlec, »Vojaške preskrbnine in pokojnine v prvi svetovni vojni: zakonodaja in izvedba«, *Prispevki za novejšo zgodovino*, let. LV (2015), št. 2, 126–142.

Johann Christoph Allmayer-Beck, »Die Bewaffnete Macht in Staat und Gesellschaft«, v: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Band 5. Die Bewaffnete Macht*, ur. Adam Wandruszka in Peter Urbanitsch (Wien 1987), 1–141.

Ferdinand Anders in Klaus Eggert, *Maximilian von Mexiko. Erzherzog und Kaiser*. St. Pölten und Wien: Verlag Niederösterreichisches Pressehaus, 1982.

Viktor Andrejka, »Razvoj vojaštva in vojaški dogodki od prevrata do danes«, v: *Slovenci v desetletju 1918–1928. Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine*, ur. Josip Mal (Ljubljana, 1928), 269–295.

Gregor Antoličič, »Nadvojvoda Evgen«, *Prispevki za novejšo zgodovino*, letnik LV (2015), št. 2, 199–213.

Gregor Antoličič, »Združene države Amerike in vélika vojna. Zgodovina ZDA med letoma 1914 in 1917«, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, let. 87 (2016), št. 1/2, 125–158.

Gregor Antoličič, »Dr. Vilko Pfeifer – prvi Slovenec na čelu mariborske občine po prevratu (1919–1920)«, *Studia Historica Slovenica*, let. 17 (2017), št. 3, 929–948.

Gregor Antoličič, »Slovensko ozemlje pod vtisom umika avstro-ogrske vojske jeseni 1918«, *Studia Historica Slovenica*, let. 19 (2019), št. 2, 519–550.

Gregor Antoličič, »Franc Jožef in Madžari«, v: *Istvan Szechenyi. Iz vizije v dejanja*, ur. Gregor Antoličič (Ljubljana, 2020), 36–50.

Gregor Antoličič, »Od Olimpa do smetišča zgodovine in nazaj – slovenski pogledi na cesarja Franca Jožefa od konca prve svetovne vojne do razpada Jugoslavije«, *Acta Histriae*, let. 29 (2021), št. 1, 91–110.

Gregor Antoličič, »Anton Korošec in habsburška dinastija«, *Studia historica Slovenica*, let. 22 (2022), št. 1, 101–129.

Gregor Antoličič (ur.), *Kongres po kongresu. Ob 200-letnici ljubljanskega kongresa*. Ljubljana: Slovenska matica in ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, 2022.

Gregor Antoličič (ur.), *Karel I. Zadnji slovenski cesar*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2022.

Gregor Antoličič, *Maksimilijan. Cesar po Napoleonovi milosti*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2023.

Bojan Balkovec, *Prva slovenska vlada 1918–1921*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1992.

Metod Benedik, *Lambert Ehrlich: Pariška mirovna konferenca in Slovenci 1919/20; Ehrlichova spomenica za Vatikan 14. aprila 1942*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino Cerkve pri Teološki fakulteti, 2002.

Guillaume de Bertier de Sauvigny, *Metternich*. Paris: Fayard, 1988.

France Bevk, *Pot v neznano*. Ljubljana: Slovenska matica, 1970.

Feliks J. Bister, *Anton Korošec, državnozborski poslanec na Dunaju. Življenje in delo 1872–1918*. Ljubljana: Slovenska matica, 1992.

Feliks J. Bister, »Delovanje dr. Antona Korošca od majniške deklaracije do 1. 12. 1918«, *Zgodovinski časopis*, let. 44 (1990), št. 1, 73–90.

Matjaž Bizjak, »Umik avstro-ogrske vojske skozi slovenski prostor novembra 1918«, *Prispevki za novejšo zgodovino*, let. XLIII (2003), št. 1, 25–37.

Jean-Paul Bled, *Franc Jožef*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1990.

Marjeta Bregar, *1918, ali nam prineseš mir? Dolenjska in Dolenjci med prvo vojno*. Novo mesto: Dolenjski muzej, 2018.

Klaus-Jürgen Bremm, *1866. Bismarcks Krieg gegen die Habsburger*. Darmstadt: Theiss, 2016.

Peter Broucek, *Ein General im Zwielicht. Die Erinnerungen Edmund Gleises von Horstenau*. Wien–Köln–Graz: Böhlaus, 1980.

Geneviève Chastenet, *Marie-Louise. L'impératrice oubliée*. Paris: J.-C. Lattés, 1983.

Christopher Clark, *The Sleepwalkers. How Europe Went to War in 1914*. New York: Penguin, 2013.

Christopher Clark, *Mesečniki. Kako je Evropa leta 1914 zabredla v vojno*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2017.

Christopher Clark, *Frühling der Revolution. Europa 1848/49 und der Kampf für eine neue Welt*. München: Der Audie Verlag, 2023.

Jean-Paul Clément in Daniel de Montplaisir, *Charles X, le dernier Bourbon*. Paris: Perrin, 2015.

Mark Cornwall, *The undermining of Austria-Hungary: the battle for hearts and minds*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2000.

Janez Cvirn, *Trdnjavski trikotnik. Politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem (1861–1914)*. Maribor: Založba Obzorja, 1997.

Janez Cvirn, »Der Austroslawismus und die Slowenen«, v: *Der Austroslawismus. Ein verfrühtes Konzept zur politischen Neugestaltung Mitteleuropas*, ur. Andreas Moritsch (Wien–Köln–Weimar, 1998), 77–85.

Janez Cvirn in Jure Gašparič, »›Neizbežnost‹ razpada Habsburške monarhije – slovenski pogled«, *Studia historica Slovenica*, let. 5 (2005), št. 1–2–3, 443–456.

Janez Cvirn, *Razvoj ustavnosti in parlamentarizma v habsburški monarhiji. Dunajski državni zbor in Slovenci (1848–1918)*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2006.

Filip Čuček, *Uspehi spodnještajerskih Slovencev v Taaffejevi dobi: gospodarske, socialne, kulturne in politične razmere na Spodnjem Štajerskem v času Taaffejeve vlade (1879–1893)*. Celje: Zgodovinsko društvo, 2008.

Filip Čuček, »*Franc Jožef* – otroštvo, mladost in prva leta vladanja (1830–1851)«, v: Franc Jožef, ur. Gregor Antoličič (Ljubljana, 2016), 27–48.

Filip Čuček, »Pregled slovenskih političnih taborov pred nastankom modernih političnih strank«, *PNZ*, let. LVI (2017), št. 1, 9–24.

Filip Čuček, »Taborsko gibanje na Slovenskem 1868–1871«, v: *Miroslav Vilher in njegov čas. Ob 150. obletnici Pivškega tabora na Kalcu*, ur. Dragica Jaksetič (Pivka, 2019), 15–33.

Filip Čuček, »Vojaški samomori v Avstriji od srede 19. stoletja do prve svetovne vojne (z nekaj slovenskimi primeri)«, *Prispevki za novejšo zgodovino*, let. LXIII (2023), št. 3, 117–134.

Oliver Deberling, *Adolf Hitler. Jugendjahre eines Diktators*. Nordersted: BOD, 2024.

Ervin Dolenc, »Intelektualci, slovenstvo in avtonomija (Slovenske predstave o jugoslovanski skupnosti okrog leta 1918)«, v: *Slovenske zamisli o prihodnosti okrog leta 1918*, ur. Peter Vodopivec (Ljubljana, 2000), 109–120.

Fran Erjavec, *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem*. Ljubljana: Prosvetna zveza, 1928.

Fran Erjavec, *Slovenci na mirovni konferenci l. 1919–1920*. Ljubljana: Založba Slovenske Pravde, 1960.

R. J. W. Evans, »1848–1849 in the Habsburg Monarchy«, v: *The Revolutions in Europe 1848–1849. From Reform to Reaction*, ur. R. J. W. Evans in Hartmut Pogge von Strandmann (New York, 2000), 207–236.

Fritz Fellner, *Der Dreibund. Europäische Diplomatie vor dem Ersten Weltkrieg*. Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 1960.

Niall Ferguson, *The War of the World. Twentieth-Century Conflict and the Descent of the West*. New York: Penguin Press HC, 2006.

Aleš Gabrič, »Hitra slovenizacija šolskih in kulturnih ustanov«, v: *Slovenski prelom 1918*, ur. Aleš Gabrič (Ljubljana, 2019), 141–160.

Aleksandra Gačić, *Dr. Bogumil Vošnjak – politik in diplomat* (doktorska disertacija). Maribor: Univerza v Mariboru, 2014.

Aleksandra Gačić in Gregor Jenuš, *Znameniti Velenjčan Karel Verstovšek (1871–1923), zaslužni slovenski politik*. Velenje: Ustanova Velenjska knjižna fundacija, 2016.

Lothar Gall, *Bismarck. Der weiße Revolutionär*. Frankfurt am Mein: Propyläen Verlag, 1980.

Jure Gašparič, »Kakor da je prva Jugoslavija še vedno prikazen, o kateri je bolje molčati«, v: *Slovenski prelom 1918*, ur. Aleš Gabrič (Ljubljana, 2019), 351–364.

Bojan Godeša, »Ali je slovenska politika obžalovala svoje odločitve v letih 1917/1918?«, v: *Slovenski prelom 1918*, ur. Aleš Gabrič (Ljubljana, 2019), 329–350.

Maja Godina Golija, »Avgust Reisman«, v: *Usode prve svetovne vojne*, ur. Mateja Ratej (Ljubljana, 2015), 81–88.

Danijel Grafenauer (ur.), *Koroški plebiscit – 100 let kasneje*. Ljubljana: Slovenska matica, 2021.

Stane Granda, *Dolenjska v revolucionarnem letu 1848/49*. Novo mesto–Ljubljana: Dolenjska založba in ZRC SAZU, 1995.

Igor Grdina, »Od petstotih farovžev do oseminsedemdesetih odstotkov«, v: *Historični seminar 4*, ur. Metoda Kokole, Vojislav Likar in Peter Weiss (Ljubljana, 2003), 223–234.

Igor Grdina, *Ivan Hribar. »Jedini resnični radikalec slovenski«*. Ljubljana: Založba ZRC, 2010.

Igor Grdina, »Anton Korošec med sodobniki in v zgodovini«, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, let. 58 (2022), št. 2–3, 19–46.

Elisabeth Grossegger, *Der Kaiser-Huldigungs-Festzug Wien 1908*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1992.

Damijan Guštin, »Dve antantni vojski v Državi SHS – dva odnosa do zmagovalcev? Varnostne dileme Države SHS«, v: *Stiplovškov zbornik*, ur. Dušan Nećak (Ljubljana, 2005), 73–88.

Bruno Hartman, *Rudolf Maister.* Ljubljana: Partizanska knjiga, 1989.

Bruno Hartman, »Prevrat v Mariboru 1918/1919«, *Studia historica Slovenica*, let. 2 (2002), št. 1, 179–227.

Joan Haslip, *Maximilian. Kaiser von Mexiko.* München: Biederstein, 1972.

Maureen Healy, *Vienna and the Fall of the Habsburg Empire. Total War and Everyday Life in World War I.* Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

Winfried Heinemann, Lothar Höbelt in Ulrich Lappenküper (ur.), *Der preußich-österreichische Krieg 1866.* Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2018.

Bojan Himmelreich, »Slovenski člani jugoslovanske delegacije na pariški mirovni konferenci 1919–1920«, v: *Celjski zbornik* (Celje, 1993), 163–180.

Gerd Holler, *Gerechtigkeit für Ferdinand. Österreichs gütiger Kaiser.* Wien–München: Amalthea, 1986.

Gerd Holler, *Napoleons Sohn. Der unglückliche Herzog von Reichstadt.* Wien: Amalthea, 1987.

Gerd Holler, *Sophie. Die heimliche Kaiserin. Mutter Franz Joseph I.* Wien: Amalthea, 1993.

Gregor Jenuš, *Ko je Maribor postal slovenski. Iz zgodovine nemško slovenskih odnosov v Mariboru od konca 19. stoletja in v prevratni dobi.* Maribor: Znanstvenoraziskovalni inštitut dr. Franca Kovačiča, 2011.

Gregor Jenuš, »Slovenska pričakovanja in odzivi na odločitve Velikih pet«, v: *Velikih pet in nastanek Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev/Les Cinq Grand set la création du Royaume des Serbes, Croates et Slovènes*, ur./éds. Andrej Rahten in Janez Šumrada (Ljubljana, 2011), 177–194.

Gregor Jenuš, »›Es gibt einen Meister über alle irdische Maister‹. Avstrijski odzivi na Maistrov prevzem oblasti v Mariboru in Spodnjem Štajerskem v letih 1918–1919«, *Arhivi*, let. 36 (2013), št. 2, 221–236.

Gregor Jenuš, »Smrt cesarja Franca Jožefa«, v: *Franc Jožef*, ur. Gregor Antoličič (Ljubljana, 2016), 195–206.

Katarina Keber, »Španska gripa leta 1918 v osrednjeslovenskem prostoru«, v: *1918 v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*, ur. Mojca Smolej (Ljubljana, 2018), 71–77.

Tomaž Kladnik, »General Rudolf Maister«, *Studia historica Slovenica*, let. 11 (2011), št. 2–3, 463–482.

Matjaž Klemenčič, »Germanizacija slovenske Štajerske, ki jo je preprečil poseg generala Rudolfa Maistra«, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, let. 82 (2001), št. 2–3, 49–66.

Michael Kroner, *Die Hohenzollern als Könige von Rumänien. Lebensbilder von vier Monarchen 1866–2004*. Heilbronn: Johannis Reeg Verlag, 2004.

Rudy Kyovsky, »Trianonska pogodba in slovensko-ogrska meja«, v: *Revolucionarno vrenje v Prekmurju v letih 1918 – 1920. Zbornik razprav s simpozija v Radencih od 27. do 29. maja 1979*, ur. Janko Liška s sodelovanjem Miroslava Ravbarja, 236–259.

Žarko Lazarević, »Velika gospodarska kriza v tridesetih letih in Slovenci«, v: *Pogled v zgodovino slovenskega podjetništva*, ur. Tone Krašovec (Ljubljana, 1998), 121–138.

Uroš Lipušček, *Ave Wilson. ZDA in prekrajanje Slovenije v Versaillesu 1919–1920*. Ljubljana: Sophia, 2003.

Uroš Lipušček, *Sacro egoismo. Slovenci v krempljih tajnega londonskega pakta 1915*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2012.

Dragotin Lončar, *Politično življenje Slovencev*. Ljubljana: Slovenska matica, 1921.

Walter Lukan, *Iz »črnožolte kletke narodov« v »zlato svobodo«? Habsburška monarhija in Slovenci v prvi svetovni vojni*. Ljubljana: znanstvena založba Filozofske fakultete, 2014.

Rudolf Maister, »Vojaški transporti in naše Podravje ob prevratu leta 1918«, v: *Spominski zbornik ob 60-letnici bojev za severno mejo: 1918–1919*, ur. Janko Kuster (Ljubljana–Maribor, 1979), 27–38.

Paolo Malni, »Evacuati e fuggiaschi dal fronte dell'Isonzo. I profughi della Grande Guerra in Austria e in Italia«, v: *»Un esilio che non ha pari«. 1914 – 1918. Profughi, internati ed emigrati di Trieste, dell'isontino e dell'Istria*, ur. Franco Cecotti (Gorizia, 2001), 99–153.

Bernhard Mann, »Das Ende der Deutschen Nationalversamlung im Jahre 1849«, *Historische Zeitschrift*, Band 214 (1972), Heft 2, 265–309.

Vasilij Melik, »Izidi volitev v konstituanto 1920«, *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, let. III (1962), št. 1, 3–61.

Vasilij Melik, *Volitve na Slovenskem 1861–1918*. Ljubljana: Slovenska matica, 1965.

Vasilij Melik, »Ideja Zedinjene Slovenije 1848–1991«, v: *Slovenija 1848–1998. Iskanje lastne poti*, ur. Stane Granda in Barbara Šatej (Ljubljana 1998).

Vasilij Melik, »Ivan Hribar med Avstro-Ogrsko in Jugoslavijo«, v: *Slovenske zamisli o prihodnosti okrog leta 1918*, ur. Peter Vodopivec (Ljubljana, 2000), 65–67.

Richard Metternich (ur.), *Aus Metternichs nachgelassenen Papieren*, I–VIII. Wien: Braumüller, 1880–1884.

Eckard Michels, »Die ›Spanische Grippe‹ 1918/19. Verlauf, Folgen und Deutungen in Deutschland im Kontext des Ersten Weltkriegs«, *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, Band 58 (2010), Nr. 1, 1–33.

Metod Mikuž, »Razvoj slovenskih političnih strank (1918–1929) v stari Jugoslaviji«, *Zgodovinski časopis*, let. IX (1955), št. 1–4, 107–139.

Albin Mlakar, *Dnevnik 1914–1918*. Kobarid: Turistična agencija K. C. K., 1995.

Martin Moll, *Kein Burgfrieden. Der deutsch-slowenische Nationalitätenkonflikt in der Steiermark 1900–1908*. Innsbruck–Wien–Bozen: Böhlau Verlag, 2007.

Martin Moll, *Die Steiermark im Ersten Weltkrieg. Der Kampf des Hinterlandes ums Überleben 1914–1918.* Wien–Graz–Klagenfurt: Styria, 2014.

Jurij Mušič, »Ognjeni krst slovenskih fantov 1914 (ob petdesetletnici)«, *Kronika*, leto 1974, št. 3, 107–111.

Željko Oset in Kristina Ferk, *Porajanje Jugoslavije. Doživljaji Ljubljančana (Miljutina Zarnika) leta 1918*. Nova Gorica: Založba Univerze v Novi Gorici, 2020.

Thomas G. Otte, *July Crisis. The World's Descent into War, Summer 1914.* Cambridge: Cambridge University Press, 2015.

Lojze Penič, »Konec avstrijske oblasti v Mariboru 1918–1919«, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, let. 50 (1979), št. 1–2, 385–389.

Lojze Penič, »General Rudolf Maister in boj za slovensko severno mejo v letih 1918 – 1920«, v: *Skozi čas. Zbornik Muzeja Narodne osvoboditve Maribor za leto 2005* (Maribor, 2005), 25–38.

Jurij Perovšek, *Liberalizem in vprašanje slovenstva. Nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918–1929.* Ljubljana: Modrijan, 1996.

Jurij Perovšek, *Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918–1929).* Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 1998.

Jurij Perovšek, *Slovenska osamosvojitev v letu 1918. Študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov.* Ljubljana: Modrijan, 1998.

Jurij Perovšek, *»V zaželjeni deželi«. Slovenska izkušnja s Kraljevino SHS / Jugoslavijo 1918–1941*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2009.

Jurij Perovšek, »Slovenci in država Slovencev, Hrvatov in Srbov«, v: *Slovenski prelom 1918*, ur. Aleš Gabrič (Ljubljana, 2019), 57–85.

Melita Pivec-Stelè, »Dnevnik Henrika Coste o kongresu Svete alianse v Ljubljani 1821«, *Zgodovinski časopis*, let. 25 (1971), št. 3–4, 201–211.

Janko Pleterski, *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo. Politika na domačih tleh 1914–1918*. Ljubljana: Slovenska matica, 1971.

Renato Podberščič, »Ivan Krstnik Coronini, goriški vojskovodja in cesarski vzgojitelj«, *Kronika*, let. 47 (1999), št. 1–2, 43–48.

Renato Podbersič, »Begunci iz vzhoda in Godoviška kronika«, *Kronika*, let. 52 (2004), št. 3, 379–390.

Hartmut Pogge von Strandmann, »The German Revolutions of 1848–1850 and the Sonderweg of Mecklenburg«, v: *The Revolutions in Europe 1848–1849. From Reform to Reaction*, ur. R. J. W. Evans in Hartmut Pogge von Strandmann (New York, 2000), 99–134.

Walter Pohl in Karl Vocelka, *Habsburžani. Zgodovina evropske rodbine*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1994.

Dragan Potočnik, »Primorski Slovenci v Mariboru 1918–1941«, *Annales*, let. 21 (2011), št. 1, 55–70.

Janko Prunk, *Slovenski narodni programi. Narodni programi v slovenski politični misli od 1848 do 1945*. Ljubljana: Društvo 2000, 1986.

Maruša Pušnik, »Državne rabe kulturnih pomenov za politične namene: produkcija nacionalnih ljudi in plebiscitna propaganda na Koroškem 1920«, *Javnost*, let. 13 (2006), 55–73.

Andrej Rahten, *Slovenska ljudska stranka v dunajskem parlamentu. Slovenska parlamentarna politika v habsburški monarhiji 1897–1914*. Celje: Cenesa in Založba Panevropa, 2001.

Andrej Rahten, »Pariška mirovna konferenca in Slovenci«, v: *Slovenci v očeh imperija. Priročnik britanskih diplomatov na pariški mirovni konferenci leta 1919*, ur. Ernest Petrič (Mengeš, 2007), 26–42.

Andrej Rahten, »Dr. Ivan Schwegel in jadransko vprašanje na pariški mirovni konferenci«, *Acta Histriae*, let. 18 (2010), št. 3, 691–712.

Andrej Rahten, »Wilsonova srečanja in razhajanja s Slovenci«, v: *Velikih pet in nastanek Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev/ Les Cinq Grand set la création du Royaume des Serbes, Croates et Slovènes*, ur./éds. Andrej Rahten in Janez Šumrada (Ljubljana, 2011), 195–219.

Andrej Rahten (ur.), *Avstrijski in jugoslovanski državni problem. Tri razprave Janka Brejca iz prelomnega obdobja narodne zgodovine*. Ljubljana: Založba ZRC, 2012.

Andrej Rahten, *Prestolonaslednikova smrt. Po sledeh slovenskih interpretacij sarajevskega atentata*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2014.

Andrej Rahten, *Od Majniške deklaracije do habsburške detronizacije. Slovenska politika v času zadnjega habsburškega vladarja Karla*. Celje: Celjska Mohorjeva družba, 2016.

Andrej Rahten, *Med Kakanijo in Wilsonio. Poklicne in politične preizkušnje Hansa Schwegla alias Ivana Švegla*. Celovec–Ljubljana–Dunaj: Mohorjeva založba, 2018.

Andrej Rahten, Gregor Antoličič in Oskar Mulej (ur.), *Ljubljanski kongres 1821. Diplomatskozgodovinska študija Vladimirja Šenka – znanstvenokritična izdaja*. Celovec–Ljubljana–Dunaj: Mohorjeva založba, 2020.

Andrej Rahten, *Po razpadu skupne države. Slovensko-avstrijska razhajanja od mariborskega prevrata do koroškega plebiscita*. Celje–Ljubljana: Mohorjeva družba, Celjska Mohorjeva družba in Goriška Mohorjeva družba, 2020.

Andrej Rahten in Gregor Antoličič (ur.), *The Congress of Ljubljana 1821. Personalities, Events and Historical Context*. Celovec–Ljubljana–Dunaj: Mohorjeva družba, ZRC SAZU Zgodovinski inštitut Milka Kosa, CEP, 2021.

Andrej Rahten, *Anton Korošec. Slovenski državnik kraljeve Jugoslavije*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2022.

Vincenc Rajšp, »Taborsko gibanje na Slovenskem 1868–1871. Ob stoletnici tabora pri Kapeli«, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, let. 91 (2020), št. 2/3, 12–39.

Manfried Rauchensteiner, *Der Erste Weltkrieg und das Ende der Habsburger-Monarchie*. Wien–Köln–Weimar: Böhlaus, 2013.

Manfried Rauchensteiner, *The First World War and the End of the Habsburh Monarchy, 1914–1918*. Wien–Köln–Weimar: Böhlaus, 2014.

Matjaž Ravbar, »Poročnik Lojze Ude – borec za slovensko severno mejo«, v: *Stražarji Karavank. Lojze Ude in boji za severno mejo*, uredila Miha Šimac in Blaž Torkar (Kranj, 2018), 38–51.

Avgust Reisman, *Iz življenja med vojno*. Maribor: Ljudska tiskarna d. d., 1939.

Božo Repe, »Vloga slovenskih politikov in diplomatov pri določanju meja«, *ADRIAS*, leto 2008, zvezek 15, 109–118.

Božo Repe, »Prelom 1918 in ustanovitev slovenske univerze«, v: *Slovenski prelom 1918*, ur. Aleš Gabrič (Ljubljana, 2019), 181–194.

Mitja Ribičič et. al., *Taborsko gibanje na Slovenskem. Muzejska zbirka »Edvarda Kardelja«*. Ljubljana: Narodni muzej, 1981.

Ivan Rihtarič, *»Štajerc« in »Nemcem prijazni Slovenci« v prvi svetovni vojni*. Murska Sobota: Franc-Franc, 2004.

Ivan Rihtarič, »Državnozborske volitve na slovenskem Štajerskem od 1879 do 1885 leta«, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, let. 57 (1986), št. 2, 277–288.

Helmut Rumpler, *Das Völkermanifest Kaiser Karls vom 16. Oktober 1918. Letzter Versuch zur Rettung der Habsburgermonarchie*. München: Verlag für Geschichte und Politik, 1966.

Wolfram Siemann, *Die deutsche Revolution von 1848/49*. Frankfurt: Suhrkamp Verlag, 1985.

Luka Sienčnik, *Koroški plebiscit 1920*. Maribor: Založba Obzorja, 1987.

Miha Sluga, »Slovenski vojaki v prvi svetovni vojni. III. del: Poslednje leto vojne in monarhije«, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, let. 80 (2009), št. 4, 79–109.

Ivan Smiljanić in Peter Mikša, »›Bronasti lik Največjega Jugoslovena‹: javni spomeniki Karađorđevićem na Slovenskem«, *Studia historica Slovenica*, let. 23 (2023), št. 2, 489–529.

Vlasta Stavbar, »Maribor v letih 1917 in 1918. Politično in kulturno življenje Mariborčanov v zadnjih letih habsburške monarhije«, v: *Maribor in Mariborčani*, ur. Maja Godina Golija (Ljubljana, 2015), 203–217.

Vlasta Stavbar, *Majniška deklaracija in deklaracijsko gibanje*. Maribor: Založba Pivec, 2017.

Arnold Suppan, »Ali je bila Avstro-Ogrska obsojena na propad?«, v: *Na predvečer vélike vojne. Politični koncepti, zarote in teorije*, ur. Petra Svoljšak, Gregor Antoličič in Andrej Rahten (Celovec–Ljubljana–Dunaj, 2019), 27–56.

Petra Svoljšak, »*Franc Jožef* in prva svetovna vojna«, v: Franc Jožef, ur. Gregor Antoličič (Ljubljana, 2016), 129–152.

Petra Svoljšak in Gregor Antoličič, *Leta strahote. Slovenci in prva svetovna vojna*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2018.

Petra Svoljšak, »Avstrijska cenzura med prvo svetovno vojno. Iz defenzive v ofenzivo«, v: *Slovenski literati in cesarska cenzura v dolgem 19. stoletju*, ur. Marijan Dović (Ljubljana, 2023), 441–454.

Makso Šnuderl, *Osvobojene meje*. Maribor: Založba Obzorja, 1968.

Peter Štih, Vasko Simoniti in Peter Vodopivec, *Slovenska zgodovina. Družba – politika – kultura*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2008.

Janez Šumrada, *Rojevanje slovenskega diplomatskega jezika. Janez Nepomuk Primic in njegovi Listi*. Celovec: Mohorjeva založba, 2021.

Ivan Šušteršič, *Moj odgovor*. Ljubljana: Samozaložba, 1922.

Janez J. Švajncer, *Svetovna vojna 1914–1918. Slovenci v avstro-ogrski armadi*. Maribor: Pokrajinski muzej Maribor, 1998.

Janez J. Švajncer, *Slovenska vojska 1918–1919*. Ljubljana: Prešernova družba, 1990.

Julie Thorpe, »Displacing Empire: Refugee Welfare, National Activism and State Legitimacy in Austria-Hungary in the First World War«, v: *Refugees and the End of Empire*, ur. Panikos Panayi in Pippa Virdee (New York, 2011), 102–126.

Ivan Tomšič, »Problemi sodobnega meddržavnega plebiscita in koroški plebiscit leta 1920«, v: *Izročilo pravne znanosti*, ur. Marijan Pavčnik, (Ljubljana, 2008), 435–500.

Blaž Torkar in Miha Kuhar, *Prodor v Posočju leta 1917. Zmaga konceptov, moralne in bojne moči*. Ljubljana: Slovenska vojska, Center vojaških šol, 2019.

Blaž Torkar in Miha Kuhar, *Zadnja bitka na Soči 1917*. Celovec: Mohorjeva družba, 2018.

Graydon A. Tunstall, *Written in Blood. The Battles for Fortress Przemyśl in WWI*. Bloomington: Indiana University Press, 2016.

Lilijana Urlep, »Cerkev in civilno prebivalstvo v vojnih razmerah in na prelomu: prelomni dogodki v očeh Lavantinske škofije, rušanov in okolice«, v: *Prelomna obdobja 1918*, ur. Vili Rezman (Ruše, 2019), 49–69.

»Upor v Judenburgu«, *Kronika slovenskih mest*, let. 2 (1935), št. 4, 65–79.

Luka Vidmar, »The Slovenes Between the Illyrian Provinces and the Kingdom of Illyria«, v: *The Congress of Ljubljana 1821. Personalities, Events and Historical Context*, ur. Andrej Rahten in Gregor Antoličič (Klagenfurt–Ljubljana–Vienna, 2021), 31–42.

Peter Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice do samostojne države. Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja*. Ljubljana: Modrijan, 2006.

Peter Vodopivec, »*Franc Jožef* in Slovenci«, v: Franc Jožef, ur. Gregor Antoličič (Ljubljana, 2016), 65–88.

Prežihov Voranc, *Doberdob*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1980.

Geoffrey Wawro, »Morale in the Austro-Hungarian Army: The Evidence of Habsburg Army Campaign Reports and Allied Intelligence Officers«, v: *Facing Armageddon. The First World War Experience*, ur. Hugh Cecil in Peter H. Liddle (Barnsley, 2003), 399–412.

Karl Werkmann, *Der Tote auf Madeira*. München: Verlag für Kulturpolitik, 1923.

Kate Williams, *Joséphine. Désire et ambition*. Paris: Palatine Book, 2014.

Martina Winkelhofer, *Das Leben adeliger Frauen. Alltag in der k. u. k. Monarchie*. Innsbruck–Wien: Haymon Verlag, 2011.

Heinrich August Winkler, *Die Deutschen und die Revolution. Eine Geschichte von 1848 bis 1989*. München: C. H. Beck, 2023.

Momčilo Zečević, *Slovenska ljudska stranka in Jugoslovansko zedinjenje 1917–1921*. Maribor: Založba obzorja, 1977.

Marjan Žnidarič, »Prispevek k zgodovini Nemcev v Mariboru pred razpadom Avstro-Ogrske in po njem«, v: *Skozi čas. Zbornik Muzeja Narodne osvoboditve Maribor za leto 2005* (Maribor, 2005), 11–24.

Imensko
kazalo

A

Adamič, Ivan 48, 49

Ajlec, Kornelija 189, 200

Allmayer-Beck, Johann Christoph 50, 55, 200

Amerling, Friedrich 21

Anders, Ferdinand 20, 200

Andrejka, Viktor 132, 200

Antoličič, Gregor 14, 22, 34, 35, 38, 50, 66, 79, 84, 87, 93, 94, 98, 111, 116, 128, 180, 181, 182, 193, 195, 200, 201, 202, 204, 208, 209, 210

Avstrijsko-Tešenski, Friderik 93

B

Bach, Aleksander 30, 32, 37, 66

Balkovec, Bojan 121, 124, 150, 166, 186, 201

Beauharnais, Josephina 20

Beck, Maks Vladimir 51, 86

Bele, Martin 14, 193

Benedik, Metod 154, 201

de Bertier de Sauvigny, Guillaume 22, 201

Betteto, Julij 88, 89

Bevk, France 109, 201

Bienerth, Richard 51, 58

Bismarck, Otto 38, 82

Bister, Feliks J. 112, 116, 201

Bizjak, Matjaž 127, 129, 130, 132, 133, 134, 201

Bled, Jean-Paul 35, 55, 201

Bleiweis, Janez 18, 39

Bonaparte, Napoleon 17, 18, 19, 20, 23, 37, 54, 195

Bonaparte, Napoleona François Joseph Charles, knez Reichstadski 20, 27

Bonaparte, Napoleon III. 34, 35

Boroević von Bojna, Svetozar 83, 85, 98, 126, 128, 129, 130

Bošković, Mateja 153

Bourne, Francis 154

Božič, Alojzij 189

Böhm-Ermolli, Eduard 80

Brecelj, Anton 123

Bregar, Marjeta 88, 201

Brejc, Janko 123, 130, 154, 155, 156, 157

Bremm, Klaus-Jürgen 38, 201

Brezigar, Milko 155

Broucek, Peter 128, 201

Bourbon-Parmska, Cita 119

Bourbonski, Karel X. 24

Bourbons-Orleanski, Ludvik Filip I. 24

Butek, Anton 67

C

Cankar, Ivan 41, 71

Cecil, Hugh 211

Cecotti, Franco 205

Chastenet, Genevieve 20, 201

Chotek, Marija 64

Clam-Martinic, Heinrich 112

Clark, Christopher 27, 65, 73, 201

Clemenceau, Georges 152

Clément, Jean-Paul 24, 202

Conrad von Hötzendorf, Franz 59, 78, 79, 95

Cornwall, Mark 108, 202

Coronini-Cromberg, Franc 25

Coronini-Cromberg, Johann 24, 25

Costa, Etbin 39

Csicserics, Maximilian 129, 132

Cvirn, Janez 45, 47, 52, 53, 54, 57, 75, 140, 202

Č

Čabrinović, Nedeljko 63

Čok, Ivan Marija 153, 155

Čop, Matija 18

Čuček, Filip 27, 30, 40, 41, 79, 159, 164, 202

D

Deberling, Oliver 44, 202
Dimnik, Jakob 181
Dolenc, Ervin 176, 202
Dović, Marijan 209

E

Eggert, Klaus 20, 200
Ehnaton 13
Ehrlich, Lambert 153, 155
Endlicher, Ivan 50
Erjavec, Fran 40, 155, 202
Evans, R. J. W. 37, 203, 207

F

Fellner, Fritz 82, 203
Ferguson, Niall 63, 203
Ferk, Kristina 175, 206

G

Gabrič, Aleš 182, 203, 207
Gabrščček, Andrej 71
Gačić, Aleksandra 145, 186, 203
Gall, Lothar 38, 203
Gašparič, Jure 11, 57, 180, 202, 203
Gautsch Freiherr von Frankenthurn, Paul 51, 52
Godeša, Bojan 180, 203
Godina Golija, Maja 91, 203, 209
Golouh, Rudolf 156
Grafenauer, Danijel 160, 203
Granda, Stane 26, 203, 205
Grdina, Igor 48, 73, 124, 148, 167, 203
Gregorin, Gustav 145, 155, 156
Grossegger, Elisabeth 46, 203
Gruden, Ivan 155
Guštin, Damijan 127, 204

H

Habsburška, Marija Luiza 19, 20
Habsburška, Marija Terezija 22
Habsburški, Ferdinand I. (Dobrohotni) 24, 25, 26, 27
Habsburški, Franc Ferdinand 52, 53, 55, 56, 57, 63, 64, 93, 122, 168
Habsburški, Franc Jožef 10, 17, 24, 26, 27, 29, 30, 31, 34, 35, 36, 38, 45, 46, 47, 48, 53, 54, 55, 56, 65, 74, 79, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 103, 120, 121, 179, 181
Habsburški, Franc II./I. 17, 19, 20, 21, 22, 24, 25
Habsburški, Franc Karel 26
Habsburški, Karel I. 10, 69, 74, 86, 92, 93, 94, 95, 97, 103, 104, 107, 109, 112, 114, 115, 116, 117, 119, 122, 128, 129, 147, 180
Habsburški, Maksimilijan 34
Habsburški, Rudolf I. 46
Hacin, Janko 153
Hartman, Bruno 186, 204
Haslip, Joan 20, 204
Healy, Maureen 104, 204
Heinemann, Winfried 38, 204
Himmelreich, Bojan 150, 152, 153, 154, 204
Hindenburg, Paul 120
Hinkovič, Hinko 145
Hitler, Adolf 43
Hohenberg, Ernst 64
Hohenberg, Maksimilijan 64
Hohenberg, Zofija 63, 64
Hohenberg, Zofija ml. 64
Hohenzollern, Friderik Viljem IV. 37
Hohenzollern, Viljem I. 38
Hohenzollern, Viljem II. 81, 95, 120
Hohenzollern-Sigmaringen, Carol I. 55
Holik, Anton 141
Holler, Gerd 20, 24, 27, 204

Höbelt, Lothar 38, 204
Hribar, Ivan 40, 48, 71, 72, 73, 74, 118, 119, 124, 144
Hussarek von Heinlein, Max 112, 117, 119

I

Ilešič, Fran 71, 72
Ištvanović, Nikola 128

J

Jaksetič, Dragica 202
Japelj, Jurij 19
Jeglič, Anton Bonaventura 156
Jenuš, Gregor 92, 143, 153, 158, 186, 203, 204
Jerman, Ivan 153
Jovanović, Jovan 71
Juvančič, Miroslav 153

K

Kalan, Andrej 123
Karađorđević, Aleksander 149, 168, 169, 180, 183, 184
Karađorđević, Peter I. 149, 168, 180
Karađorđević, Peter II. 180
Kaunitz, Marija Eleonora 22
Kaunitz, Wenzel-Anton 22
Keber, Katarina 111, 204
Kisovec, Vekoslav 153
Kladnik, Tomaž 142, 204
Klemenčič, Matjaž 141, 143, 205
Kocutar, Stane 184
Koerber, Ernst 112
Kokole, Metoda 203
Kopitar, Jernej 18
Korošec, Anton 12, 40, 83, 104, 105, 112, 113, 115, 116, 148, 150, 179, 180, 190
Kostenzer (deželni poveljnik) 69, 70
Kovačič, Fran 153
Kramer, Albert 150
Kramer, Milko 153
Krašovec, Tone 205
Krek, Janez Evangelist 40, 104
Kristan, Anton 124
Kroner, Michael 55, 205
Kučan, Milan 173
Kuhar, Miha 97, 210
Kukovec, Vekoslav 123
Kumerdej, Blaž 19
Kuster, Janko 205
Kyovsky, Rudy 159, 205

L

Lammasch, Heinrich 119
Lappenküper, Ulrich 38, 204
Lavrič, Alfred 151
Lazarević, Žarko 190, 205
Lenin, Vladimir 96, 110
Levstik, Fran 39
Liddle, Peter H. 211
Likar, Vojislav 203
Linhart, Anton Tomaž 19
Lipušček, Uroš 83, 156, 157, 178, 205
Liška, Janko 205
Lloyd George, David 152
Lončar, Dragotin 41, 205
Logar, Tine 14
Lueger, Karl 46
Lukan, Walter 45, 205
Lunder, Rudolf 48, 49

M

Mačkovšek, Janko 153, 155
Maister, Rudolf 12, 84, 133, 134, 141, 142, 143, 146, 151, 205
Majar - Ziljski, Matija 28, 29
Mal, Josip 200
Malni, Paolo 86, 205
Mandič, Matko 44

Mann, Bernhard 27, 205
Marušič, Drago 153, 155, 188
Masaryk, Tomáš Garrigue 117
Maver, Aleš 14, 195
Melik, Vasilij 28, 37, 124, 166, 205, 206
Metternich, Klemens 19, 22, 23, 24, 25, 29, 66
Metternich, Richard 206
Michels, Eckard 111, 206
Miklošič, Franc 27, 28, 36
Mikša, Peter 183, 209
Mikuž, Metod 166, 206
Milčinski, Fran 176
Mlakar, Albin 108, 109, 206
Moll, Martin 70, 206
Moritsch, Andreas 202
Montplaisir de, Daniel 24, 202
Mulej, Oskar 22, 208
Mušič, Jure 78, 206

N

Natlačen, Marko 74, 188
Nećak, Dušan 204
Neumayer, Josef 46
Novak, Janže 50

O

Oražen, Ivan 48
Orlando, Vittorio 152, 158
Oset, Željko 175, 206
Otte, Thomas G. 65, 206

P

Panayi, Panikos 210
Partljič, Tone 70, 185
Pasić, Nikola 72, 147, 148, 153, 167
Pavčnik, Marijan 210
Pavelić, Ante 112
Penič, Lojze 141, 186, 206
Perovšek, Jurij 11, 113, 117, 120, 125, 135, 142, 149, 150, 164, 165, 167, 186, 188, 190, 206, 207
Pestotnik, Pavel 123
Petrič, Ernest 207
Pewetz, Karl 67
Pfeifer, Vilko 182
Pivec-Stelè, Melita 23, 207
Pleterski, Janko 68, 69, 70, 104, 207
Podbersič, Renato 24, 90, 207
Pogačnik, Josip vitez 58, 104, 119, 121, 122
Pogačnik, Lovro 123
Pogge von Strandmann, Hartmut 37, 203, 207
Pohl, Walter 22, 207
Pohlin, Marko 19
Potočnik, Dragan 185, 207
Potočnjak, Frank 145
Prepeluh, Albin 156
Praprotnik, Ivan 153
Prešeren, France 18, 29
Pretnar, Janko 153
Pribičević, Svetozar 112, 149
Princip, Gavrilo 57, 63
Prunk, Janko 28, 207
Přemysl, Otokar II. 46
Puc, Dinko 71, 188
Puncer, Srečko 75
Pušnik, Maruša 161, 207

R

Radešček, Fran 73, 74
Radetzky, Josef 30, 34
Rahten, Andrej 11, 22, 40, 53, 55, 57, 58, 63, 104, 105, 111, 112, 115, 117, 120, 122, 129, 130, 145, 147, 152, 153, 156, 157, 158, 167, 168, 186, 204, 207, 208, 209, 210
Rajšp, Vincenc 40, 208
Ratej, Mateja 203

Rauchensteiner, Manfried 51, 53, 81, 96, 97, 108, 126, 127, 208
Ravbar, Matjaž 151, 205, 208
Ravnihar, Vladimir 123, 156
Reisman, Avgust 90, 91, 208
Remec, Vladimir 123
Repe, Božo 156, 188, 208, 209
Rezman, Vili 210
Ribarič, Josip 153, 155
Ribičič, Mitja 40, 209
Rihtarič, Ivan 40, 76, 209
Romanov, Aleksander III. 22
Romanov, Nikolaj II. 96
Rosegger, Peter 50
Roosevelt, Teodor 55
Rubilow (ruski minister) 71
Rumpler, Helmut 117, 209
Rybař, Otokar 153, 155

S

Saška, Marija Jožefa 86
Schwarzenberg, Felix 26
Seidler von Feuchtenegg, Ernst 112, 158
Sernec, Dušan 188
Siemann, Wolfram 27, 209
Sienčnik, Luka 161, 209
Simoniti, Vasko 19, 210
Slavič, Matija 153
Slomšek, Anton Martin 18
Sluga, Miha 109, 209
Smiljanić, Ivan 183, 209
Smodlaka, Josip 153
Smole, Andrej 18
Smolej, Mojca 204
Smrekar, Hinko 120, 121, 178, 179
Staněk, František 105, 116
Steinmetz, Rudolf 155
Stare, Bruno Hugo 153, 155
Stavbar, Vlasta 105, 140, 209
Stojanović, Nikola 145
Strauss, Johann st. 30
Stürghk, Karl 52, 66, 70, 103, 120
Suppan, Arnold 43, 209
Svoljšak, Petra 14, 50, 66, 78, 79, 87, 94, 98, 111, 209

Š

Šatej, Barbara 205
Šimac, Miha 208
Šnuderl, Makso 133, 134, 209
Šorli, Tomaž 155
Štefanič, Lojze 98
Štih, Peter 19, 210
Šuklje, Fran 124
Šumrada, Janez 18, 204, 207, 210
Šusteršič, Alojz 153
Šusteršič, Ivan 40, 55, 56, 57, 58, 77, 104, 210
Švajncer, Janez J. 78, 135, 210
Šubelj, Ivo 153
Šubic, Jurij 106
Šuklje, Fran 124
Švegel, Ivan 153, 156, 157

T

Tavčar, Franja 106
Tavčar, Ivan 40, 106, 123
Thorpe, Julie 87, 210
Thun und Hohenstein, Jaroslav 64
Tirpitz, Alfred 120
Tisza, István 120
Toman, Lovro 39
Tomšič, Ivan 159, 161, 210
Torkar, Blaž 97, 208, 210
Tresić-Pavičić, Ante 71, 72
Triller, Karel 123, 156
Trinajstić, Dinko 155
Tripitz, Alfred von
Trumbić, Ante 145, 148, 153

Trunk, Jurij Matej 153, 155
Tunstall, Graydon A. 80, 210
Tutankamon 13

U

Ulmansky, Milan 128, 129, 132
Urbanitsch, Peter 200
Urlep, Lilijana 67, 210

V

Vaupotič, Edvard 134, 141
Verstovšek, Karel 113, 123, 141
Vesnić, Milenko 153
Vidmar, Luka 19, 210
Viktorija, kraljica 55
Vilfan, Franjo 153, 155
Virdee, Pippa 210
Vocelka, Karl 22, 207
Vodnik, Igor 31, 47, 53, 56, 64, 76, 92, 94, 168, 183
Vodnik, Valentin 19
Vodopivec, Peter 19, 179, 181, 202, 206, 210
Voranc, Prežihov (Lovro Kuhar) 108, 210
Vošnjak, Bogumil 145, 147, 153, 155, 156
Vošnjak, Josip 39
Vukasović (srbski polkovnik) 73

W

Wandruszka, Adam 200
Wawro, Geoffrey 126, 211
Weiss, Peter 203
Werkmann, Karl 120, 211
Williams, Kate 20, 211
Wilson, Woodrow 111, 152, 155, 156, 157, 178
Winkelhofer, Martina 33, 211
Winkler, Heinrich August 37, 211
Wittelsbaška, Sisi/Elizabeta 34, 35, 38, 45
Wittelsbaška, Zofija 26, 27
Wurm, Wenzel 129

Z

Zarnik, Miljutin 175
Zarnik, Valentin 39
Zečević, Momčilo 158, 169, 211
Zois, Žiga/Sigismund 18

Ž

Žerjav, Gregor 71, 158
Žnidarič, Marjan 143, 211
Žolger, Ivan 52, 153, 155, 158
Županič (ponekod naveden kot Zupanič), Niko 145, 153

Dr. Gregor Antoličič
MED UPI IN REALNOSTJO
Slovenci v času zatona habsburškega orla in nove jugoslovanske stvarnosti

Redna zbirka Celjske Mohorjeve družbe za leto 2025

Znanstvena recenzenta: dr. Martin Bele in dr. Aleš Maver

Urednica: dr. Meta Lenart Perger
Lektoriranje: Tine Logar
Fotografija na naslovnici: Karikatura Hinka Smrekarja
v časopisu *Kurent*, 16. 11. 1918
Grafična zasnova opreme: Jana Randl
Prelom: Sara Pančur

Izdala in založila:
Društvo Mohorjeva družba in Celjska Mohorjeva družba, d. o. o.
Za založbo:
predsednik Lojze Kozar in ravnateljica dr. Tanja Ozvatič

Celjska Mohorjeva družba, Prešernova ulica 23, 3000 Celje, Slovenija
www.mohorjeva.org

Natisnila tiskarna Dravski tisk v 1500 izvodih.
Celje 2024